Gottfried Wilhelm Leibniz

Theodicee

Ya da Tanrının Haklı Kılınması

Çeviren: Levent Özşar

Biblos

Gottfried Wilhelm Leibniz

Theodicee

Tanrının iyiliği,
İnsanın özgürlüğü,
Kötülüğün kaynağı üzerine denemeler

Biblos

Özgün adı: *Theodicee*
Yazar: G. W. Leibniz

Yayın tarihi: 2009
Çeviren: Levent Özşar
Türkçe metni gözden geçiren: Münevver Özgen

ISBN 978-605-5960- 04-9

Biblos Kitabevi, Copyright © 2008
Bütün hakları saklıdır.
Basım Yeri: Özal Matbaası - İstanbul
1.Basım 2009

Biblos Kitabevi / Yayınları
Altıparmak Cad. No:86 BURSA
Tel: 224 - 223 71 95
bibloskitap@gmail.com

İçindekiler

Leibniz Felsefesinin İlkeleri 4
Önsöz 18
İnancın Usa Uygunluğu Üzerine Başlangıç Savı 48
Kötülüğün Kaynağı İle İlişkisinde Tanrının Adaleti,
İnsanın Özgürlüğü Üzerine Denemeler 111

LEİBNİZ FELSEFESİNİN İLKELERİ

Gottfried Wilhelm Leibniz meslekten bir filozof değildi. Felsefe sorunlarına yöntemli bir çözüm getirmeye girişmedi. Enerjilerini önde gelen tek bir kitap üretmek için yoğunlaştırmadı. Felsefe sorunları her zaman kafasında olsa da yaşamının hiçbir döneminde başka her şeyi bir yana bırakıp onlara kesintisiz bir dikkatle yaklaşmadı. Oysa ondan önce gelen düşünürler de sonra gelenler de böyle davrandılar. Dolayısıyla onun felsefe dizgesini açık seçik betimlemek zor bir ödevdir. Eleştirmenler ile karşıtları kolay yolu tutmuşlardır; üstelik onun düşüncelerinin bir bölümü sakatlanarak, kötürüm edilerek popüler yazın alanına girmiştir. Bazı felsefe tarihçileri onun sayısız yazısından yola çıkarak Leibniz'in düşünce dizgesini tutarlı bir biçimde ortaya koymaya çalıştı. Ancak Leibniz'in kendisinin böyle bir işe kalkışmak yerine mektuplarında, makalelerinde, başka yazılarında sürekli gelişip değişen bir felsefe ortaya koyduğunu görmezden gelirler.

Leibniz, Platon, Spinoza, Hegel gibi bitmiş bir felsefe dizgesi bırakmadı. Her yandan gereçler topladı, bunları yaşamın içinde, bilimde, eskilerle yenilerin, arkadaşlarıyla karşıtlarının yazılarında buldu. Ama bir daha söyleyelim, bunları dizgeleştirmedi.

Elimizde Leibniz düşüncesinin kapsamlı bir dizgesi olmasa da onun felsefesini yönlendiren kılavuz ilkeler olduğu kesin. Bunlar yazışmalarında ya da yapıtlarında sürekli yinelenir. Biz ilkin Leibniz felsefesinin bu ilkelerini göz

önüne alacağız. Sonra bunların birbiri ile ne ölçüde uyumlu olduğunu, dolayısıyla da birbirlerine ne ölçüde eklemlenebileceklerini göreceğiz.

Leibniz, ilkelerinden birini belirgin biçimde hem önceki hem de sonraki yapıtlarında ortaya koyar. Özce bu, sayıların niteliklerinin genellenmesidir. Örneğin onlar sonsuza değin sürdürülebilirler, sınırsızca bölünebilirler. Bu bakımdan sayılar her şeyi içine alan sonsuz büyük ile her şeyin yapıldığı sonsuz küçüğü gösterirler. Leibniz sonlu diziler ile sonsuz dizilerin araştırılması aracılığıyla sonsuz küçükler hesabını buldu. Bu hesaplamada, birdenbire değil algılanamaz biçimde son kertede küçük evreler ile açıkçası sürekli değişen niceliklerle ilgilenmeyi sağlayan bir yöntem verilir. Böylece sürekliliğin önemi düşünürü daha da etkiler. Leibniz erken döneminde çizgileri noktaların devinimi, yüzeyleri çizgilerin devinimi, üç boyutlu cisimleri ise yüzeylerin devinimi olarak anlıyordu.

Descartes'ın analitik yöntemi, bir eğrinin ötekine sonsuz küçük değişimlerle dönüşebilirliğini göstermişti. Leibniz bundan ötürü her şeyi sonsuz diziler içindeki bir sayı olarak, aracı şeylerin ya da görüngülerin sonsuz sayısı aracılığı ile başka şeylere bağlı olarak görmeğe alışmıştı. Analitik, geometrik ilişkiler ile bir biçimin başka bir biçime dönüşebilirliği onun için şeylerin metafizik ilişkilerinin bir simgesi olmuştu.[1]

Böylece Leibniz geometrik anlayışlardan yola çıkarak 1686 yılında Arnaud'a yalnızca iki ilksav kabul ederek analitik kanıtlamalar yapmaya yöneldiğini söyledi.Bu savların ilki çelişki ilkesiydi, buna göre iki çelişik önerme aynı anda doğru olamazdı. İkincisi gerekçesiz hiçbir şey olamayacağı idi. Bu iki ilke, çelişki ilkesi ile yeterli gerekçe ilkesi Leibniz'in çağından beri mantık incelemelerinde genel

[1] *Überweg's Logic*, çeviren Lindsay, s.288.

kabul gördü. İkinci ilkeyi ilkinin yanına yarleştiren ilk düşünür Leibniz oldu.

Leibniz, biri geometrik, ikisi mantıksal olan bu üç ilke ile şeylere mekanik bakış denilen görüşe bağlılığını ortaya koymuş oluyordu. O, bir üçgenin ya da başka bir geometrik biçimin değişik niteliklerinin, belli yerleşik bağlantılarla bağlanması gibi her şeyin her şeye bağlı olduğunu savunur. Biri ötekinden düşüncenin zorunlu işlemiyle çıkar. Ne var ki şeylere bu mekanik bakış onların zorunlu bağlantısı ile bağımlılığını onaylar. O yalnızca şunu savunur: Uzam ile zamanda belli bir görüngüden ya da oluştan başlarsanız, bilimsel araştırmalar aracılığı ile bulunacak zorunlu bağlantılar aracılığıyla bütün ötekilere ulaşabilirsiniz. Ne var ki bu görüş size belli bir anda, belli bir yerde niçin bu şeyin olduğunu başka bir şeyin olmadığını söyleyemez. Mekanikçi görüş şeylerin genel düzenini önceden kabul eder etmesine ya bu özel düzenin ya da düzenlemenin niçinini ya da gerekçesini açıklamaz. Bunun değil de başka bir düzenlemenin niçin ortaya çıkmadığını da açıklamaz. İşte bu, Theodicee'de yanıt verilen soruların başında gelir: Niçin bu dünya yok değil de var? Niçin başka bir dünya değil de bu dünya var?[2]

Mekanik bakıştaki bu kusuru Leibniz çok eskiden beri biliyordu. 1668'de[3] yayınlanan bir incelemesinde Galileo, Bacon, Gassendi, Descartes gibi filozofların benimsediği ilkeyi yetersiz saymıştı. Yeterli gerekçe ilkesinin Leibniz'in usunda daha başka anlamı vardır. O, şeyler, görüngüler arasındaki zorunlu bağlantıyı araştırmakla kalmadı, her şeyi kuşatan belirleyici nedeni de aradı. Ona göre her şeyin bir de bireysel yanı vardı; nesnenin etkiler alıp veren kalıcı bir

---

[2] Neden sözcüğü ile sık sık karıştırıldığı için çeviride sebep yerine gerekçe sözcüğünü kullandım.

[3] *Confessio nature contra atheistas*. Erdmann, s. 45.

özü ya da bireyselliği bulunuyordu. Bunun da araştırılması, açıklanması gerekiyordu.

Leibniz'in Paris'te iken tanıştığı Descartes felsefesinin onun bu konudaki düşüncelerini daha kesin, daha açık olarak tanımlamasına yardımcı olduğuna kuşku yok. Bu felsefede dışarıdaki şeylerin özü yer kaplama olarak, usun özü ise düşünce olarak tanımlanır. Dolayısıyla da burada iki tane açık seçik sorun vardır: a) Doğal (yer kaplamayla ilgili) görüngüleri saf geometrik bakışla açıklamak. b) Usla gövdenin ilişkilerini açıkçası içtekiyle dıştakinin ilişkilerini tanımlamak. Bu konu üzerinde düşünen Leibniz sonuçta Descartes'a karşı çıkar oldu.

Descartes'a özgü yer kaplama-düşünce ayrımı, devinim görüngüsünü açıklamaya yeterli değildi. Çünkü dışarıdaki şeyler yalnızca yer kaplıyorsa onların nitelikleri saf geometrik olmalıdır. İmdi devinim kavramı cisimlerin niteliklerinin saf geometrik olmadığını, cisimlerin bir yerden ötekine direnç göstermeden devindirilemediklerini gösterir. Descartes dışarıdaki şeylere özel bir nitelik vermek zorunda kalmıştır. Bu onların süredurum denilen her zaman oldukları durumda kalma niteliğiydi.[4]

Leibniz, Kartezyenizmin başka karşıtları gibi bu süredurum niteliğinin saf geometrik bir nitelik olmadığını, bunun dışarıdaki şeylerde olan bir şeyi gösterdiğini ileri sürdü. O bu şeyi güç diye adlandırarak dışarıdaki şeylere güç bağışlandığını, bu gücü taşıyabilmeleri için de onların bir tözünün olması gerektiğini ileri sürdü. Kısacası dışarıdaki şeyler salt bir geometrik biçim değil birer tözdü.[5]

Dışarıdaki şeylerin cansız, oldukları gibi kalan kitleler olmadıkları, gücün odağı, taşıyıcısı oldukları sonucuyla birlikte us ile özdek arasındaki karşıtlık ortadan kalktı.

---

[4] *Descartes Euvres*, cilt. iii. s. 158.

[5] Erdmann, s. 112.

Leibniz'in matematiksel, dinamik araştırmaları saf bilimsel davranan bir bilimsel araştırmacıyı aynı sonuçlara götürmeyecektir. Bunun nedeni Leibniz'in sözcüğün şimdiki anlamı ile bir bilim adamı olmamasıdır. Öyle olsa erke kavramını, güç; mekanik çalışma düşüncesini, matematik olarak tanımlar şu sonuca varırdı: Saf bilimsel amaçlarla bile, güce birincil bir nitelik olarak değil başka bir değerden türetilen bir nitelik olarak bakmak gerekir. Gücün, erkenin ya da tözün doğası üzerine felsefe araştırmasına girmese, bunu yapabilirdi. Gelin görün ki Leibniz Newton değildi, o bir felsefeciydi, bu niteliği ile de belli ilkeleri vardı. Tözlerin bir gücü olduğu konusundaki buluşunu bu ilkelere uygulamaya koyuldu.

Bu ilkelerden biri süreklilik yasasıdır. O, dünyadaki her şeyin birbirine bağlı olduğuna, arada aşılmaz boşluklar olmadığına inandı. Yer kaplayan tözler ile düşünen tözler karşıtlığını yadsıdı. Doğal olarak usu tanımlanmak için de benzer bir araştırma yaptı. Leibniz düşünceyi usun ayırıcı özelliği saydı; ama düşünce sürecini yalnızca açık seçik düşüncelerle sınırlamadı. Tersine düşüncenin sonsuz basamağı vardı. Düşüncelerimizin ancak küçük bir bölümü tamalgı açıklığına, "yetkin bilinç ışığına" ulaşabilir. Çoğu, bulanık, belirsiz algılama düzeyde kalır; gene de onlar vardır, açık kavramlarımızı etkilerler, bilince yükselmeye sonra gene ortadan kalkmaya her an hazırdır bunlar. Burada belirleyici olan bizim dikkatimizin onların üzerine yoğunlaşıp dağılmasıdır. Anımsama çabası bunun bir örneğidir. Deyim yerindeyse, geçmiş, bizim ussal projektörlerimizin aydınlattığı ölçüde yeniden görülür, sonra yine karanlığa gömülür. Kartezyenizm, hayvanların ruhu olduğunu yadsımıştı. Leibniz bütün yaradılışa ansal yaşam bağışlamaktan çekinmedi. Usun değişik basamakları olduğu ilkesi buna olanak veriyordu.

Bu us anlayışı, ansal yaşam alanını genişletir, diri ile dirimsiz doğa arasındaki ayrımı ortadan kaldırır. Burada da

durmaz. Yer kaplayan töz, yani özdek kavramına da tepki gösterir. Çünkü dışarıdaki ya da özdeksel şeyler, yer kaplama niteliğini düşünme yetilerimize değil yalnızca bizim duyularımıza sergilerler.

Matematikçiler, geometrik biçimleri hesaplamak için onları sonsuz sayıda küçük parçacığa bölmek zorundadır. Fizikçiler de özdeğin atomlara bölünebilirliğinde bir sınır görmezler. Dışarıdaki şeylerin uzamı doldurmasını sağlayan özdek ancak bizim duyularımızın kabalığı aracılığı ile elde edilen bir şeydir. Bu şey, bir bütün ya da birlik olarak görülür; gerçekte parçacıkların pek karmaşık bir birliğidir. Bu parçalar birbirinden ayrılıp son kertede değişik biçimlerde yeniden bir araya getirilebilirler. Şeylerin bağlantılarını araştıran us, bu sıkı kütle üzerinde çalışarak hiçbir yere varamaz, dolayısıyla bu birliği amaçları doğrultusunda sonsuz sayıda sonsuz küçük parçacığa ayırır. Günümüzde de us, Kuantum fiziği aracılığıyla en küçüğe ulaşmaya çalışıyor. Anlama yetisi daha daha yüksek, daha doğru olanı ortaya koyar; anlama ya da düşünme yetisi yüksek bir ansal işlem üretir, oysa duyular aşağı, bulanık yönü ortaya çıkarır[6], yer kaplama niteliği özdeksel şeylerin gerçek bir özelliği ya da özü değildir.

Özdeğin bölünebilirliği, Leibniz'den çok önce atomcu kuramın temeli yapılmıştı. Bu kuram o dönemde birçok düşünür tarafından özellikle de Gassendi tarafından canlandırılmıştı. Leibniz bir yere kadar Gassendi'nin savlarını izlese de bu atomculuk anlayışıyla yetinmedi. Onun matematik kafası savı sonsuza değin ilerletmeye zorladı onu. Sonsuz küçüğe gidildiğinde atomlara ne olur? O zaman onlar yer kaplama özelliklerini yitirirler, ama direnç göstermeyi sürdürürler, güç merkezleri olurlardı. Bu durumda yer kaplama bakımından bakıldığında matematiksel noktalara indirgenmiş olurlardı. Gelin görün ki onların uzamdaki

[6] Erdmann, s. 79.

varlıkları bir hiç olsa bile iç yaşamları o ölçüde zengindir. Leibniz İçteki var oluşun geometrik değil metafizik olan yeni bir boyut olduğunu kabul eder. Böylece atomların geometrik yer kaplamasını hiçe indirgedikten sonra onlara sonsuz bir metafizik boyut verir. Us, özünü uzamın dünyasında yitirdikten sonra gerçek özünü bulmak, kavramak için metafizik dünyaya dalmıştır. Bir tek nokta üzerinde duran bir koni ya da dik bir düz çizginin, yatay bir düzlemi bir tek noktada kesmesi ama aşağıya ya da yukarıya doğru sonsuza dek uzatılabilmesi gibi, gerçek şeyler de uzam dünyasında yalnızca nokta gibi var olur; ancak düşüncenin metafizik dünyasında sonsuz bir derinlikleri vardır.

Bütün gerçek şeylerin iç yaşamı bir durma durumu değildir. Onun ayırıcı niteliğinin düşünce olması onun sürekli bir akış ya da gelişme olduğunu gösterir. Çünkü düşünmek düşüncelerimizi değiştirmektir; bir anlayıştan ötekine geçmektir; ruhumuzun bulanık bölgelerinden bilincin ışığına yeni gereçler çağırmaktır. Bu sürekli şimdi ya da gelişme, usun doğasıdır. O durmadan düşüncelerin sonsuzluğu ile doldurulur; ona özgü yaşam yolunda ilerlerken dışarıdan yardıma ya da dürtülmeye gerek duymaz. Us bir aşamadan ötekine dışarıdan gelen bir etki ile değil anlama yetisine özgü bir zorunlulukla geçer. Ruhun bütün özü her zaman yerinde bulunur, gel gelelim oradakiler her zaman aynı kertede bilincin odağına, düşüncenin ışığına getirilmezler. Açıklığın kertesi ile boyutu sonsuzca değiştiği gibi gerçek şeylerin sayısı da sonsuzdur. Bunların her biri sonsuz değişim, gelişim yapabilir.

Bütün şeylerde bir uyum, bir süreklilik görme isteği; ikiciliği, karşıtlığı kabul etme isteksizliği, Leibniz'in kafasında sonsuz küçüklere ilişkin matematik anlayışta güçlü bir destek buldu. Bunlar sonsuz eklemeyle büyüyüp sonlu oluyor, sonludan da sonsuz büyük boyutlara gelişiyorlar. Gelin görün ki bu matematik görüş, filozofumuzu başka bir yolda daha etkiler, onun şeylerin ilişkileri konusundaki

anlayışını biçimler. Bu anlayış, hem yeni hem de geniş kapsamlıdır. Saf geometrik bağlantılar yeni çağ biliminde analitik formüllerle yer değiştirmiştir. Gözümüzün önünde birçok uzamsal niteliği ile duran, yer kaplayan geometrik bir biçim, bir eşitliğe yerleştirilmiştir. Biçimin birçok niteliği onu anlayanlar için eşitliğe yerleştirilmiş; uzamsal düzen anlama yetisinin düzenine dönüştürülmüştür. Us, uslamlamadaki mantıksal zincirinin değişik halkalalarını aydınlattıkça değişik nitelikler ortaya çıkar. Neden dünyadaki gerçek şeylerin bağlantısı da bu türden olmasın?

Uzam ile zamanda bağlantısız ya da açıkça bağlanmamış görünen şeyler başlangıçta her şeyi düşünüp yaratan için aynı zorunlu entelektüel düzenin, uyumun içinde yer alır. Jung'un *Eşzamanlılık*[7] adlı incelemesinde, Schopenhauer'in *Parerga ile Paralipomena*'da[8] üzerine eğildiği nedensel olmayan bağlantı düşüncesinin öncülerinden biridir Leibniz. Bu düzende nitelikler ya da parçalar, matematiksel bir us için hazır bekler. Bu us, denklemler ya da formüller için gerekli anahtara sahiptir. Dolayısıyla her şey yaratıcının usunda bağlanmıştır. Tıpkı Arşimet'in usunda bağlantılı olan koni, silindir, küre gibi. Mantıksal düşünmenin öğeleri gibi dünyadaki şeyler de yaratıcının usunda Tanrı onları düşündüğü andan beri birbirine bağlanmıştır. Bulanık duyularımızda zamana, uzama, neden sonuç ilişkisine bağlı gibi görünen şeylerin düzeni, düşüncenin açık temiz ışığında ortadan kaybolur, yaratıcının usunda entelektüel bir düzene yerini bırakır.

Başka bir bağlantı kavramak da olanaklı değildir. Gerçekten de bu dünyadaki şeyler birbirinden yalıtılmıştır. O, düşünceyle onları bir formül içinde toplar. Ama bu dünya-

---

[7] *Eşzamanlılık, Nedensellik Dışı Bağlayıcı Bir İlke*, C.G. Jung, Biblos Kitabevi Yayınları.

[8] *Parerga ile Paralipomena,1. Kitap, A.* Schopenhauer, Biblos Kitabevi Yayınları.

nın nesneleri uslamlama zincirindeki halkalar değildir yalnızca. Daha önce gördüğümüz gibi onların bir iç yaşamı vardır. Onlar yalnızca şeylerin anlama yetisindeki bağlantıları değildir, var olmakla kalmaz, bilinçleri de vardır, var olduklarını bilirler. Matematik süreç bize yalnızca şeylerin dış düzenini, bağlantısını verir. Oysa gerçek öz değişik bir doğrultuda yayılır, düşüncenin metafizik dünyasında sonsuza dek genişler. Yaratılmış şeyler yaratıcının imgeleridir. Onlar yetkin değildir, eksiktir. Yetkin, tam olan Tanrıdadır. Şeylerde düşüncenin ışığı, değişen parlaklık düzeylerinde ortaya çıkar. Bu ışık kimi her şeyi karanlıkta, bulanık bilinç dışı bir durumda bırakır, kimi de en azından iç dünyanın bir bölümünü aydınlatır.

Bu dünyanın gerçek şeyleri arasında bu entelektüel bağlantıdan başka bir bağlantı olduğunu söylemek de aynı ölçüde gereksizdir. Çünkü onların entelektüel düzeydeki iç bağlantıları onları kendine yeterli, eksiksiz kılar.

Bu gerçeklik anlayışı ile matematik anlayış arasındaki benzerliği kolayca görürüz. Matematik düşünme saf mantıksal düşünme zincirinde bir halka oluşturur. Örneğin bir dairenin onun denkleminden geliştirilen bütün nitelikleri kendi başına dairenin yeterli tanımlaması olabilir; bir başlangıç ya da merkez olarak bundan bütün öteki nitelikler türetilebilir. Bir biçimin denklemi ya da tanımı sonsuz biçimde verilebilir. Bunların her biri özel bir niteliği açığa vurur. Tanımlamanın değişik biçimleri arasındaki bağlantı saf entelektüeldir, her biri biçimin belli bir noktadan görülen tüm doğasını dile getirir. Benzer biçimde gerçek şeylerin sonsuz sayısı, her biri kendince belli bir bakış açısından bütün dünyayı, harika bir biçimde ören düşünce zincirini dile getirir -Dünyanın özünü kuran işte budur. Leibniz bu konuda şunu söyler: Her şey sonsuz entelektüel yaşamında evrenin bir aynasıdır; gerçeğin, kendi kendisi ile bütün başka şeylerin arasındaki bağlantının bir aynasıdır.

Buna göre gerçek olan her şeyin özünü oluşturan iki şey vardır. Birincisi süreklilik yasası, ikincisi bir araya gelen her şeyin uyumu. Bu kuramda ne karşıtlıklar ne de keskin geçişler vardır.[9] İkincisi, her gerçek şeyin ayrı bir bireysel varoluşu vardır. Yer kaplamasa bile, kaba duyularımız için bir yok olma noktasına indirgense bile, şeyler kendi başına sonsuz bir iç dünyaya yani düşüncenin dünyasında iç yaşamın sonsuz bir genişliğine sahiptir.

Dolayısıyla saf entelektüel, aynı zamanda da matematik bakışla Leibniz süreklilik ilkesini bireysellik ilkesiyle, evrensel düzen, uyum düşüncesiyle birleştirmiştir. Bu önemli bir öğretiyle kazanılmıştır: Şeylerin bağlantısı anlama yetisi ile ilişkiliyse, bu bağlantıların -açık, düşüncenin sonsuz biçimde iç içe geçmiş zinciri olarak- içinde var olduğu ulu bir anlama yetisi olsa gerek.

Bu, Tanrının usudur; dünyayı ilk düşünen, dünyanın bilincine varan açıkçası onu yaratan, onun usudur. Şeylerin entelektüel düzeni ile bağlantısı, ulu bir anlama yetisinin ya da yaratıcının varlığını gerektirir. Ne ki bu, öğretinin bir yüzüdür yalnızca. Bütün şeylerin uyumu, onların karşılıklı bağlantısını önceden kabul eder.

Onlar yaratıcılarının, yöneticilerinin usunda bağlı oldukları için başka bir bağlantıya gerek duymazlar, başka bir bağlantı kuramazlar da. Uzamdaki gerçek şeylerin gözle görülür yer kaplamasının usun daha açık bakışıyla yitip gitmesi gibi, gerçek şeylerin görünürdeki karşılıklı bağımlılığı ile etkileşimi de anlama yetisinin bağlantısına dönüşmelidir. Bu dünyanın gerçek şeyleri, kendi başlarına bırakıldıklarında birbiriyle ilişkiye girmez; onlar birbirini etkileme ya da tepki gösterme yetisinden yoksundur. Şeyler yalnızdır, kendi kendilerine yeterler. Onların birbiri ile bağlantısı yalnızca Tanrının usundadır.

---

[9] *Die Leibnizche Lehre von Praestabilirten Harmonie*, M. Sigwart, Tübingen.

Özdeğin uzamdaki görülür yer kaplaması, duyularımızın kabalığı ile açıklandı. Peki şeylerin birbiri ile özdeksel etki tepkisi nasıl açıklanacak? Bu soru bizi Leibniz felsefesinin en son anlayışına götürür.

Bu dünyadaki şeyler yaratılmıştır, yaratıcılarının usundaki entelektüel bir uyumla birbirlerine bağlanmışlardır. Her biri acunun tümünü yansıtır; her birey şeylerin tümünü özel bireysel bir bakış açısından yansıtır. Bütün bu bireysel özel görüşler, Yaratıcının usunda bizim dünya dediğimiz kapsamlı bir plan oluşturur. Tanrı onların tümünü açık seçik bir düşüncede kavrar. Tek tek gerçek şeylerin, mantıksal düşünmedeki halkalar gibi kendine özgü yerleri vardır, bütün ötekiler onu belirler; ancak bu özdeksel bir belirleme değildir. Her birinin kendi sonsuz düşünce yaşamı, gelişme gücü vardır.

Şu andaki durum geleceğin tohumlarını taşır. Hazırlanmamış hiçbir şey gelişemez. Bireysel bir şeyin başına ne gelirse gelsin, iç yaşamı nasıl bir yol tutarsa tutsun bu onun özgün doğasının zorunlu sonucudur. Bu doğa kendini zamanın akışı içinde, zaman aracılığı ile açığa vurur. Dolayısıyla bu dünyada yetkin bir uyum içinde yaratılan şeyler bu uyumu, karşılıklı uzlaşmayı sergilemeyi sürdürürler. Şeylerin özce uyumu görüngüsel varoluşları süresince onların görünüşlerinin tümünü güvence altına alır.

Şeylerin, özgün bağlantının kaynağı, anlama yetisi ise, her biri birbirini ötekinden kaynaklanan düşünceler gibi izliyorsa, biri ötekini ortaya çıkmaya zorluyorsa buradan şu sonuç çıkar: Zamanın herhangi bir anında her şey bize başka bir şeyle bağlantılı görünür. Sanki ötekiler onu öne sürmüş, var olmaya zorlamış gibidir. Başka deyişle bu dünyadaki şeyler bize etki tepki içindeymiş gibi görünse de bu etki tepkiler yalnızca onların özgün doğalarının zorunlu sonucudur. Onlar Tanrının usunda yaratılmışlardır, şimdi de orada zorunlu bir entelektüel bağlantı içinde var olmaktadırlar.

Dolayısıyla gerçek şeylerin karşılıklı uyumu onların özgün yaradılışından kaynaklanır, böylece de sağlama bağlanır. O bütün zamanlar için kurulmuştur, *önceden kurulmuştur.*

İşte ünlü önceden kurulmuş uyum düşüncesi budur. Leibniz sık sık yanlış anlaşılan bu durumu değişik adlarla adlandırır. Önceden kurulmuş uyum düşüncesi anlama yetisini bireysel yaşamın kaynağı yapmak isteyen bir düşüncenin çiçeğidir. Bu düşüncede bireysel varoluş kendi yapısına uygun olarak kendisini gerçekleştirir.

Gene de Leibniz, *Systeme nouveau de la Mature et de la Communication des substances* adıyla yayınlanan ilk yapıtında önceden kurulmuş uyum düşüncesine değinmedi. Bu konuda ilk kez *Journal des Savans*'ta 27 Haziran 1695'te yazdı. Bundan sonra daha önceleri uyum ya da düzen ya da birçok başka sözcükle bulanık biçimde dile getirilen düşünce "önceden kurulmuş uyum" adıyla sunulur oldu.[10]

Leibniz'in öğretisinde özel yeri olan ikinci terim "monad"dır. Töz ya da gerçek şeyin yerine geçer monad; olanın gerçekliği, kuranın özü anlamında kullanılmıştır. Sanırım Bruno'dan[11] alınan bu terim 1967'den sonra kullanılmaya başlanmıştır. Monadlar birbirlerini etkileyemezler; onların bir evreden ötekine geçmelerini sağlayan eyleme Leibniz *İştah* der.[12]

Süreklilik yasası, monad anlayışı, önceden kurulmuş uyum düşüncesi Leibniz felsefesinin üç temel ilkesidir. Bu ilkeler onun bütün yazılarında yer alır, onun dizgesinin

---

[10] *Leibniz*, John Theodore Merz.

[11] Bu terim daha önce İtalyan filozof Giordano Bruno (1548-1600) tarafından Leibniz'in kullandığıyla aynı değil; ama benzer bir anlamda kullanılmıştır.

[12] *Philosophical Writings by Leibniz*, çeviren Mary Morris, 1934.

temeli gibidirler. Leibniz 1714 yılında *La Monadologie*[13] başlığı altında dizgesinin kısa bir özetini yazdı. Metin, Prens Eugene için kaleme alınmıştı. Prensin, düşünürümüzün görüşlerini daha iyi anlaması amacıyla yazılan Monadoloji, 1720'de Almanca çevirisi çıkıncaya dek bazı çevreler dışında dünyaya sunulmadı.

Erdmann'ın Leibniz'in Hanover'deki el yazmaları arasındaki Monadoloji kopyasında filozofun yaşamı boyunca yayınlanan biricik kapsamlı yapıtı olan Theodicee'ye birçok göndermeler vardır. Leibniz felsefesinin ilkelerinin pratik uygulamalarını anlamak için Theodicee'nin içeriğinin tanınması gerekir.

Çeviri konusunda

Theodicee, Leibniz'in bütün görüşlerini bir araya toplayan, onun felsefesini özetleyen bir yapıt olarak önemlidir. Filozofun yaşarken yayınlanan az sayıda kitabından biri olması, kamuoyu üzerindeki geniş etkisi bakımından da felsefe tarihinde özel bir yeri var. Kötülüğün kaynağının araştırılması, inanç ile usun doğruluk bakımından sorgulanması, insan özgürlüğünün tartışılması, tanrısal adaletin irdelenmesi, çağının önde gelen felsefe sorunlarıyla örneğin tözlerin özellikleri konusundaki hesaplaşmalar bu yapıtın içerdiği konulardan bazıları.

Leibniz, *Theodicee*'yi ana dili olan Almanca değil Fransızca yazdı. Kendisinin de belirttiği gibi anlatım bozukluklarının ya da belirsizliklerinin bol olduğu bir yapıt. Beri yandan 1710'da Amsterdam'da basılan yapıtın Fransızca baskılarında birçok yanlış bulunduğu belirtilmektedir. Çeviri sürecinde bu belirsizlikler, anlatım bozuklukları, bazı güçlükler çıkardı. Almanca, İngilizce farklı metinlerden yararlanarak bu güçlüğü aşmaya çalıştım.

---

[13] *Monadoloji*, çeviren Ogün Ürek, Biblos Kitabevi Yayınları.

Elinizdeki kitap, birçok bölümden oluşan, Theodicee Denemeleri'nin ilk bölümü. Bunu kitabın sonraki bölümleri izleyecek.

Levent Özşar
14. Ocak 2009
Bursa

ÖNSÖZ

İnsanların dinlerini açığa vurmak için genellikle dış biçimlere başvurduğu görülegelir. Sağlam dindarlık, açıkçası ışık ile erdem çokluğun payına hiçbir zaman düşmemiştir. Bunda şaşılacak bir şey yok, hiçbir şey insanın zayıflığına bu ölçüde uygun değildir. Biz dışta olandan etkileniriz, şeylerin iç özüne gösterilecek ilgi türü çok az insana bağışlanmıştır; çünkü çok az insan buna uygundur. Gerçek dindarlık ilkeler ile uygulamalardan oluşur. Dinin dış biçimleri aracılığı ile öykünülen bu ilkeler ile uygulamalar iki türlüdür: Birinci tür törensel uygulamalardan, öteki ise inancın kalıplaşmış dile getirilişlerinden oluşur. Törenler, erdemli eylemlere benzer. Kalıplaşmış anlatımlarsa doğruluğun gölgesidir, gerçek ışığa az çok yaklaşırlar. Törenleri ortaya koyanlar, bütün bu dış biçimleri, öykündükleri şeyi koruyup dile getirmeye uygun kılmışlarsa –dinsel törenler, kilise disiplini, topluluğun kuralları, insan yasaları, her zaman tanrısal yasanın çevresindeki bir çite benziyorsa, bizi töre dışı olana yaklaşmaktan geri çekiyor, iyiliğe alıştırıyorlarsa, erdemle tanıştırıyorlarsa- bunlar övülmeğe değer. Musa'nın, dinsel düzenleri kuran bilge kişilerin, başka iyi yasa vericilerin, en başta da en arı, en aydınlanmış dini kuran İsa'nın amacı buydu. Inancın kalıplaşmış anlatımları için de durum aynıdır, onlarda kurtuluşa götüren doğrulukla tutarsız hiçbir şey yoksa, burada ilgilenilen doğruluk hiç olmasaydı bile onlar geçerli olurdu. Gelin görün ki din sık sık hem de fazlasıyla sık törensel olanla boğulur; tanrısal ışık insanların kanılarıyla bulanıklaştırılır.

Hıristiyanlık kurulmadan önce yaşayan çok tanrılı dinlerin yalnızca bir tür dış biçimi bulunuyordu. Tapınırken törenleri vardı ancak dinle, inançla ilgili koşulları yoktu, dogmatik tanrıbilimleri için kalıplaşmış anlatımlar ortaya koymayı hiç düşlememişlerdi. Onlar, tanrılarının, gerçek kişiler mi yoksa güneş, gezegenler, öğeler gibi doğa güçlerinin simgeleri mi olduğunu bilmezdi. Gizemleri zor öğretilerden değil belli gizli düşüncelerden oluşurdu. Kirli olanlar, açıkçası gizeme alınmamış olanlar dışlanırdı. Bu düşünceler sık sık pek gülünç, pek saçma olurdu. Hor görülmesinler diye bunların gizli tutulması gerekirdi. Çok tanrıcıların da boş inançları vardı. Onlar tansıklarla övündüler, onlar için her şey kehanetlerle, biliciliğe uygun belirtilerle, geleceği haber veren kanıtlarla doluydu. Din adamları tanrıların öfkesini ya da iyiliğini gösteren imler uydurup kendilerinin bunların yorumcuları olduklarını ileri sürdüler. Bu, insanca olaylarla ilgili olarak, usları korku ile umut aracılığıyla etkilemeğe yönelikti. Ne ki, öteki yaşamın büyük geleceği pek sık göz önüne alınmadı, kamuya Tanrı ile insana ilişkin doğru kavramlar vermeğe çalışan olmadı.

Bütün eski halklar içinde din konusunda kamuya açık öğretileri olanlar yalnızca İbranilerdi. İbrahim ile Musa, bütün iyiliklerin kaynağı, şeylerin yaratıcısı tek tanrı inancını temellendirdi. İbraniler ondan Yüce Töze yakışır bir biçimde söz ettiler. Dünyanın küçük bir bölgesinde yaşayanların insan türünün tümünden daha aydınlanmış olduğunu görmek şaşırtıcı. Belki başka ulusların bilge kişileri de ara sıra aynı şeyleri söyledi; gelgelelim onlar yeterli izleyici bulacak, öğretiyi yasaya dönüştürecek şansı bulamamış olabilirler. Bununla birlikte Musa, yasalarında ruhun ölümsüzlüğü öğretisini ortaya atmadı. Bu onun düşünceleriyle tutarlıdır; bu, ağızdan ağıza aktarılan gelenekte öğretildi, ancak İsa peçeyi kaldırıncaya değin, ölümsüzlük öğretisi kamunun onaylaması için ileri sürülmedi. O, elinde bir güç olmaksızın, bir yasa koyucunun bütün gücüyle ölümsüz

ruhların öteki yaşama geçtiğini, işlerinin karşılığını orada alacaklarını öğretti. Tanrının büyüklüğü, iyiliği konusunda bugün birçok uygar insanın onayladığı güzel kavramları Musa da dile getirmişti. Ne var ki, İsa bu düşüncelerin bütün sonuçlarını kanıtladı. Tanrısal iyilik ile adaletin, Tanrının tasarılarında insanların ruhlarının yetkinliği için ortaya koyulduğunu ileri sürdü.

Burada Hıristiyan öğretisinin öteki konularını göz önüne almamak için kendimi tutuyorum, yalnızca İsa'nın doğal dini nasıl yasaya dönüştürdüğünü, onun için kamusal bir öğreti yetkisi elde ettiğini göstereceğim. O birçok filozofun uğraşıp başaramadığı bir iş başardı. Sonunda Hıristiyanlar, bilinen dünyanın büyük bölümünün efendisi olan Roma İmparatorluğu'nda üstünlük kazandı, bilge kişilerin dini bütün ulusların dini oldu. Daha sonra Muhammet de doğal tanrıbilimin büyük öğretilerinden sapmadı: Onun izleyicileri, onları Hıristiyanlığın henüz taşıyamadığı Asya ile Avrupa'nın en uzak ırklarına bile yaydı. Onlar birçok ülkede puta tapanların Tanrının birliğine, ruhun ölümsüzlüğüne ilişkin doğru öğretiye aykırı boş inançlarını ortadan kaldırdı.

Musa'nın başladığını tamamlarken İsa'nın Tanrının yalnızca bizim korkumuzun, saygımızın nesnesi değil, sevgimizin, bağlığımızın da nesnesi olmasını istediği açıktır. Böylece İsa, önceden görerek, onlara gelecekteki mutluluğu bu dünyada önceden tattırarak insanları mutlu etti. Çünkü sevilmeğe değer olanı sevmek ölçüsünde anlaşılabilir hiçbir şey yoktur. Sevgi, sevdiğimiz nesnenin yetkinliğinden hoşlanmamızı sağlayan ansal bir durumdur. Tanrıdan daha yetkin bir şey yoktur, ondan daha çok haz veren bir şey de yoktur. Onu sevmek için onun yetkinliğini düşünmek yeter. Bu gerçekten de kolay bir şey; çünkü biz bunların düşüncelerini kendimizde buluruz. Tanrının yetkinlikleri, ruhlarımızın yetkinlikleridir; ne ki onda bunlar sınırsız ölçüde vardır. O bir okyanustur, bize bağış-

lanan yalnızca ondan damlalardır. Bizde bazı güçler, bilgiler, iyilikler vardır; ne ki onlar Tanrıda olanca bütünlüklerinde vardır. Düzen, oran, uyum bize haz verir; resim ile müzik bunun örnekleridir. Tanrı bütün düzendir, o her zaman orantıların doğruluğunu korur. O, evrensel uyumu oluşturur, bütün güzellik onun ışıklarının dökülüp saçılmasıdır.

Doğru dindarlığın, doğru mutluluğun bile Tanrı sevgisinden oluştuğu buradan açıkça çıkıyor. Ancak bu öyle aydınlanmış bir sevidir ki isteği iç görü ile birlikte gelir. Bu tür sevi erdeme yol açan iyi eylemlerden hoşlanmayı doğurur, her şeyi merkez olarak Tanrıya bağlayarak insanca olanı tanrısal olana taşır. Çünkü birinin ödevini yapmasında, usa boyun eğmesinde Yüce Usun düzeni gerçekleştirilir. İnsan bütün yönelimlerini, Tanrının tanrısal ışığından başka bir şey olmayan ortak iyiye yöneltir. Böylece insan, topluluğun çıkarını benimsemekten daha büyük bir bireysel çıkar olmadığını görür, insanların gerçek yararlar elde etmesinden hoşnut olmakla doyuma ulaşır. Bunda başarılı olsa da olmasa da, kendisini Tanrının istemesine bıraktığı için, onun istediğinin en iyisi olduğunu bildiği için, olan bitenden hoşnut olur. Gelgelelim, kişi istemesini bir olgu ile belirtmeden önce, Onun buyruklarına en uygun görüneni yaparak onu bulmaya çalışır. Biz bu kafada olduğumuzda başarısızlık durumunda umudumuz kırılmaz olsa olsa kendi yanılgılarımızdan ötürü pişmanlık duyarız, insanların yakışıksız yolları bizim sevecen doğamızın gereklerini yerine getirmemizde bir gevşeme yaratmaz. Yardımseverliğimiz alçak gönüllüdür, ılımlılıkla doludur, baskın çıkmaya kalkışmaz, kendi yanılgılarımıza da başkalarının yeteneklerine de benzer özeni gösterir. Kendi eylemlerimizi eleştirmeye, ötekilerinkini ise bağışlayıp haklı çıkarmaya eğilimli oluruz. Kendimizi yetkinleştirmek için uğraşmalı, kimseye yanlış yapmamaya çabalamalıyız. Yardımseverliğin olmadığı yerde dindarlık yoktur, kişi sevecen, iyiliksever

olmadıkça içtenlikle inandığı dinini gösteremez.

İyi yaradılış, uygun eğitim, dindar, erdemli kişilerle ilişki bizim ruhlarımız için böyle uygun bir koşula katkıda bulunabilir. Ne var ki onlar burada en güvenli biçimde iyi ilkelerle temellendirilir. İç görünün çabayla birleştirilmesi gerektiğini, anlama yetimizin yetkinleştirilmesine istememizin yetkinleştirilmesinin eşlik etmesi gerektiğini daha önce söyledim. Erdemli davranışlar gibi kusurlular da salt bir alışkanlığın sonucu olabilir. Bunlardan tat alınabilir; ne var ki erdem usa yatkın olduğunda, şeylerin yüce gerekçesi olan Tanrı ile ilişkili olduğunda, bilgi üzerinde kurulur. Tanrı, yetkinlikleri bilinmeden sevilemez. Bu bilgi de doğru dindarlığın ilkelerini içerir. Dinin amacı bu ilkeleri ruhlarımıza damga gibi basmak olmalıdır. Gelin görün ki, insanların, din öğretmenlerinin bu amaçtan sapması tuhaf bir biçimde çok sık olur. Tanrısal Beyimizin yöneliminin tersine din, tapınma törenlere indirgenmiş, öğreti kalıplaşmış sözlerle hantallaştırılmıştır. Bu törenler sık sık erdemli davranışı sürdürmeğe uygun değildi, kalıplaşmış sözler ise zaman zaman kolayca anlaşılmıyordu.. İnsan onlara inanabilir mi? Kimi Hıristiyanlar komşularını sevmeden tapınabildiklerini, Tanrıyı sevmeden dindar olduklarını sanır ya da kimileri ona hizmet etmeden komşularını sevebileceklerini, Tanrıyı onu bilmeden sevebileceklerini düşünür. İnsanlar bu aksaklığı hiç görmeden yüzyıllar geçti. Karanlık çağın büyük izleri hâlâ duruyor. Dindarlıktan, tapınmadan, dinden çok söz eden türlü türlü insan var, üstelik bunlar böyle şeyleri öğretmeğe uğraşıyorlar, tanrısal yetkinlikler konusunda bilgilenmeğe hiç niyetleri olmadığı besbelli. Onlar evrenin Yöneticisinin iyiliği ile adaletini yalan yanlış anlıyorlar. Onlar kafalarında ne öykünülmeyi ne de sevilmeyi hak eden bir Tanrı kuruyorlar. Bu, sonuçları bakımından bana tehlikeli görünüyor. Kötülüğün dindarlığın kaynağına bulaşmasının önlenmesi, bu kaynağın korunması önemlidir. Bizim kendi günlerimizde de Tanrıyı

suçlayanların ya da bununla ilgili kötü bir ilke ortaya koyanların eski yanılgısı ara sıra yenileniyor. Sorun daha çok Onun yüce iyiliğini ortaya koymak iken insanlar Onun karşı koyulmaz gücünü savunuyorlar, en yetkin usun buyurduğu bir erke inanmaktansa Onun zorbaca bir erki olduğunu varsayıyorlar. Ben zarar vermeğe yatkın olan bu kanıların özellikle özgürlük, zorunluluk, yazgı konusunda oluşturulan bulanık kavramlara dayandığını gözlemledim. Bu önemli konulara açıklama getirmek için yeri geldiğinde kalemimi birden fazla kez elime aldım. Sonunda elimde olmadan düşüncelerimi bunlarla ilgili bütün konular üzerinde toplayıp onları kamuya aktardım. Burada Tanrının iyiliği, insanın özgürlüğü, kötülüğün kaynağı üzerine sunduğum denemelerde üstlendiğim bu işte.

Bizim usumuzun sık sık yolunu şaşırdığı iki ünlü dolambaç var. Biri en başta kötülüğün üretimi, kaynağıyla ilgili olarak özgür olan ile zorunlu olan konusundaki büyük soru; öteki onun öğeleri gibi görünen süreklilik ile bölünmezler tartışması, burada sonsuzla ilgili konular da araya giriyor ister istemez. İlki neredeyse tüm insan ırklarının kafasını karıştırdı, ötekilerse yalnızca filozofları uğraştırdı. İkincisi konusunda kendimi başka bir zaman fırsat bulduğumda açıklayacak, töz ile özdeğin doğası üzerine doğru anlayışın olmaması yüzünden insanların yanlış konumlar aldığını göstereceğim. Bu konumlar aşılmaz güçlüklere yol açar. Bu güçlüklerin tam da bu konumların yıkılması için iyice ele alınması gerekir. Ne var ki kurgusal bir araştırma için sürekliliğin bilgisi önemliyse, kılgısal uygulama bakımından da zorunluluğunki en az onunki ölçüsünde önemli. O, onunla bağlantılı sorularla, açıkçası insanın özgürlüğü, Tanrının adaleti ile birlikte, bu incelemenin konusunu oluşturuyor.

Eskilerin "Tembel Us" dedikleri bir safsata yüzünden insanlar neredeyse her çağda şaşkınlığa kapılmışlardır. Çünkü tembel us hiçbir şey yapmama eğilimindedir ya da

en azından hiçbir şeye dikkat etmeme, yalnızca anın tadını çıkarma eğilimini izlemeğe yatkındır. Çünkü onlar gelecek zorunluysa, ben ne yaparsam yapayım, olacak olan olur derler. İmdi gelecek ya Tanrı her şeyi önceden gördüğü için, hatta evrendeki her şeyi denetleyerek önceden bir düzen kurduğu için ya da her şey nedenlerin sonuçları aracılığı ile zorunlu olduğu için ya da son olarak, gelecek olaylar konusundaki savlardaki belirlenmiş doğruluğun doğasından ötürü zorunludur (böyle diyorlar). Çünkü savlar, biz hangisi olduğunu bilmesek de, kendilerinde her zaman ya doğru ya da yanlış olmalıdır. Farklı yaklaşımları olan bütün bu belirlenim gerekçeleri, sonuçta bir tek merkez üzerindeki çizgilere benzer. Çünkü nedenlerle önceden belirlenen gelecekteki olguda bir doğruluk vardır, Tanrı nedenleri kurarken doğruluğu da önceden kurar.

Uygulamada kullanılan yanlış zorunluluk anlayışı, benim *Fatum Mahometanum*, Türk biçemli yazgı dediğim şeyi doğurur. Çünkü az önce belirtilen böyle bir uslamlamaya bağlı olarak, Türklerin tehlikeden kaçmadıkları, salgın hastalık bulaşmış yerlerden bile ayrılmadıkları söyleniyor. *Fatum Stoicum*[14] denilen, boyandığı kadar kara değildir. İnsanların yönünü kendi işlerinden saptırmaz saptırmasına ya onları olan biten konusunda bir zorunluluk görüşü aracılığıyla dinginleştirme eğilimindedir. Bu bizim kaygılarımızı, sinirlenmelerimizi gereksiz kılar. Bu bakımdan bu filozoflar, Beyimizin öğretisinden uzak değillerdi. İsa yarın için kaygılarımızı küçümsedi, onları birinin boyunu uzatmak için boş yere uğraşmasıyla karşılaştırdı.

Stoacıların öğretilerinin (belki çağımızın bazı ünlü filozoflarının da) kendilerini bu sözde zorunlulukla sınırlayarak ancak zorlama bir sabır verdikleri doğru. Oysa Beyimiz daha ince düşünceler esinler; Tanrı tümüyle iyi, tümüyle bilge olduğu için, başımızdaki hiçbir saç telini göz ardı

[14] Stoacı yazgı.

etmeyecek biçimde her şeye bakıp her şeyi gözettiğinden ona güvenimizin tam olması gerektiği konusunda bize güvence vererek gönlümüz hoş olsun diye bize yol gösterir. Dolayısıyla onu anlayabilseydik (genelde kendimiz için) onun yaptığından daha iyi bir şey istememizin olanaklı olmadığını görürdük. Sanki insanlara şöyle denilmektedir: Ödevinizi yapın, ondan çıkacak sonuç konusunda da içiniz rahat olsun, yalnızca tanrısal kayraya ya da şeylerin doğasına direnemeyeceğiniz için değil (bu, iç rahatlığına yeter, ama hoşnutluğa yetmez) iyi bir Bey ile ilişkili olduğunuz için de... Bu, *Fatum Christianum*[15] diye adlandırılan şeydir.

İnsanların çoğu, Hıristiyanlar bile, bunu yeterince kabul etmeseler de davranışlarına Türklerinki gibi bir çeşni katar. Doğrusu onlar belirgin tehlikeler ya da açıkça görülen umutlar ortaya çıktığında edilgen ya da boş verici değillerdir. Çünkü yıkılmak üzere olan bir evden çıkmamazlık ya da yollarına çıkan bir uçurumdan geri dönmemezlik etmezler. Yarısı açığa çıkmış bir hazineyi ortaya çıkarmak için yazgının onu yerinden çıkarmasını beklemeden toprağı kazacaklardır. Gel- gelelim iyi ya da kötü, uzaktayken, belirsizken, çaresi acı vericiyse ya da pek tatlı değilse bize öyle geliyor ki tembel us geçerli olacaktır. Örneğin birinin sağlığını, hatta yaşamını iyi bir beslenme rejimi ile koruması sorunu ortaya çıktığında insanlar bu öğüdü veren kişiye sık sık günlerimiz sayılı, Tanrının alnımıza yazdığı yazıya karşı çabalamak boşuna diye yanıt verirler. Ne ki, görmezden geldikleri kötülük yaklaştığında aynı kişiler en saçma çarelerin ardına düşer. İlgili sorun sıkıntı verici olduğunda, örneğin kişi kendi kendine, *quod vitae sectabor iter*[16], "Hangi uğraşı seçmeliyim?" diye sorduğunda, bir evlilik

[15] Hıristiyan yazgı anlayışı.

[16] *Hangi yolu seçmeliyim yaşamda* (Ausonius, Idylls XIII, ya. 385)?

düzenlemesi, bir savaşa girme söz konusu olduğunda kişi üç aşağı beş yukarı böyle us yürütür. Çünkü çoğu bu durumlarda güçlükten kaçacak, sanki kolay durumlar dışında us kullanılmamalıymış gibi kendilerini yazgıya ya da eğilimlerine bırakacaklardır. Bu durumda sık sık Türk yazgıcılığındaki gibi düşünülür (Bu yol yanlış biçimde Tanrının kayrasına güven diye adlandırılmıştır. Oysa bu ancak birinin görevini yapmasından sonra gerçekten olabilir); kaçınılmaz yazgı düşüncesinden türetilen tembel us doğru uslamlama gereğinden kurtulmak için kullanılır. Dolayısıyla şu olgu küçümsenir: Usun kullanımına aykırı olan bu kanıtlama geçerli olsaydı, o, konu zor da kolay da olsa her durumda geçerli olacaktı. Bu tembellik, geleceği söyleyenlerin boş inançtan kaynaklanan kılgılarının da kaynağıdır. İnsanlar felsefe taşına inandıkları gibi bunlara da safça inanır. Çünkü onlar mutluluğa ulaşmak için kestirmeden gitmeğe eğilimlidir.

Daha önceden mutlu oldukları için, sanki orada kalıcı bir şey varmışçasına kendilerini yazgıya bırakanlardan burada söz etmiyorum. Geçmişten bugüne, onların savlarının astroloji ile başka bilicilik türleri ölçüsünde az temeli vardır. Onlar yazgıda her zaman bir gelgit, bir akış, klarnet çalan İtalyanların adlandırageldiği gibi *una marea* olmasına tepeden bakarlar. Bu bakımdan onlar kendilerine özgü gözlemler yapar. Gene de ben bunların hiçbirine fazlaca güvenmemeği öğütlerim. Şu da var ki, kişilerin talihlerine güven duyması genelde onlara, en çok da askerlere gözü peklik verir. Gerçekten de kendilerini talihli sayanların bu güveni onların talihli olmalarını sağlar. Tıpkı böyle öndeyiler de sık sık önceden söylenenin olmasına neden olur; Muhammet'e inananların yazgı konusundaki görüşünün onları kararlı kıldığı kabul edilir. Dolayısıyla yanlışların bile ara sıra yararı vardır, genellikle başka yanlışların ilacı olarak. Doğruluğun daha iyi olduğu su götürmez.

Ne var ki yazgının zorunlu olduğu savını kusurlarımızı, çapkınlıklarımızı haklı çıkarmak için kullanmak dürüst olmayan bir yararlanmadır. Sık sık, özgür düşünürü oynamak isteyen uyanık gençlerden erdemi övmenin, kusurları kınamanın, ödül umudu ile ceza korkusu yaratmanın gereksiz olduğunu işitmişimdir. Çünkü yazgı kitabından, yazılanın yazıldığından, davranışımızın onda hiçbir şeyi değiştiremeyeceğinden söz edilebilir. Dolayısıyla onlar kişinin kendi eğilimlerini izlemesinin, yalnızca şimdi bizi hoşnut eden şeyler üzerinde durulmasının en iyisi olduğunu söyler. Onlar (örneğin) insanın hoş bir içeceği zehirli olduğunu bilse bile içmesi gerektiğini kanıtlayacağından, bu kanıtlamanın aşırıya kaçan görülecek tuhaf sonuçlarını düşünmezler. Aynı nedenle (bu sav geçerli olsaydı) şunu da söyleyebilirdim: Parcae (yazgı) kayıtlarında zehrin beni şimdi öldüreceği ya da bana şu anda zarar vereceği yazıyorsa sanki ben bu içeceği almayacak olsam da bu olacak, bu yazılı değilse aynı içeceği içsem bile başıma bu gelmeyecektir. Sonuçta hoşuma gideni alma eğilimimi, ne ölçüde örseleyici olursa olsun bu yüzden bir ceza görmeksizin izleyebileceğim. Bu uslamlamanın sonucu besbelli bir saçmalıktır. Bu karşı çıkış onları biraz şaşırtsa bile her zaman kanıtlamalarını değiştirip, yeni bir biçimde dile getirirler, ta ki safsatanın yanlışının nerede yattığını anlayıncaya dek... Ne yapılırsa yapılsın olacak olanın olacağı doğru değildir. Bir şey olacaksa bu birinin ona yol açan şeyi yapmasından ötürü olacaktır. Olgu daha önceden yazıldıysa, onu ortaya çıkaracak neden de yazılmıştır. Dolayısıyla nedenlerle etkilerin bağlantısı, davranışa zarar veren zorunluluk öğretisini temellendirmek yerine, onu devirmeğe hizmet eder.

İmdi, töre dışı davranmaya yatkın kötü yönelimler olmazsa, kaçınılmaz zorunluluğun tuhaf sonuçları değişik biçimde göz önüne getirilebilir; onun eylemin törelliği için bunca önemli olan istemenin özgürlüğünü yıkacağı hesaba

katılır. Çünkü adalet ile adaletsizlik, övme ile yerme, ödül ile ceza zorunlu eylemlere bağlanamaz, artı hiç kimse olanaksızı yapmakla yükümlü olmayacaktır ya da hiç kimse kesin zorunlu olanı yapmaktan alıkoyulamaz. Bu düşünceyi, yolsuzluğu desteklemek için kötüye kullanma yönelimi olmadığında bile, insan ara sıra başkalarının eylemlerini yargılama ya da soruları yanıtlamada sıkıntıya düşmekten kaçamaz. Bunların arasında Tanrının eylemleriyle ilgili olanlar bile vardır. Burada bunlardan söz edeceğim. Aşılmaz bir zorunluluk, inançsızlık kapısını açacaktır; çünkü böyle bir zorunluluk anlayışından suçların cezasız kalacağı çıkartılabilir ya da her şeyi süpüren bir fırtınaya direnmek umutsuzluğa götürür. Bundan ötürü zorunluluğun değişik kerteleri olduğunu belirtmek, zarar veremeyenler olduğu gibi kötü sonuçlara yol açmadan kabul edilemeyecek zorunluluklar da olduğunu göstermek önemli.

Bazıları erdem ile kusurun ne iyi ne de kötü olduğu bahanesini kullanmakla yetinmez daha da ileri giderek Tanrıyı zevk düşkünü yaşamları için bir dayanak yapmayı da göze alırlar; sanki onları suç işlemeğe bir Tanrı sürüklemişçesine, suçlarının nedenlerini tanrılara yükleyen eski paganlara öykünürler. Her şeyin Tanrıya bağımlı olduğunu, onun bütün yaratıklar ile birlikte işleyişini eskilerinkinden daha iyi saptayan Hıristiyan felsefesi, bu güçlüğü daha da arttırmış gibidir. Çağımızın bazı güçlü, bilgili adamları bütün yaratıkların eylemlerini yadsıyacak ölçüde ileri gitmişlerdir. Bu olağandışı kanıya biraz eğilimli olan M. Bayle, bu öğreti kötülüğün kaynağı konusundaki güçlükler için daha iyi bir çözümmüş gibi onu geçmişte kalan, biri iyi öteki kötü iki ilke ya da iki tanrı öğretisini onarmak için kullandı. Gene de o bunun savunulamaz bir kanı olduğunu, İlkenin birliğinin su götürmez biçimde *a priori* nedenlere dayandığını kabul eder. Gelgelelim kafamızın karışık olduğu, usun kendi karşı çıkışlarına yanıt veremeyeceği, bunlara aldırış edilmemesi gerektiği, açınsanan öğretilere sımsıkı

tutunmak gerektiği sonucunu çıkarmak ister. Söz konusu öğretiler bize bütünüyle iyi, bütünüyle erkli, bütünüyle bilge bir Tanrının varolduğunu öğretir. Gelgelelim birçok okur onun karşı çıkışlarının, doğaca çürütülemez olduğuna inanarak, onların dinin doğruluğunun kanıtları ölçüsünde güçlü olduğuna inanarak bunlardan tehlikeli sonuçlar çıkaracaktır.

Tanrının kötü eylemlerde iş birliği olmasa bile, onları önceden görüp her şeye gücü yeterliği aracılığı ile önleyebilecek iken onlara izin vermesi ister istemez bir güçlük yaratacaktı. Kimi filozofların, hatta kimi tanrıbilimcilerin onun iyiliğine aykırı olduğuna inandıkları şeyi kabul etmektense Tanrının şeylerin ayrıntıları konusunda, en başta da gelecekteki olaylar konusunda bilgisi olduğunu yadsımayı seçmesinin gerekçesi budur. Sozziniciler ile Conrad Vorstius bu yana eğilimlidir; tanınmamak için takma bir ad kullanan ancak son kertede bilgili olan, *De Concordia Scientia cum Fide* diye bir kitap yazan İngiliz Cizvit Thomas Bonartes da bunu sezdirir gibidir. Onun kitabı konusunda daha sonra konuşacağım.

Kuşkusuz çok yanılıyorlar, ancak hiçbir şeyin Tanrının isteği ile erki dışında olup bitmediğine inananlar onlardan daha az yanılmamaktadır. Bunlar bütün varlıkların en ulusuna, en iyisine öyle değersiz yönelimler, eylemler yüklerler ki insan bu yazarların Tanrının adaletini, iyiliğini tanıyan öğretiyi bıraktıklarını söyleyebilir. Onlar, Tanrının, evrenin yüce beyi olarak, kendi kutsallığına zarar vermeksizin işlenecek günahlara isteyerek, zevk alarak ya da cezalandırmaktan hoşlanıyor olabileceği için neden olduğunu, hatta kimsenin onun eylemlerini denetleme hakkı ya da gücü olmadığı için Tanrının, adaletsizlik etmeksizin, masum insanları sonsuza değin üzmekten hoşlanabileceğini düşünürler. Bazıları işi Tanrının gerçekten böyle eylediğini söylemeye, onunla karşılaştırıldığında bizim hiç olduğumuzu ileri sürmeye vardırırlar. Onlar bizi insanların yürürken

hiç aldırmadan çiğnediği solucanlara ya da genelde bizim türlerimiz olmayan, kötü davranmaktan çekinmediğimiz hayvanlara benzetirler.

İyi niyetli olabilecek birçok insanın bu düşüncelerle yanlış yöne götürüldüğüne inanıyorum. Çünkü bu kişilerin söz konusu düşüncelerin sonuçları konusunda yeterince bilgisi yok. Doğrusunu söylersek onlar böylece Tanrının adaletinin devrildiğini görmüyorlar. Tek kuralı isteme olan bir adalet konusunda ne düşüneceğiz, açıkçası istemeye iyiliğin kuralları kılavuzluk etmediği, hatta onun doğrudan kötüye yöneldiği yerde adalet için nasıl bir düşünce oluşturacağız. Bu Platon'da Thrasymachus'un acımasız tanımında içerilen, *adil* diye daha güçlü olmak isteyeni gösteren düşünceden başkası olmaz. Bütün yükümlülükleri, gerçi farkında olmadan, sınırlamaya dayandıran, sonuçta da hakkın ölçüsü olarak erki ele alanların durumu böyledir. Ancak insan böyle tuhaf, insanları Tanrıya öykünerek iyi, yardımsever kılmaya hiç uygun olmayan kuralları çok geçmeden bırakacaktır. Çünkü başkalarının talihsizliğinden haz duyan bir Tanrı, Mani dininin kötü ilkesinden ayırt edilemez. İnsan bu ilkenin evrenin biricik beyi olduğunu, sonuçta Tanrıya onu iyi ilke diye adlandırmağa değer duygular yüklemesi gerektiğini kabul eder.

Ne mutlu ki bu ölçüsüz öğretiler Tanrıbilimciler arasında az görülür. Gene de güçlük çıkarmayı seven bazı kurnazlar onları canlandırır, Hıristiyan tanrıbiliminin ortaya çıkardığı çelişkileri felsefe tartışmalarıyla birleştirerek şaşkınlığımızı arttırmaya çalışırlar. Filozoflar zorunluluk, özgürlük, kötülüğün kaynağı sorunları üzerine kafa yordular; tanrıbilimciler ise bunlara ilk günah, kayra, alın yazısı sorunlarını eklediler. Bize kalırsa, insanlığın ilk günahtan gelen başlangıçtaki yozlaşması, Tanrı kayrasının yardımı olmadığında, günaha doğal bir zorunluluk yüklemiştir. Gelgelelim zorunluluk ceza ile bağdaşmadığından buradan bütün insanlara vermeye yetecek ölçüde kayra olması

gerektiği sonucu çıkarılacaktır. Bu ise deneyimle uyumlu görünmüyor.

En başta Tanrının insanın kurtuluşu bakımından düzenlemeleri konusunda büyük bir güçlük var. Kurtarılmış ya da seçilmiş az var, öyleyse Tanrının buyurduğu istek çoğunluğun seçilmesi değil. Seçtikleri bunu ötekilerden daha fazla hak etmediği, temelde daha az kötü olmadıkları, onların iyiliğinin yalnızca Tanrı'nın armağanından geldiği kabul edildiğinden güçlük artmaktadır. "Öyleyse onun adaleti ya da en azından iyiliği nerede?" (denecektir). Yan tutma ya da kişilere rütbesine göre değer verme adalete karşıdır, nedeni olmadan onun iyiliğine sınırlar çeken ona yeterince sahip olamaz. Seçilmeyenlerin kendi yanlışlarından ötürü yitirdiği doğrudur. Onlarda iyi isteme ya da diri inanç yoktur. Şu da var ki onlara bunları bağışlamak yalnızca Tanrıya kalmıştır. Biz iç kayranın yanı sıra genellikle insanlara değer kazandıran dış koşullar da olduğunu, eğitimin, karşılıklı konuşmanın doğal yaradılışı düzeltebildiğini ya da bozabildiğini biliyoruz. İmdi Tanrının bazılarına uygun koşullar ortaya çıkarması, bazılarını da onların talihsizliğine katkıda bulunacak deneyimlere bırakması şaşkınlığa neden olmaz mı? Yoksa bazı kişilerle birlikte, iç kayranın evrensel, herkes için eşit olduğunu (öyle görünüyor) söylemek yeterli değil mi? Çünkü, insanların bizim dış kayralar diye adlandırabileceğimiz şeyle; yani Tanrının yarattığı değişik koşullarda ortaya çıkanla nasıl değiştirildiğini göz önünde bulundurup bu yazarların Ermiş Paul'ün sözlerine başvurarak "Ey derinlik" demeleri gerekir. İnsanlar bu koşullara egemen değil, gene de bunların insanların kurtuluşları üzerinde büyük bir etkisi var.

Ermiş Augistinus ile birlikte şunu söylemenin bize bir yardımı olmaz: Bütün insanlar Adem'in günahının neden olduğu kargıştan pay aldığı için Tanrı onların tümünü acı, üzüntü içinde bırakabilir, dolayısıyla Onun bazılarını kurtarmasını yalnızca Tanrının iyiliği sağlayabilir. Bir başkası-

nın günahı yüzünden berikinin suçlanması yalnızca tuhaf değildir; "Tanrı neden tümünü kurtarmıyor, neden az sayıda insanı kurtarıyor, neden bazılarını ötekilere yeğliyor?" sorusu yanıtsız kalır. Doğru, Tanrı onların Beyidir, gelgelelim O, iyi, adil bir Beydir. Onun erki saltıktır, ancak bilgeliği bu erkini gelişigüzel, despotça kullanmasına izin vermez. Çünkü böylesi gerçekten zorbalık olurdu.

Üstüne üstlük ilk insanın düşüşü ancak Tanrının izniyle olmuştu, Tanrı onun salıverilmesine ancak bunun sonuçlarını göz önüne getirdikten sonra karar vermişti. Söz konusu sonuçlarsa insan türünün kitlesel yozlaşması, az sayıda seçilmişin seçilip, geri kalanının bırakılmasıydı. Bakışı zaten yozlaşmış kitleyle sınırlayarak güçlüğü saklamak yararsız. Kişi ilk günahın sonuçlarının bilgisine geri dönmelidir. Bu bilgi, Tanrının ona izin vermesine, o anda kargışlıların cehennem kitlesine katılmasına, kurtarılmamalarına izin vermesine yol açan karardan ya da buyruktan öncedir. Çünkü Tanrı ile bilge, sonuçlarını düşünmeden karar vermez.

Ben bütün bu güçlükleri ortadan kaldırmayı umuyorum. Aynı zamanda özgür eylemlerde mantıksal, metafizik, bazen de geometrik diye adlandırılan, bu bağlamda alt edilmesi zor olan tek zorunluluk olan salt zorunluluğun söz konusu olmadığını, dolayısıyla özgürlüğün yalnızca sınırlamalardan bağımsız olmayıp gerçek zorunluluktan da bağımsız olduğunu göstereceğim. Her zaman en iyiyi seçse bile Tanrının saltık zorunlulukla eylemediğini, Tanrının koyduğu doğa yasalarının şeylerin uygunluğu üzerine kurulduğunu, bunların geometrik doğruluklar, saltık zorunluluk ile gelişi güzel kararlar, buyruklar arasında kaldığını kanıtlayacağım. M. Bayle ile öteki çağcıl filozoflar bunu yeterince anlamamıştır. Ayrıca şu ya da bu yol konusunda kesin bir zorunluluk olmadığı için özgürlükte fark etmezliğin söz konusu olabileceğini, oysa iki şeyden birini seçerken fark etmezliğin hiçbir zaman olmadığını göstereceğim.

Özgür eylemlerde şimdiye değin kavranmış olanların ötesinde yetkin bir kendiliğindenlik olduğunu kanıtlayacağım. Son olarak özgür eylemlere dayanan varsayımsal zorunluluk ile törel zorunluluğun karşı koymaya açık olmadığını, "Tembel Us" un katıksız bir safsata olduğunu açıklayacağım.

Benzer biçimde Tanrı ile ilişkisinde kötülüğün kaynağı ile ilişkili olarak ben onun yetkinliklerinin savunmasını sunacağım. Bu savunma onun kutsallığını, adaletini, iyiliğini, ululuğundan, erkinden, bağımsızlığından daha fazla övmeyecek. Her şeyin Tanrıya bağlı olmasının, onun yaratıkların bütün eylemlerinde işbirliği yapmasının, hatta dilerseniz bu yaratıkları sürekli olarak yaratmasının, gene de günahın yaratıcısı olmamasının nasıl olanaklı olacağını göstereceğim. Kötülüğün özel doğasının nasıl anlaşılması gerektiği de burada kanıtlanmıştır. Bundan çok daha fazlası, kötülüğün Tanrıdan başka bir kaynağa nasıl sahip olacağını, törel kötülüğün Tanrının isteği olmadığını, Tanrının yalnızca buna izin verdiğini söyleyen birinin haklı olduğunu açıklayacağım. Bununla birlikte hepsinden önemlisi Tanrı için günaha, üzüntüye izin vermenin hatta bunda iş birliği yapıp onu desteklemenin onun kutsallığına, yüce iyiliğine zarar vermeksizin olanaklı olduğunu bununla birlikte, genelde konuşursak, onun bütün bu kötülüklerden kaçınabildiğini göstereceğim.

Kayra ile alın yazısı konusunda en tartışmalı savları onaylıyorum. Örneğin bizim yalnızca Tanrının önleyici kayrası aracılığı ile dine döndürüldüğümüzü, onun yardımı olmaksızın iyilik edemeyeceğimizi, Tanrının bütün insanların kurtuluşunu istediğini, onun kınasa kınasa kötülük isteyenleri kınadığını, herkese kullanmak istemeleri koşuluyla yeterince kayra vereceğini, İsa'nın seçimin kaynağı, merkezi olduğunu, Tanrının, seçilmişlerin alnına bunu yazdığını; çünkü Tanrının onların İsa'nın öğretisine canlı bir inançla yapışacağını önceden gördüğünü onaylıyorum. Gelgelelim

seçilme gerekçesinin en son gerekçe olmadığı, bu öngörünün ta kendisinin Tanrının daha önceki bir buyruğu olduğu doğrudur. Benzer biçimde inanç, Tanrı vergisidir; O, seçilenin inancını, önceden yazmıştır. Bunun gerekçeleri, kayra ile koşulu Tanrının yüce bilgeliğine uygun olarak dağıtan üstün bir buyruktadır.

İmdi, çağımızın en yetenekli adamlarından biri, uz dilliliği anlama yetisi ölçüsünde büyük, engin bilgisinin büyük kanıtlarını veren M. Bayle yadırgatıcı bir eğilimle benim bu konuda genelde az önce değindiğim bütün güçlüklere dikkat çekti. Ben, onunla birlikte sorunu ayrıntısıyla göz önüne almakla güzel bir uygulama alanı buldum.

Konunun kökü dışında her türlü üstünlüğün M. Bayle'nin yanında olduğunu kabul ediyorum (çünkü ondan söz ettiğim kolayca görülüyor). Gene de ben doğruluğun (kendisi bu doğruluğun bizim yanımızda olduğunu kabul eder) açıklığıyla, uygun biçimde ortaya konması koşuluyla her türlü güzel konuşmayı, çok okumuş yazmışlığı yeneceğini umuyorum. Burada başarılı olma umudum çok büyük; çünkü Tanrının davasını savunuyorum. Burada onaylanan ilkelerden biri, iyiyi isteyenlerin üzerinden Tanrının yardımının eksik olmayacağını belirtir. Bu söylevin yazarı, bu konuya gösterdiği dikkatle bu iyi niyetinin kanıtını verdiğine inanıyor. O, gençliğinden beri bu konuda düşündü, çağın en önde gelen adamlarına danıştı, iyi yazarları okuyarak kendini eğitti. (Çeşitli iş bilir yargıçların kanısına göre) Tanrının ona bazıları bu konuda çok etkili olan birtakım başka derin düşüncelerde kazandırdığı başarı, ona, doğruluğu sevip araştırmaya uygun olan okurların dikkatini çekme hakkını verebilir.

Üstelik yazarın bu konuda tartışmak için kalemi eline almasına yol açan özel, önemli gerekçeleri de var. Onun Almanya ile Fransa'daki yazınsal kişilikler ya da saraydan insanlarla özellikle de prenseslerin en büyüğü en başarılı-

sıyla[17] aynı konu ile ilgili konuşmaları, onu bu yolda destekleyip durdu. Yazar, M. Bayle'nin saygıdeğer *Sözlüğü*'nün değişik bölümleri konusunda düşüncelerini bu Prenses'e açıklamaktan onur duydu. Orada din ile us karşıtlar olarak ortaya çıkar. M. Bayle orada usu çok yüksek sesle konuşturduktan sonra susturmak ister. M. Bayle bunu inancın yengisi diye adlandırır. Bu kitabın yazarı kendi kanısının başka olduğunu, gelgelelim bunca büyük ökesi olan bir adamın, bu önemli olduğu ölçüde zor konularda derinlere gitmesinden gene de hoşnut olduğunu açıkladı. Kendisi bunları uzun bir süre incelediğini ara sıra bu konudaki düşüncelerini yayınlamaya karar verdiğini de kabul etti. Dindarlığı uyandırmak, erdemi beslemek için gereken türden Tanrı bilgisi bu düşüncelerin başlıca amacıdır. Bu prenses, yazarı, uzun süredir gönlünde yatan amacını gerçekleştirmesi için destekledi, bu konuda onu zorladı. Bazı yazarlar da kendisini bu konuda inandırdı. Yazar onların isteklerini uygun bulmayı her şeyden çok istiyordu; çünkü araştırmasının sonunda M. Bayle'nin ökesinin konuyu aydınlatmaya büyük ölçüde yardım edeceğini, böylece onun desteğini almış gibi olacağını ummak için nedenleri vardı. Gelin görün ki araya değişik engeller girdi, kimselerle karşılaştırılamayacak Kraliçenin ölümü bunların en küçüğü değildi. Bununla birlikte M. Bayle aynı konuyu incelemeye koyulan yetkin adamların saldırısına uğradı, onları tam olarak, her zaman da ustalıkla yanıtladı. Ben onların tartışmasını izledim, onlara katılma noktasına bile geldim. İşte böyle...

Ruh ile gövdenin birliğini açıklamaya iyi uyarlanmış yeni bir dizge yayınlamış bulunuyorum; bu dizge onunla uzlaşmayanlar tarafından bile epeyce alkışlandı. Birtakım işinin

[17] Prenses Sophie Charlotte (1668-1705), sonradan Prusya Kraliçesi. Hanover Seçicisi Ernst-August'un bacısı. Leibniz onun eşi Sophie ile de yazıştı.

eri kimseler bunların benim daha önce böylesine seçik bir açıklamaya ulaşmamış düşüncelerim olduğuna tanıklık etti. Onlar önce benim bu konuda ne yazdığımı gördüler. M. Bayle bunu *Tarihsel ve Eleştirel Sözlük*'te "Rosarious" maddesinde inceledi. Benim serimlemelerimin daha da geliştirilmeye değer olduğunu düşündü, değişik bağlamlarda onların yararına dikkat çekip şimdilik güçlüğe neden olacak şeylerin altını çizdi. Ben onun pek uygar anlatımlarını, pek öğretici düşüncelerini elimde olmadan uygun bir biçimde yanıtladım. Onları daha iyi açıklamak için 1698 Temmuzunda *Historie des Ouvrages des Savants* 'ta bazı aydınlatmalar yayınladım. M. Bayle, *Sözlük*'ünün ikinci baskısında bunları yanıtladı. Ona daha yayınlanmayan bir yanıt gönderdim. Başka bir yanıt verir mi vermez mi bilmiyorum.

Bu arada M. le Clerc, *Seçme Kütüphane*'sine Mr. Cudword'un *Entelektüel Dizge*'sinden bir seçme koymuş, saygıdeğer yazarın hayvanların oluşumuna uyguladığı birtakım "plastik doğaları" açıklamıştı. M. Bayle bu doğaların, bilişsiz olmalarından ötürü, bunların temellendirilmesinin, evrenin anlama yetisi olan bir nedeni olması gereğinin, şeylerin harika oluşumu aracılığıyla kanıtlanmasını zayıflattığına inandı (Bk. *Kuyruklu Yıldız Üzerine Değişik Düşünceler*. Bölüm 21. md. 11). M. le Clerc, (*Seçme Kütüphane*'sinin beşinci cildinin 4. maddesinde) bu doğaların tanrısal bir bilgelik aracılığıyla yönetilmesi gerektiği yanıtını verdi. M. Bayle, nedenin yalnızca Tanrının bir aracı sayılmadığı sürece, bilişten yoksun bir neden için tek başına doğrultunun yeterli olmadığı, bu durumda da doğrultunun gereksiz olduğu üzerinde durdu; (*Historie des Ouvrages des Savants'ın* 7. makalesinde, Ağustos 1704) benim dizgeme de değindi. Bu da benim 1705 Mayısında, *Historie des Ouvrages des Savants*'ın seçkin yazarına, kitaptaki 9. makaleye soktuğu kısa bir deneme gönderme-

me fırsat verdi. Ben bu incelemede, mekanizmin gerçekte hayvanların organik yapılarını üretmeğe yeterli olduğunu, başka plastik doğalara gerek olmadığını açıklamaya çalıştım. Ancak bu, onlara, var olan cisimlerin tohumlarında tümüyle örgütlü olan *önceden oluşturma* eklenmesi koşuluyla olur. Bu onların kaynaklandıkları cisimlerde içerile içerile, birincil tohumlara değin geri gider. Bu, gelse gelse şeylerin sonsuz güçlü, sonsuz bilge Yaratanından ileri gelebilir. O, başlangıçta her şeyi uygun düzeniyle yaratarak, olması gereken bütün düzeni ustaca oluşturmuş, yapıyı *önceden kurmuştur*. Şeylerin iç doğasında kargaşa yoktur. Yaradılışı Tanrıdan ileri gelen özdekte her yerde örgütlülük vardır. Cisimlerin anatomisini daha yakından inceledikçe bu gitgide daha çok gün ışığına çıkacaktır. Doğa gibi biz de sonsuzluğa gidebilseydik, doğanın olguda yaptığı bölümlemeyi usumuzda da sürekli kılabilseydik onu gözlemlemeyi sürdürecektik.

Hayvanların oluşumundaki bu harikayı açıklamak için ben *Önceden Kurulmuş Uyum*'u, açıkçası başka bir harikayı, yani gövdenin ruhla konuşumunu[18] açıklamak için kullandığım aracı kullandım. Orada kullandığım ilkelerin bir örnekliğini, bereketini kanıtlamıştım. Görünüşe göre bu M. Bayle'ye onun daha önce incelemiş olduğu, bu konuşumu açıklayan dizgemi anımsattı. O (*Bir Taşralının Sorularına Yanıt* Cilt III, s. 1253'te) Tanrının özdeğe ya da başka bir nedene, ona organik doğanın idesini ya da bilgisini iletmeksizin organik olma yetisi verebileceğine inanmadığını açıkladı. Tanrı, doğa üzerindeki bütün gücüyle, ortaya çıkabilecek olumsallıkların tümü konusundaki bütün bilgisiyle, söz gelişi salt mekaniğin yasaları aracılığıy-

[18] *Correspondance* terimini karşılamak için başka çevirilerimde de *"konuşum"* sözcüğünü önermiştim. Böylece iki şeyin üst üste gelmesi, konması kadar bunlar arasındaki iletişim olgusu, açıkçası 'konuşma' da dile getirilebiliyor.

la yolculuğu sırasında, akıllı birtakım kılavuzlar tarafından yönetilmeden hedeflediği limana gidecek bir gemi gibi şeyler hazırlamış olabilir. O, buna inanmaya eğilimli değildi.

Onun Tanrının gücüne sınırlar koymaya çalıştığını görüp şaşırdım. Bir kanıt getirilmiyordu, bu konuda bir çelişki ya da Tanrının bir yetersizliği olmasından korkulduğunun bir belirtisi yoktu. Oysa yanıtımda insanın bile, ustan gelen devinimlere benzer şeyleri, otomatlar aracılığı ile sık sık üretebildiğini, M. Bayle'nin insan için olanaksız saydığı şeyleri sonlu bir usun bile (ama bizimkinden çok daha yüksek) yapabileceğini daha önceden göstermiştim. Üstelik, Tanrı her şeyi daha önceden düzenlediği için bu aracın yolunun doğru olması, havai fişeklerde bir kordonun içinden geçen fünyeninkinden daha yadırgatıcı değildir. Çünkü şeylerin tüm düzeni onların birbirine etkisi aracılığı ile onlar arasındaki yetkin uyumu korur.

M. Bayle'nin bu açıklaması üzerine ona yanıt vermeğe ant ettim. Bundan ötürü ona şunu göstermeyi amaçladım: Tanrının organik cisimleri kendi kendine sürekli bir tansıkla oluşturduğu ya da onun bu ödevi, gücü ile bilgisi neredeyse tanrısal olan anlaklara bağışladığı söylenmedikçe, Tanrının şeyleri böyle *önceden oluşturduğu* kanısını korumamız gerekir. Yeni organizmalar, önceki organik bir yapının mekanik bir sonucudur yalnızca. İpek böcekleri bile kelebeğe böyle dönüşür. M. Sawammenderdam bu örnekte bir gelişmeden başka bir şey olmadığını gösterdi. Hiçbir şey benim gövde ile ruh arasındaki Önceden Kurulmuş Uyum dizgemin doğrulanmasına bitkiler ile hayvanların önceden oluşturulmasından daha elverişli değildir. Çünkü bunda gövde, özgün yapısından ötürü, dış şeylerin de yardımı ile yaptığı her şeyde ruhun istemesine uygun eylemeye itelenir. Böylece tohumlar, özgün yapılarıyla, gövdemizin her şeyi istememizle uygun yapmasını sağlayan düzenden daha büyük bir düzenle doğal olarak Tanrının

amaçlarını gerçekleştirir. M. Bayle'nin kendisi hayvanların organizmasında dünyanın en güzel şiirinden ya da insan usunun yapabildiği en saygıdeğer buluştan daha fazla kurulu düzen olduğunu varsaymasından şu sonuç çıkar: Benim gövde ile ruh arasındaki bağlantı dizgem hayvanların oluşumu konusundaki genel kanı ölçüsünde anlaşılabilirdir. Çünkü (bana doğru görünen) bu kanı gerçekte şunu belirtir: Tanrının bilgeliği doğayı, onun kendi yasaları ile hayvanları oluşturabileceği biçimde yaratmıştır. Ben bu kanıyı açıklayarak bunun önceden oluşturma dizgesi aracılığı ile olmasının olasılığını daha fazla aydınlatıyorum. Bundan sonra Tanrının gövdeyi onun kendi yasaları ile düşünen ruhun yönelimlerini gerçekleştirebilecek biçimde yapmasında şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü uslamlayan bir ruhun gövdeden isteyebileceği her şey Tanrının tohumlardan istediği örgütlenmeden daha az zordur. M. Bayle insanların ancak çok yakınlarda diri gövdelerin oluşumunun doğal süreçler olamayacağını anladığını söyler (*Bir Taşralının Sorularına Yanıt* bl. 182, s. 1294). O, bunu (kendi ilkelerine uygun olarak), ruh ile gövde arasındaki iletişim konusunda da söyleyebilirdi. Çünkü Tanrı, bu yazarın onayladığı ara nedenler dizgesi içinde, bütün bu iletişimi etkiler. Ama ben burada hayvanların ilk oluşumu bakımından ya da ruh ile gövde arasındaki önceden kurulmuş özgün yapı bakımından doğa üstünü yalnızca şeylerin başlangıcında kabul ediyorum. Bir kez bu olduktan sonra hayvanların ortaya çıkmasını, ruh ile gövdenin ilişkisini doğanın en sıradan başka işlemleri ölçüsünde doğal bir şey diye görüyorum. İçgüdü ile hayvanların harika davranışları konusunda sıradan insanların düşüncesi de buna koşuttur. Orada usun hayvanlarda değil onları yaratanda olduğu saptanır. Ben açıklamamın bu kanıya, daha geniş bir alanda açıklık ile aydınlık katmış oduğunu umuyorum.

M. Bayle'nin yeni güçlükleri karşısında dizgemi doğrulamaya hazırlanırken, aynı zamanda ona epeydir sahip

olduğum, onun kötülüğün varlığı bakımından us ile inancı uzlaştırmaya çalışanlara karşı ileri sürdüğü güçlükler üzerine düşüncelerimi iletmeyi amaçladım. Gerçekten de bu konuda benden daha çok uğraşan az insan var. Kütüphanede kitapları karıştırma fırsatı bulduğumda Latin yazılarında bu konuda iyi bir anlayış elde edemedim. Kitaptan kitaba dolaştım; çünkü düşünce konuları tarihler, masallar ölçüsünde hoşuma gitti. Laurentius Valla'nın Boethius üzerine kitabıyla, Luther'in Erasmus'a karşı kitabıyla büyülendim, gerçi onların biraz yatıştırılması gerektiğini düşündüm. Tartışma kitaplarını da göz ardı etmedim, bu yapıdaki öteki yazılar arasında, kavgayı canlandıran Montbeliard'ın Konuşmaları bana öğretici göründü. Tanrıbilimcilerin öğretilerine de onların karşıtlarının çalışmalarına da boş vermedim. Bu, beni alt üst etmek bir yana Augsburg Belgesi'nin[19] ılımlı görüşleri konusundaki görüşümü güçlendirdi. Gezilerimde değişik yanlardan bazı yetkin, seçkin kişilerle görüşme fırsatı buldum, örneğin Piskopos Peter von Wallenburg ile, Mainzlı Suffragan ile, Heidelberg'in baş tanrıbilimcisi Johann Ludwig Fabricius ile, son olarak da ünlü M. Arnould ile. Yaklaşık 1673 yılında ona bu konu üstüne kaleme aldığım Latince bir diyalog bile sundum. Daha orada Tanrının bütün olanaklı dünyalar içinde en yetkinini seçerek, bilgeliği ile kötülüğe izin verdiğini temele koydum. Kötülük onunla bağlantılıdır; gelgelelim bütün şeyler göz önüne alındığında bu, dünyanın seçilecek en iyi dünya olmasını önlemez. Ben aynı zamanda bu konularda birçok iyi, çeşitli yazar okudum, Tanrıda tanınması gereken yüce yetkinlik düşüncesini bulandırabilecek her şeyi önlemeğe uygun görünen bilgide ilerleme sağlamaya çalıştım. Şeylerin zorunluluğu öğretisini daha da genişleten en güçlü yazarları, örneğin Hobbes ile Spinoza'yı sınamayı es geç-

[19] Augsburg Mezhebi, Luthercilerin esas inançlarını kapsayan, Latince, Almanca yazılmış 28 maddelik belge (1530).

medim. Bunlardan birincisi yalnızca *Fiziksel öğeler*'de değil başka yerlerde, aynı zamanda Piskopos Brahall'a karşı özel kitapta bu saltık zorunluluğu savundu. Spinoza da (eski çağın Strato adlı Peripatetik filozofu gibi) az çok her şeyin, seçme, iyilik etme, şeylerin ilk kaynağını anlama sığasından bütün bütün yoksun olarak, kör ya da geometrik bir nedensellikle ilkel doğadan ya da ilk doğadan geldiğinde diretti.

Bana öyle geliyor ki, konunun iç özü bakımından açık bir iç görü sağlayan bir yöntemle bunun tersini kanıtlamanın bir yolunu buldum. Çünkü etkin güç üzerine, devinim yasaları üzerine yeni buluşlar yapmış olarak, onlarda Spinoza'nın inanmaya eğilimli olduğu gibi geometrik zorunluluk olmadığını göstermiş bulunuyorum. Açıklık kazandırdığım gibi, M. Bayle ile bazı çağcıl filozofların kanısına göre böyle olsa bile, onlar gelişigüzel ya da rastlantısal değildir. Tersine daha önce yukarıda değindiğim gibi onlar şeylerin uygunluğuna ya da 'en iyi ilkesi' dediğime bağlıdır. Üstelik her şeyde olduğu gibi burada da ilk tözün işareti görülür, onun üretimi ilk bilgeliğin damgasını taşır, o uyumların en yetkinini oluşturur. Ben bu uyumun hem geçmiş ile geleceği hem de bulunan ile bulunmayanı bağladığını saptadım. İlk tür bağlantı zamanlar ile başka yerleri birleştirir. Bu ikinci bağlantı ruh ile gövdenin birliğinde sergilenir, genelde de gerçek tözlerin birbiriyle, özdeksel görüngülerle iletişiminde sergilenir. İlki organik cisimlerin ya da bütün cisimlerin önceden oluşturulmasında gerçekleşir. Çünkü kütleler organik cisimler olmasalar bile her yerde organik cisimler vardı. Böylece bir havuz, kendisi hayvansal ya da organik bir cisim değil, onları içeren bir kütle olsa bile balıklarla ya da başka organik cisimlerle dolu olabilir. Dolayısıyla ben saf, yalın usun bize sağladığı bilginin başlıca öğelerinin tam gövdesini inandırıcı bir biçimde böyle temeller üzerine kurmaya çalıştım. Bu gövdenin bütün parçaları uygun biçimde bağlanmıştır; o, eskiler ile

çağcılların en önemli güçlüklerini giderir. Sonuçta aynı zamanda kendime insanın özgürlüğü ile Tanrının işbirliği konusunda bir dizge oluşturdum. Bu dizge bana göre hiçbir biçimde usu, inancı örselemez. Ben söz konusu dizgeye M. Bayle'nin titizliği ölçüsünde onunla çelişenlerin titizliğini de vermek istedim. O artık aramızdan ayrıldı. Bu da az bir yitik değil, onun bilgisi ile anlayışına denk az insan vardı. Gelin görün ki konu göz önünde olduğundan, yetenekli insanlar şimdilik onunla uğraştığından, kamu da onu dikkatle izlediğinden bunu birtakım düşüncelerimi yayınlamak için uygun bir an sayıyorum.

Belki bu önsözü bitirmeden önce belli bir gözlemi eklemek de uygun olacak: Ruhun [69] gövde üzerinde ya da gövdenin ruh üzerindeki fiziksel etkisini, açıkçası birinin ötekinin yasalarının düzenini bozmasına neden olan bir etkiyi yadsırken ben hiçbir biçimde birinin ötekiyle oluşturduğu birliğini yadsımadım. Bu birlik onlardan çıkan bir varsayımdır. Ne var ki o görüngülerde hiçbir şeyi değiştirmeyen metafizik bir şeydir. Bu benim *Memoires de Trevoux*'da, anlayışı, bilgisi bakımından sıradan kalıptan çıkmış olmayan Saygıdeğer Peder de Tournemine'nin bana karşı çıkışını yanıtlarken söylediğim şeydir. Bu nedenle biri metafizik anlamda ruhun gövdeyi gövdenin de ruhu etkilediğini söyleyebilir. Ruhun Entelekya ya da etkin ilke olduğu, oysa tek başına gövdesel olanın ya da salt özdeksel olanın ancak edilgini içerdiği doğru. Sonuçta, *Leipzig Journal* 'da birden fazla kez açıkladığım gibi, eylem ilkesi ruhtadır. Bu, özellikle benim Altorflu matematikçi Sturm'un geç döneminde ona verdiğim yanıtta görülür. Ben orada cisimlerde yalnızca edilginlik olsaydı onların değişik koşullarının ayırt edilemeyeceğin bile kanıtlamıştım. Yeri gelmişken şunu da söyleyeyim: *Connaissance de Soimeême*[20] *adlı* kitabın yetenekli yazarının bu kitapta

[20] *Kendini Bilme* üzerine.

benim Önceden Kurulmuş Uyum Dizgeme karşı çıktığını duyarak Paris'e bir yanıt gönderdim; onun bana yüklediği düşünceleri kabul etmediğimi gösterdim. Yakınlarda bir başka konuda benzer bir uygulama Sorbon'dan, adı bilinmeyen bir doktorun elinden karşıma çıktı. Kanıt olarak benim sözlerim alınmış olsaydı bu yanlış anlamalar okur için açık olurdu.

İnsanların başkalarının düşüncelerini sunarken yanlış yapma eğilimleri benim şunu görmeme de yol açtı: Bir yerde, insan din değiştirmede kayranın yardımı ile kendini kurtarır dediğimde, ben yalnızca onun direncin kırılmasının üstün gelmesi aracılığı ile insanın bundan yarar sağlayacağını; ama bu konuda kendisinin yardımı olmadığını anlatmak istedim, tıpkı buz kırıldığında onun bu kırılmayla bir iş birliği olmaması gibi... Çünkü din değiştirme, katıksız Tanrı kayrasının işidir. Burada insan yalnızca ona direnerek işbirliği yapar. Ne ki insan direnci, kişiler ile fırsatlara göre az ya da çok olur. Koşulların ruhumuzda doğan devinimlere, dikkate de az çok katkısı olur. İzlenim gücü ile istemenin koşuluyla birlikte bütün bu şeylerin iş birliği, kayranın çalışmasını, zorunlu kılmasa bile, belirler. Ben kurtuluş sorunlarıyla ilgili olarak tövbe etmemiş kişinin ölü sayılması gerektiğini başka bir yerde serimlemiş bulunuyorum, Ausburg Mezhebi'nin tanrıbilimcilerinin bu konudaki açıklamalarını da büyük ölçüde onaylıyorum. Gene de tövbe etmemiş kişinin düştüğü bu kötü yolun onun doğru törel değerleri olmasına, toplumsal yaşamında iyi eylemler, iyi bir ilkeden kaynaklanan eylemler yapmasına, kötü bir yöneliminin olmamasına, gerçek günahın bir harmanı olmamasına engel olmadığı da eklenmeli. Burada, Ermiş Augustinus'un düşüncesinden sapmayı göze alırsam bağışlanacağımı umuyorum. O kuşkusuz büyük bir adam, saygıdeğer bir anlama yetisi, ne var ki görünüşe bakılırsa ara sıra işleri abartıyor, en başta da tartışmalar kızıştığında. Ermiş Augustinus'un çömezleri olduğunu bildiren bazı kişilere

büyük saygım var. Ötekiler arasında, Büyük Arnauld'un değerli ardılı Sayın Peder Quênel, onların toplulukların en ünlüsüyle arasını açan tartışmaların ardından koşuyor. Gelin görün ki ben belirgin bir değeri olan insanlar arasındaki tartışmalarda (kuşkusuz iki yanda da bunlardan var) başka başka noktalarda olsa bile genellikle iki yanın, genellikle de saldırıdan çok savunmanın haklı olduğunu gördüm, gerçi insan yüreğinin doğal kötülüğü okur için savunmadan çok saldırıyı kabul edilebilir kılıyor. Topluluğunun güvenilir olmasını sağlayan ünlü Bellarmine'nin bıraktığı boşlukları doldurmaya çabalayan saygıdeğer Peder Ptolemei bütün bunlarla ilgili kendi anlayışına, bilgisine -ölçülülüğüne demeyi bile göze alayım- yakışan birtakım açıklamalar verecektir. Augsburg Mezhebi'nin tanrıbilimcileri arasından yeni bir Chemnitz'in ya da Callixtus'un doğacağına inanmak gerek. Protestan kilisesi üyeleri arasında yine Usserius ya da Daille gibi adamların ortaya çıkacağını, hepsinin bu konunun yüklendiği yanlış anlamaları gitgide daha çok gidermeğe çalışacağını düşünen birine bile hak verilmeli. Geri kalanı için onu daha yakından incelemek isteyenler, yapıtın sonuna yerleştirdiğim özet niteliğindeki küçük incelemede dile getirilen karşı çıkışlar ile bunlara benim verdiğim yanıtları okurlarsa pek hoşnut olurum. Erken davranıp bazı yeni karşı çıkışları önlemek isterim. Örneğin önceki isteme ile sonuçtaki istemeyi, neden Thomas ile Scotus'un örneğine uygun biçimde başlangıç ile son olarak kabul ettiğimi açıkladım. İkincilerden daha çok olsa bile bütün kurtarılmışların esenliğindeki iyiliğin, bütün kargışlıların üzüntüsündeki, acısındaki kötülükten karşılaştırılamayacak ölçüde fazla olmasının nasıl olası olduğunu ortaya koydum. Kötülüğe iyiliğin *conditio sine qua non*'u[21] olarak izin verildi derken bunu zorunluluk ilkesine göre değil şeylerin uygunluğu ilkesine göre söylediğimi açıkla-

[21] Olmazsa olmaz koşulu.

dım. Üstelik benim kabul ettiğim ön belirlenimin bu niteliği ile her zaman yatkın kılıcı olduğunu, hiçbir zaman zorunlu kılıcı olmadığını, Tanrının, ellerindekini iyi kullananların yeni ışık gereksinimini geri çevirmeyeceğini de gösterdim. Bunun yanı sıra, önüme sonradan koyulan bazı güçlükler üzerine başka açıklamalar da vermeğe çalıştım. Dahası iki ek eklememin uygun olacağını düşünen arkadaşlarımın öğütlerine uydum. Biri Mr. Hobbes ile Piskopos Bramhall arasındaki özgürlük ile zorunluluk konusundaki tartışmayı, öteki kısa süre önce İngiltere'de yayınlanan *Origin Of Evil*'i (*Kötülüğün Kaynağı*) ele alıyor.

Son olarak ben her şeyde anlama yetisini, törel yönü geliştirmeye çabaladım. Bazı şeylerde okuru merakta bıraktıysam, bunun nedeni ciddiliği heves kırılmasına neden olabilecek bir konuyu sürüp atmanın zorunlu olduğunu düşünmemdir. Bunu göz önünde tutarak, onun birilerini tuzağa düşüreceğinden korkmadan, onu dile getirmenin de yalanlamanın da aynı şey olduğunu düşünerek bu tezde astronomik bir tanrıbilimin sevimli bir *chimera*sını[22] ortaya koydum. Masal için uydurma... Gezegenleri güneşler saymak yerine onları güneşte eritilip dışarı atılmış kütleler saymanın bu varsayımsal tanrıbilimin temelini yıkacağı düşünülebilir. Doğuluların Oromasdes ile Arimanius adlarıyla ayırt ettiği iki ilkenin eskil yanılgısı insanların ilkel tarihi üzerine bir varsayımı açıklamama neden oldu. Bunların çağdaş iki prens olması olası görünüyor. Biri yukarı Asya'nın, o zamandan beri adı değişen bir bölümünde kraldı, öteki ise, berikinin devletine akınlar düzenleyen İskit Keltlerinin kralıydı, aynı zamanda Germania'nın tanrıları arasında da onun adı geçiyordu. Gerçekte Zerdüşt

[22] Bellerophan tarafından öldürülen, aslan başlı, keçi gövdeli, yılan kuyruklu, ağzından ateş püskürten canavar. Gerçekleşmesi olanaksız düşünceleri anlatmak için kullanılan bir sözcük.

bu prenslerin adlarını görünmez güçlerin[23] simgesi olarak kullandı. Bu adların kullanılması onları Asyalıların düşüncelerindeki güçlere benzetir. Başka bir yerde, bu konuda Yunanlılardan çok daha bilgili olan Arap yazarların açıklamalarına göre, bu, eski Orta Doğu tarihinin ayrıntılı kayıtlarından çıkar. Onların büyük Daryus'un çağdaşı yaptıkları bu Zerdüşt ya da Zoroaster, bu iki ilkeyi tümüyle ilkel, bağımsız saymadı, tersine onları daha yüksek bir ilkeye bağlı saydı. Onlar Zedüşt'ün, Musa'nın kozmogonisine uygun olarak, dengi olmayan Tanrının her şeyi yaratıp ışığı karanlıktan ayırdığına, ışığın Tanrının tasarımına boyun eğdiğine, ancak karanlığın gövdeden gölgenin gelmesi gibi, bir sonuç olarak geldiğine, onun yoksunluktan başka bir şey olmadığına inandığını anlatırlar. Onun büyük öğretisi Doğuluların onu Mısırlılar ile Yunanlıların Merkür ya da Hermes'i ile karşılaştırmasına neden oldu. Tıpkı kuzey insanlarının Wodan ya da Odin'lerini bu Merkür ile karşılaştırmaları gibi. *Mercredi* (Çarşamba) ya da Merkür gününün kuzey insanlarınca *Wodansdag*; ama Asyalılarca Zerdüşt günü diye adlandırılmasının nedeni budur. O, Türkler ile İranlılarca *Çarşamba*, kuzey doğulu Macarlarca *Zerda*, büyük Rusya'nın yüreğindeki Slavlardan Luneburg yöresinin Wendlerine kadar *Sreda* diye adlandırıldı. Çünkü Slavlar da bu adı Doğululardan öğrendi. Bu gözlemler meraklısı için rahatsız edici olamaz sanırım. Umarım denemelerin sonundaki M. Bayle'ye karşı yazılmış küçük diyalog, zor ama önemli doğrulukların kolay, tanıdık bir biçimde ortaya konmasından hoşlananları memnun eder. Bu dil benim konumu ele alan birçok kişinin şimdilerde kullandığı bir dil olduğu için, genellikle bu küçük yapıttan yararlanmalarını istediklerimin okuduğu yabancı bir dilde yazdım, birçok yanlış yapmış olma tehlikem var. Dil yanlışlarının bağışlanacağını umuyorum. Onlar yalnızca baskıcı

[23] İyilik ile kötülük.

ile dizgiciye değil, bu işten fazlasıyla şaşkına dönen yazarın elini çabuk tutmasına da verilmeli. Üstelik bir yanlış, dile getirilen düşüncelere fark ettirmeden girdiyse, daha iyi bildiği için onu düzeltecek ilk kişi yazardır. O başka yerlerde doğruluk sevgisinin öyle kanıtlarını gösterdi ki bu duyurunun salt boş söz sayılmayacağını umuyor.

İNANCIN USA UYGUNLUĞU ÜZERİNE BAŞLANGIÇ SAVI

1. Ben *inançla usun uygunluğu* ile tanrıbilimde felsefe kullanımına ilişkin hazırlık niteliğindeki bir soru ile başlıyorum; çünkü bu incelememin ana konusu üzerinde çok etkisi var, M. Bayle de onu her yerde ortaya koyuyor. Ben iki doğruluğun birbiri ile çelişemeyeceğini kabul ediyorum; inancın nesnesinin Tanrının olağandışı bir yoldan açınsadığı doğruluk olduğunu, usun doğruluklar arasında, ama özellikle (inançla karşılaştırıldığında) insan usunun, inancın ışığı olmadan, doğal olarak ulaşabildiği doğruluklar arasında bağlayıcı olduğunu varsayıyorum.

Bu us tanımı (yani titiz, doğru us) bulanık anlamda usa çatmaya alışmış bazı kişileri şaşırtmış bulunuyor. Onlar bana onunla ilgili hiçbir açıklama işitmedikleri yanıtını verdi. İşin doğrusu, onların şimdiye dek kendilerini bu konularda açıkça dile getiren insanlarla hiç görüşmemiş olmalarıdır. Gene de onlar bana, benim ona verdiğim anlamda anlaşılan usun kusurlu bulunamayacağını itiraf ettiler. Aynı anlamda us, ara ara deneyimle karşılaştırılır. Doğrulukların birbirine bağlanmasına dayandığından us, deneyimin ona sağladıklarını, onlardan karma sonuçlar çıkarmak için bağlamaya da yetkilidir. Ne var ki saf, yalın us, deneyimden farklı olarak yalnızca duyulardan bağımsız doğruluklarla ilişkilidir. İnanç ise deneyimle karşılaştırılabilir; çünkü inanç (onu haklı kılan güdüler bakımından) açınsamanın dayandığı tanıkları görenlerin deneyimine, kutsal kitaplar ya da onları korumuş olanların açıklamasıyla

onları bize aktaran güvenilir geleneğe bağlıdır. Bu daha çok bize bu uzak ülke konusunda anlatılan harika şeylere inandığımızda Çin'i görenlerin deneyimine, onların anlattığının güvenilirliğine güvenmek gibidir. Ben, ruhları ele geçiren, onları her zaman güdülere gerek kalmaksızın iyiliğe razı eden, iyilik için, açıkçası inanç ile yardımseverlik için destekleyen kutsal ruhun iç devinimini de dikkate almak isterim.

2. Usun doğrulukları iki türlüdür. Bütünüyle zorunlu olan birinci türe 'bengi gerçekler' denir, böylece onların karşıtının doğru olduğunu söylemek insanın çelişkiye düşmesine neden olur. Mantıksal, metafizik, geometrik zorunluluğu olan doğruluklar bu türdendir, onlar saçmalığa düşmeden yadsınamaz. Tanrının doğaya vermek istediği yasalar oldukları için ya da bunlara bağlı oldukları için *olgusal* (positive) diye adlandırılabilecek doğruluklar vardır. Biz bunları ya deneyle, açıkçası *a posteriori* ya da usla *a priori* öğreniriz, yani onların seçimine neden olan şeylerin uygunluğunun göz önüne alınmasıyla... Şeylerin bu uygunluğunun da kuralları, gerekçeleri vardır, gelin görün ki uygun olanın yeğlenmesine neden olan, onu var eden geometrik bir zorunluluk değil Tanrının seçimidir. Böylece fiziksel zorunluluğun, törel zorunluluk üzerinde, açıkçası bilge olanın bilgeliğine yakışan seçimi üzerinde kurulduğu, bunların ikisinin de geometrik zorunluluktan ayırt edilmesi gerektiği söylenebilir. Doğada düzeni sağlayan devinim kurallarının, Tanrının onlara varlık verdiğinde şeylerin temeline koymak istediği başka genel yasaların altında yatan işte bu fiziksel zorunluluktur. Öyleyse Tanrının böyle yasaları gerekçesiz vermediği doğrudur; çünkü o hiçbir şeyi yersiz istekle, rastlantıyla ya da öyle ya da böyle olmasında hiç ayrım gözetmeksizin seçmez. Tersine seçimini, seçme konusunda onu destekleyen, bazı durumlarda daha üstün bir düzenin daha güçlü gerekçeleriyle yenilgiye

uğratılabilen iyiliğin, düzenin genel gerekçeleri bakımından yapar.

3. Böylece Tanrının, yaratıklarını onlara yüklediği yasalardan bağışık tutabildiğine, bir tansık gerçekleştirerek doğalarının taşımadığı şeyi onlarda üretebildiğine açıklık kazandırılmaktadır. Onlar kendi doğalarıyla ulaşabileceklerinden daha soylu yetkinliklere, yetilere yükseldiğinde Ortaçağ bilginleri bu yetiyi "Kulluk Erki" diye adlandırdılar, açıkçası bir şeyin, o şeyde olmayanı verebilen Tanrının buyruğuna uyarak kazandığı erk... Bununla birlikte Ortaçağ bilginleri bunun olanaksız gibi görünen örneklerini verirler: Örneğin onlar bir yaratığa yaratma yetisi verebileceğini ileri sürerler. Tanrının melekleri aracılığı ile tansıklar olabilir. Burada doğa insanın sanatla doğaya yardım etmesinden daha fazla bozulmaz. Meleklerin yeteneği bizimkinden yalnızca yetkinlik kertesi bakımından ayrılır. Gene de doğa yasalarının Yasa Koyucunun onlardan vazgeçmesine açık oldukları doğrudur. Oysa bengi doğruluklar, örneğin geometrininkiler bağışıklık kabul etmezler, inanç da onlarla çelişemez. Dolayısıyla doğruluğa karşı yenilmez bir karşı çıkış olamaz. Çünkü ilkelerin ya da yadsınamayacak olguların üzerine kurulmuş, bengi doğrulukları birbirine bağlayarak oluşturulmuş bir kanıtlama söz konusuysa, sonuç kesindir, zorunludur. Ona karşıt bir sonuç yanlış olmalıdır, yoksa iki çelişik önerme aynı anda doğru olacaktır. Karşı çıkış kesin değilse o olsa olsa inanca karşı gücü olmayan, olasılıklı bir uslamlama oluşturabilir; çünkü dinin Gizemlerinin, görünüşlere karşı olduğu konusunda uzlaşılmıştır. İmdi, M. Bayle, M. Le Clerc'e ölümünden sonra yayınlanan bir yanıtında, inancın doğruluklarına aykırı kanıtlamalar olduğunu ileri sürmediğini açıklar. Sonuç olarak da bütün bu aşılmaz güçlükler, us ile inanç arasındaki sözde savaşlar yok olur gider.

Hi motus animorum atque haec discrimina tanta

Pulveris exigui jactu compressa quescunt.[24]

4. Katolik tanrıbilimciler gibi Protestan tanrıbilimciler de konuyu dikkatle ele aldıklarında benim koyduğum ilkeleri kabul ederler. Usa karşı söylenenlerin tümü, yanlış görünüşlerle yozlaştırılmış, saptırılmış bir tür sahte ustan başkası karşısında güçsüzdür. Bizim adalet, Tanrının iyiliği kavramlarımız bakımından da durum aynıdır. Ara sıra bunlardan sanki bizim onların doğası konusunda ne bir düşüncemiz ne de bir tanımımız varmışcasına söz edilir. Gelgelelim bu durumda bizim bu nitelikleri yalnızca ona yüklemek, bunlar konusunda bir tek onu övmek için gerekçemiz yok. Onun iyiliği, adaleti, bilgeliği bizimkinden yalnızca son kertede yetkin oldukları için ayrılırlar. Dolayısıyla yalın kavramlar, zorunlu doğruluklar, felsefenin kesin sonuçları açınsamaya karşı olamaz. Bazı felsefe ilkeleri tanrıbilimde yadsındığında, bunun gerekçesi onların yalnızca fiziksel ya da törel bir zorunluluğa sahip sayılmasıdır.[25] Bu tür zorunluluk yalnızca genelde ortaya çıkandan söz eder, sonuçta görünüşlere dayanır, ancak Tanrı dilerse geri çekilir.

5. Az önce söylediklerime göre, felsefe ile tanrıbilim ya da inanç ile us arasında bağdaşmazlık görenlerin dile getirdiklerinde genellikle bir karıştırma vardır. Onlar "açıklama", "kavrama", "kanıtlama", "onaylama" terimlerini birbirine karıştırır. Anlayışlı M. Bayle'nin kendini bu karıştırmadan her zaman kurtaramadığını gördüm. Onlardaki inancı haklı kılmak için Gizemler yeterince *açıklanabilir*. Ancak onlar "*kavranamaz*", nasıl oldukları da anlaşılamaz. Dolayısıyla doğa felsefesinde de algılanabilir nitelikleri bir yere kadar ama yetkin biçimde açıklayabiliriz; çünkü onları kavramayız. Bizim için Gizemleri usla kanıtlamak da ola-

---

[24] Ruhun bu çalkantıları, bu ayrımları dinlendi, dağıtıldı biraz toz atarak (Virgil, *Georgics*, IV, 87).

[25] Mantıksal zorunlulukları olsa bu yadsıma olanaksız olurdu.

naklı değildir. Çünkü ancak *a priori* ya da saf us ile kanıtlanabilen şeyler kavranabilir. Öyleyse dinin doğruluğunun kanıtlarından ötürü (bunlara inanılırlık nedenleri denir.) Gizemlere inandıktan sonra bize kalan, onları karşı çıkışlara karşın *onaylayabilmektir*. Böylece onlara inanmamız sağlam temellerden yoksun kalmaz; çünkü ancak sağlam, kesin biçimde çürütülebilen kesinlikle yanlış olur. Dinin doğrularının yalnızca *törel bir kesinlik* verebilen türden kanıtlamaları, inandırıcı olmaları, bütünüyle kesin olmaları koşuluyla, *saltık kesinlik* veren türden karşı çıkışlar ile dengelenir, hatta törel kesinlik veren kanıtlamalardan daha ağır basar. İnsan önyargılı kişilerle pek sık ilişki kurmasa, din ile ilgili olarak us ile felsefe kullanımı konusundaki güçlükleri gidermek için bu kadarcığı yetebilirdi. Ne var ki konu önemli olduğundan, neyin ne olduğu karıştırıldığından onu daha ayrıntılı ele almak iyi olacaktır.

6. *İnancın usa uygunluğu* her zaman büyük bir sorun olageldi. İlk Kilise'de en yetenekli Hıristiyan yazarlar kendilerini Platoncuların onlar için en kabul edilebilir olan, o çağda en çok beğenilen düşüncelerine uyarladılar. Sistemlerin tadı egemen olmaya başlayınca, tanrıbilimin kendisi daha dizgeli olduğunda, tam, kesin dinsel kurallar veren Genel Kurul'un kararlarına bağlı olarak Platon'un yerini yavaş yavaş Aristo aldı. Batı'da Ermiş Augustinus, Boethius ile Cassiodorus, Doğu'da Şamlı John, tanrıbilimin bilimsel kalıba indirgenmesinde en çok katkısı olanlardı. Ayrıca felsefe konusunda bilgili Bede, Alcuin, Ermiş Anselmus ile başka tanrıbilimciler de vardı. Sonunda skolastikçiler geldi. Manastırlardaki aylaklık kurgulara büyük bir boş alan sağlıyordu. Arapça'dan çevrilen Aristoteles felsefesinin yardımıyla sonunda felsefe ile tanrıbilimin bir birleşimi oluşturuldu. Bu felsefedeki sorunların çoğu, inanç ile usu uzlaştırmaya çalışmaktan doğuyordu. Ne var ki bunlar umulduğu gibi tam başarı sağlamadı; çünkü

tanrıbilim çağın mutsuzluğuyla, bilgisizlikle, dediğim dedikçilikle çok yozlaşmıştı. Ayrıca felsefe, pek büyük olan kendi yanlışına ek olarak, sonunda çok bulanık, yetkinlikten çok uzak bir felsefe ile kurduğu ilişkinin acısını çeken tanrıbiliminkini de yüklenmiş buldu kendini. Gerçi kimseyle karşılaştırılamayan Grotius ile birlikte biz de keşişlerin barbar Latince'sinin döküntüleri altında ara sıra altın saklı olduğunu itiraf etmeliyiz. Bundan ötürü ben, görevi gereği skolastikçilerin dilini öğrenecek yetenekli bir adamın oradan değerli ne varsa çıkarmasını, bu iki bilgili adamın Babalar konusunda yaptığını Skolastikçiler için başka bir Petau ya da Thomasius'un yapmasını diliyorum. Bu, çok merak uyandıran, kilise tarihi bakımından çok önemli bir çalışma olur. Öğretiler Tarihi, Yazınsal Canlanma çağına (şeylere bakış ona bağlı olarak değişti) hatta bu noktadan öteye uzanırdı. Fiziksel önceden belirlenmişlik, dolaylı bilgi, felsefe bakımından günah, nesnel kesinlik gibi öğretiler ile kurgusal tanrıbilim ile kılgısal tanrıbilimdeki birçok başka öğreti, Trent Kurulundan sonra bile geçerli oldu.

7. Bu değişmeden az önce, Batı'da şimdi de süren büyük bölünme ortaya çıkmadan, İtalya'da benim savunduğum inanç ile usun uygunluğuna karşı çıkan bir filozoflar takımı vardı. Onlar ünlü bir Arap yazara bağlı oldukları için "İbni Rüştçü" diye adlandırılırdı. Seçkin bir Aristoteles yorumcusu olmasından ötürü 'Yorumcu' diye adlandırılan bu yazar, kendi ırkının insanları içinde Aristoteles'i en iyi anlayanlardan biri sayıldı. Bu Yorumcu, Yunanlı yorumcuların daha önce öğrettiğini geliştirerek, Aristoteles'e göre, aynı zamanda da usa göre (o çağda bu ikisi neredeyse özdeş sayılırdı) ruhun ölümsüz olmadığını ileri sürdü. İşte onun uslamlaması: İnsan türü, Aritoteles'e göre bengidir, buna göre bireysel ruhlar ölmezse, bu filozofun yadsıdığı, ruhun bir gövdeden diğerine geçişine başvurulmalıdır. Ya da yeni yeni ruhlar varsa en başından beri var olan bu ruhların

sonsuz olduğu kabul edilmelidir. Ne var ki Aristoteles öğretisine göre sonsuzluk olanaksızdır. Bundan ötürü, ruhların, açıkçası organik gövdelerin kalıplarının onların gövdeleri ile birlikte yok olması zorunlu bir sonuçtur ya da en azından, her tek bireye ait olan edilgin anlama yetisinin başına bu gelmek zorundadır. Dolayısıyla yalnızca etkin anlama yetisi kalacaktır. Aristoteles'e göre o dışarıdan gelir, bütün insanlarda ortaktır, uygun biçimde yerleştirilmiş org borularına üflediğinde yelin bile bir müzik üretmesi gibi organların yapısının uygun olduğu her yerde çalışmak zorundadır.

8. Bu *olurdu* kanıtlamasından daha zayıf bir şey yoktur. Aristoteles'in ruhun gövdeden gövdeye geçtiğini yadsıdığı ya da insan türünün bengiliğini kanıtladığı doğru değildir. En başta da gerçek sonsuzluğun olanaksız olduğu hiç mi hiç doğru değildir. Gene de Aristotelesçiler arasında bu kanıtlama karşı çıkılmaz sayılmıştır. Gerçekten de onlarda bir ay altı anlağı olduğu, bizim etkin anlama yetimizin ona katılımla üretildiği inancı vardır. Ne ki Aristoteles'e daha az değinen başkaları, işi bireysel ruhlar okyanusunu oluşturan tümel bir ruhu savunmaya vardırdılar. Yalnızca bu tümel ruhun sürüp gittiğine tek tek ruhlarınsa doğup öldüğüne inandılar. Bu kanıya göre hayvanların ruhları, canlandırabilecekleri bir gövde bulduklarında okyanustan kopan damlalar gibi doğarlar, gövde yıkıldığında, akarsuların denizlerde yitmesi gibi, ruhlar okyanusu ile yeniden birleşerek ölürler. Birçoğu Tanrının evrensel ruh olduğuna inanacak ölçüde ileri gitti. Başkalarıysa bu ruhun bağımlı olduğuna, yaratıldığına inandılar. Bu kötü öğreti çok eskidir, sıradan ayak takımının kafasını karıştırmaya yatkındır. Bu Vergil'in güzel dizelerinde dile getirilir (*Aen.* VI,v. 724):

Principio coelum ac terram composque liquentes,
Lucentemque globum Lunae Titanique astra,

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum.[26]

Gene başka bir yerde (*Georg*, IV, v, 221):
Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris caelumque profundum;
Hinc pecudes, armenta viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri.[27]

9. Bazıları Platon'un Dünya Ruhu'nu bu anlamda anlamıştır; ancak Stoacıların bütün geri kalanları yutan bu tümel ruha yenik düştüğünün daha çok belirtisi var. Onlara göre kalıcı bir tek ruh olduğundan, bu kanıda olanlar "Bir ruhçular" diye adlandırılabilir. M. Bernier bunun Pers ülkesi ile Büyük Moğol devletlerinin bilginleri arasında neredeyse genel kabul gördüğünü gözlemler. Görünüşe göre o Kabalacılar ile gizemcilerde de desteklenmektedir. Moses Germanus adıyla ders veren, yıllar önce dini değiştirip Yahudi olan Suabiya doğumlu bir Alman, Spinoza'nın öğretisini benimseyerek Spinoza'nın İbranilerin eski Kabala'sını dirilttiğine inandı. Bu din değiştirmiş Yahudi'yi yalanlayan bilgili adam da aynı kanıda gibi görünüyor.

---

[26] Bir tin içinde ilk önce yeri göğü besler, /Sıvı ova, ayın parlak yörüngesi/ Titanın ateşleri de bir ruhun kolu bacağı aracılığıyla/ Kütleyi devindirir, engin gövdeyle karışır/ Oradan gelir insanlar, hayvanlar, kanatlı tür.

[27] Çünkü Tanrı bütün karalara yayılır / Denizin enginliğine, göğün derinliğine/ Sürüler ile insanlar /Doğan hayvanların bütün türleri / İncecik yaşamlarını ona borçludur /Ona giderler çürüyüp çözülünce.

Spinoza'nın dünyada yanlızca bir tek töz tanıdığı[28], tek tek ruhların bu tözün geçici değişimleri olduğu bilinir. Saksonya'da Zschopau papazı olan, insanlar onu kuruntulu biri saysa bile kafası çalışan, aşırı bile çalışan bir adam olan Valentin Weigel da bir ölçüde bu düşüncedeydi. Johann Angelus Silesius diye tanınan, Almanca'da, bağlılığa ilişkin epigram kalıbındaki pek hoş dizelerin yazarı da öyle. Bu dizeler yakınlarda yeniden basıldı. Genelde gizemcilerin tanrılaştırma öğretisi de böyle kötü bir yoruma girer. Gerson, gizemci yazar Ruysberg'e karşı çıkan bir yazı yazdı. Onun iyi niyetli anlatımlarınınsa bağışlanabilir olduğu açık. Gelin görün ki bağışlamayı gerektirmeyecek biçimde yazsa daha iyi olurdu. Gerçi ben abartılı, şiirimsi deyişlerin sık sık, anlatımın düzgün kalıplarından daha büyük devindirme, zorlama gücü olduğunu itiraf ederim.

10. Bizim kendi hakkımız olarak bize ait olan her şeyin yok edilmesi büyük ölçüde Dingincilerce gerçekleştirildi. Bu, örneğin büyük Çin tarikatının yaratıcısı Foe'nin[29] Dinginciğindeki gibi belli kafalardaki dinsizliği de gizledi. Foe, kırk yıl boyunca dinini öğrettikten sonra ölümün yaklaştığını duyumsayınca çömezlerine öğretisini metaforların örtüsü altına sakladığını, her şeyin kendini hiçliğe indirgediğini açıkladı. O, hiçliğin her şeyin kaynağı olduğunu söyledi. Sanırım bu, İbni Rüştçülerin kanılarından bile daha kötü. Bu düşüncelerin ikisi de savunulamaz, üstelik aşırı da. Bununla birlikte bazı çağcıllar geri kalanları yutan bir tek genel ruhu benimsemekte güçlük çekmezler. Bu özgür düşünceli diye adlandırılan kişiler arasında daha fazla alkış topluyor. Bir asker, anlayışlı bir adam olan, felsefeye de biraz bulaşan M. De Preissac, tartışmalarında bir keresinde bunu açık açık sergiledi. Önceden Belirlenmiş Uyum

[28] Özgün metindeki bir yanlış anlatım burada düzeltilerek verilmiştir.

[29] Buda.

Dizgesi bu kötülüğün iyileştirilmesi için en yeterli dizgedir. Çünkü o bütün doğaya saçılmış yalın, yer kaplamayan zorunlu tözler olduğunu, bu tözlerin her birinin Tanrı dışında ötekilerden bağımsız olarak var olmak zorunda olduğunu, onların hiçbir zaman organik gövdeden bütünüyle ayrılmadıklarını gösterir. Duyguları olan ancak düşünemeyen ruhların ölümlü olduğuna ya da yalnızca uslamlayan ruhların duyguları olabildiğine inananlar, Tekruhçulara çanak tutarlar. Çünkü insanları hayvanların hiçbir şey duyumsamadığına inandırmak her zaman zor olacaktır; duyumsayabilen bir şeyin ölebildiği kabul edildiğinde, ruhlarımızın ölümsüzlüğü için usa dayalı bir kanıtlama kurmak zordur.

11. Azıcık konu dışına çıktım; çünkü doğal dini temellerinden yıkmaya fazlasıyla eğilim olduğu bir zaman, bunu yapmaya uygun gibi göründü bana. Şimdi gene öğretilerinin kesinlikle usa uygun olarak kanıtlandığına inanan İbni Rüştçülere dönüyorum. Sonuçta onlar, felsefeye göre insan ruhunun ölümlü olduğunu açıkladılar. Bu arada ruhun ölümsüz olduğunu açıklayan Hıristiyan tanrıbilimini onaylamaya karşı çıktılar. Ne var ki bu ayrım kuşkulu sayıldı, inanç ile us arasındaki bu boşanma o çağın piskoposlarınca, doktorlarınca şiddetle yadsındı. Leo X yönetimindeki son Laterno Konseyi'nde kınandı. Ayrıca bilginler tanrıbilim ile felsefeyi birbirine aykırı duruma getiren güçlüklerin giderilmesine çalışmaları için zorlandı. Onların uzlaşmazlığı öğretisi, onun temeldeki *incognito*'sunu kabul etmeyi sürdürdü. Kendini başka türlü dile getirdiyse de Pomponazzi bundan kuşkulandı. İbni Rüştçülerin tarikatı ise bir okul olarak yaşamını sürdürdü. O çağda ünlü bir filozof olan Caesar Cremonius'un onun başlıca destekçisi olduğu düşünülüyor. Doktor (ayrıca da kan dolaşımının bulunması konusunda Michael Servetus'tan hemen sonra gelen değerli bir yazar olan) Andreas Cisalpinus bu din karşıtı Peripatetiklerden olduğu için, Nicolas Taurel tarafından

(*Alpes Caesae* adlı bir kitapta) suçlandı. İtalya'ya göçüp Pisa'da felsefe öğreten Fransız yazar Circulus Pisanus Claudii Berigardi'de de bu öğretinin izleri bulunur. Gelin görün ki, özellikle Gabriel Naude'nin yazıları, mektupları ile *Naudaeana* bu bilgili hekim İtalya'dayken, İbni Rüştçülüğün orada daha yaşadığını gösterir. Kısa süre sonra ortaya koyulan Atomcu felsefe bu aşırı peripatetik tarikatı tüketip bitirmiş ya da en azından onunla karışmış gibi görünür. Koşullar izin verseydi İbni Rüştçülerinki gibi öğretiler öğretmeye eğilimli Atomcular da olabilirdi. Ne var ki bu kötüye kullanma Atomcu felsefedeki türden bir iyiliğe zarar veremezdi. Bu iyi yön, Platon ile Aristoteles'te sağlam olan her şeyle pek güzel birleştirilebilir, onları doğru bir tanrıbilimle uyumlu kılabilir.

12. Reformcular, özellikle de Luther, daha önce de gözlediğim gibi ara sıra felsefeyi yadsır gibi konuşup onu inancın düşmanı saydılar. Gelin görün ki, doğrusunu söylemek gerekirse Luther felsefeden yalnızca doğanın olağan akışına uygun olanı ya da hatta okullarda öğretilen felsefeyi anladı. Dolayısıyla o örneğin felsefede, açıkçası doğa düzeninde sözün ete kemiğe bürünmesinin olanaksız olduğunu söyledi. Doğal felsefede doğru olanın, etikte yanlış olabileceğini ileri sürecek ölçüde ileri gitti. Aristoteles onu öfkelendiriyordu. 1516 yılına değin, belki de daha Kilisenin reformasyonu konusunda düşüncesi yokken, felsefeyi temizlemeyi düşündü. Ancak sonunda öfkesine egemen oldu, *Ausburg Mezhebi için Savunma*'sında Aristoteles ile onun *Etik*'inden uygun bir dille söz edilmesine izin verdi. Sağlam, ölçülü düşüncelerin adamı Melanchton felsefenin değişik bölümlerinden küçük bir dizge yaptı, bunu açınsamanın doğruluklarına uyarladı, uygar yaşamda yararlı olan bu dizge günümüzde bile okunmayı hak eder. Ondan sonra sıralamaya Pierre de la Ramee girdi. Onun felsefesi pek gözdeydi, Ramistlerin tayfası Ramee'nin unutulmasına,

peripatetiklerin yetkesinin zayıflamasına neden olan Atomcu felsefenin dirilişine değin Almanya'da güçlüydü; Protestanlar arasında birçok yandaş kazandı, tanrıbilimle bile uğraştı.

13. Bu arada birtakım Protestan tanrıbilimciler, karşıt yanda egemen olan Skolastik felsefeden sapabildikleri ölçüde saparak işi felsefenin kendisini küçümsemeye vardırdılar. Sonunda Daniel Hoffmann'ın şiddetli kinine bağlı olarak anlaşmazlık alevlendi. Brunswick Dükü Julius'un Uyum Formülü'nü yadsıdığı Quedlingburg Konferansı'nda Tilemann Heshusius ile birlikte Dükü desteklediğinde Hoffmann daha önceden ünlenmiş yetenekli bir tanrıbilimciydi. Kim bilir neden, Dr. Hoffmann, filozofların felsefede yaptığı yanlışlıkları bulmakla yetinmek yerine felsefeye ateş püskürdü. Şu da var ki onun hedefi, çağın prenslerinin, bilginlerinin saygı duyduğu bir adam olan ünlü Caselus'tu. Üniversite'nin kurucusu Julius'un oğlu Brunswick Dükü Henry Julius konuyu araştırma zahmetine katlanınca bu tanrıbilimciyi kınadı. Böyle bazı küçük kavgalar olmuş olsa bile bunların her zaman yanlış anlama olduğu görülmüştür. Jena'da Tuhringia'da tanınmış bir profesör olan, kapsamlı incelemeleri, Skolostik felsefe konusundaki gibi İbrani yazını konusunda da ne ölçüde bilgili olduğunu kanıtlayan Paul Slevogt gençliğinde *Pervigilium* adıyla küçük bir kitap olan, Tanrının günaha rastlantısal olarak neden olup olmadığı sorusuna dayalı "de dissidio Theologi et Philosopy in utriusque principiis fundato"yu yayınladı. Ne var ki onun amacının ara sıra felsefe terimlerini yanlış kullanan tanrıbilimcileri gözler önüne sermek olduğunu görmek kolay.

14. Benim çağımda olan bitenlere gelirsek, 1666'da Amsterdamlı hekim Lois Meyer'in *Philosophia Scripturae Interpres*[30] adlı kitabı yazar adı vermeden yayınladığını

[30] Kutsal Kitapların Yorumcusu Felsefe.

anımsıyorum (Birçok kişi yanlış biçimde kitabın yazarın arkadaşı Spinoza'nın olduğunu düşündü). Hollandalı tanrıbilimciler harekete geçti, onların kitaba yönelik yazılı saldırıları da kendi aralarında büyük tartışmalara yol açtı. Onların bazıları Dekartçıları, adsız filozofu çürütmekle, felsefeye çok şey vermiş saydı. Jean de Labadie, (kamusal törenlere sızan, hoş görülemeyeceğini söylediği zararlı şeyleri bahane ederek Protestan kilisesinden ayrılmadan önce) Henry von Wolzogen'in kitabına saldırıp onu zararlı diye adlandırdı. Öte yandan Hervogelsang, Herr van der Weye ile Cocceius'a karşı olan başkaları da bu kitaba şiddetle saldırdılar. Ancak suçlanan, Synod'daki[31] davayı kazandı. Ondan sonra Hollanda halkı 'ussal', 'ussal olmayan' tanrıbilimcilerden söz eder oldu. Sonunda kendini birincilere karşı diye açıklayan M. Bayle, sık sık bu parti ayrımından söz eder. Gelgelelim usun Kutsal Kitap yorumunda kullanımı konusunda rakip partilerin kabul ettiği ya da yadsıdığı tanımlanmış kesin kuralların bir belirtisi yoktur.

15. Benzer bir kavga daha sonra Augsburg Mezhebi kiliselerinin huzurunu bozma tehlikesi yarattı. Leipzig Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki bazı öğretmenler *'Sacra Philosophia'* diye adlandırılan şeyi öğretmek için arayıp buldukları öğrencilere özel dersler verdiler. Bu tür çalışmalar, onları Tanrıbilim Fakültesi ile sınırlamayan bu üniversite ile başka üniversitelerdeki uygulamalara uygun olarak yapılıyordu. Bu ustalar Kutsal Kitapları araştırmaya, dindarlığın uygulanmasına akranlarından daha fazla önem verdiler. Onların belli şeyleri aşırıya vardırdıkları, öğretide bazı yenilikler yaptıkları kuşkusu uyandırdıkları ileri sürüldü. Bu onların, yeni bir tarikatmışçasına 'Pietistler' diye adlandırılmalarına neden oldu. Bu, o zamandan beri Al-

[31] Kilise Meclisi. Presbiteryan kiliselerde, yönetim kurulunun bir üst düzeyindeki rahipler meclisi.

manya'da büyük heyecan yaratan adlardan biridir. Reforma benzer bir görünüm altında saklanan bağnaz ya da iki yüzlü olduğundan kuşkulanılan ya da kuşkulanılıyormuş gibi yapılan biri için bu ad kullanılır. İmdi bu ustaların derslerine devam eden bazı öğrenciler genel bir rahatsızlık veren davranışlarıyla başka şeyler yanında felsefeyi küçümsemeleriyle hatta söylendiğine göre defterlerini yakmalarıyla dikkat çektiler. Sonuçta ustalarının felsefeyi yadsıdığı inancı doğdu. Gelgelelim onlar kendilerini pek güzel haklı çıkardılar. Ne bu yanlış konusunda ne de onlara yüklenen sapkınlık konusunda suçlu bulunamadılar.

16. Tanrıbilimde felsefe kullanımı sorunu Hıristiyanlar arasında çok tartışıldı, ayrıntılı olarak düşünüldüğünde bu kullanımın sınırlarını belirleme bakımından güçlükler çıktı. Üçlemenin, Tanrının ete kemiğe bürünmesinin, Kutsal Komünyon'un gizleri tartışmaya çok olanak yarattı. Gizemlerin ilk ikisine karşı çıkan yeni Fotiniciler, Augsburg Mezhebi'nin tanrıbilimcisi Andreas Kessler'in, Sozzinici[32] felsefeyi desteklemek için yayınladığı değişik incelemelerinde özetlediği felsefe ilkelerinden yararlandılar. Ne var ki onların metafiziği konusunda Sozzinici Christopher Stegmann'ın yapıtı okunarak daha iyi bilgilenilebilir. Bu yapıt daha basılmadı; ama ben onu gençliğimde gördüm, yakınlarda yine elimdeydi.

17. Skolastik felsefe konusunda iyi bilgilenmiş yazarlar olan Colovius, Scerzer ile bazı başka yetenekli tanrıbilimciler Sozzinicileri büyük ölçüde yanıtladı, genellikle başarılıydılar. Çünkü kendilerini bu tarikata karşı sık sık kullanılan genel, bir ölçüde de şövalyece yanıtlarla sınırlamadılar: Toplamda bu yanıtlar şöyledir: Onların ilkeleri felsefede iyi ama tanrıbilimde iyi değildir; bu, μεταβασις εις

[32] İtalyan tanrıbilimci Socinus Lelio Sozzini (1525-62) ile İsa'nın Tanrı olduğunu yadsıyan yeğeni Fausto Sozzini'nin (1539-1604) öğretilerinin yandaşı.

αλλο γενος,[33] usu aşan bir sorunda böyle ilkeleri kullanmak diye adlandırılan bir elmayla armudu toplama yanlışıydı; Robert Baronius adlı İskoçyalının kitabının başlığına göre - Philo*sophia Theologiae ancillans*[34] - felsefe tanrıbilimle ilişkisinde bir hanım olarak değil hizmetçi olarak ele alınmalıdır. Sözün kısası felsefe, Sara'nın yanı sıra bir Hagar'dı, dikbaşlı olduğunda ise İsmail ile birlikte evden kovulmalıydı. Bu yanıtlarda iyi bir şey vardır. Ne var ki onlar kötüye kullanılabilir, doğanın doğrulukları ile açınsamanın doğrulukları birbirine karşıt olarak ortaya koyulabilir. Bundan ötürü bilim adamları kendilerini doğal doğruluklar ya da felsefedeki doğruluklarda zorunlu kaçınılmaz olanla böyle olmayan arasında ayrım yapmaya verdiler.

18. Sozzinicilerle savaşma sorununda iki Protestan partisi oldukça anlaşılır. Bu iki mezhebin yandaşlarının felsefesi, felsefelerin en sağını olmadığı için, çoğu durumda onun zayıflatılmasıyla sonuçlandı. Ancak Protestanların kendileri Tanrı Aşı Kuttöreni konusunda anlaşamıyordu. Dinsel devrim ilkesini benimsemişler kesimi (yani Calvindense Zwingli'yi izleme noktasında olanlar), bir gövdenin bir anda bir tek yerde olabileceği ilkesini kullanarak görünüşe göre Tanrı Aşı Kuttöreni'nde İsa'nın gövdesinden pay almayı ya da ona katılımı salt figüratif bir temsil düzeyine indirmektedirler. Tersine (kendilerini reformdan geçmişlerden ayırt etmek için özel bir anlamda böyle adlandıran) Evangelistler, Kutsal Kitabın sözel anlamına daha bağlı olduklarından Luther ile birlikte bu pay almanın ya da katılımın gerçek olduğunu, burada doğa üstü bir Gizem olduğunu düşünürler. Onlar Tanrı Aşı Kuttöreninde kullanılan ekmek ile şarabın İsa'nın eti ile kanına dönüştüğü öğretisini kabul etmezler. Bunun metinde bir temelinin olmadığına inanırlar. Onlar İsa'nın bu ayinde ekmek, şarap

[33] Başka bir türe geçiş.

[34] Felsefe, Tanrıbilimin Hizmetçisi.

ile birlikte olduğunu inancını ya da İmpanation öğretisini de onaylamazlar. Kanıları üzerine iyi bilgilenmese, insan onları bundan ötürü olsa olsa suçlar. Çünkü onlar ne ekmekte İsa'nın gövdesinin içerildiğine inanır ne de birinin öteki ile birliğine gerek duyarlar. Gelin görün ki en azından iki töz aynı zamanda alınsın diye bir arada bulunma olduğunu ileri sürerler. Onlar İsa'nın sözlerinin sıradan anlamının çok önemli bir koşulda söylendiğine, bu sözlerin onun yerine getirilmesi gereken son isteklerini dile getirdiğine inanırlar. Dolayısıyla bu anlamın onu bizim için iğrenç kılabilecek bütün saçmalıklardan bağımsız olduğunu göstermek için, gövdelerin varlığını, pay almasını yalnızca bir tek yerle sınırlayan felsefe ilkesinin yalnızca doğanın olağan akışının sonucu olduğunu ileri sürdüler. Onlar Kurtarıcımızın -sözcüğün sıradan anlamında- gövdesinin en yüce gövdeye uygun olabilecek bir kalıpta bulunmasının önünde hiçbir engel olmadığı anlamını çıkardılar. Aynı anda her yerde bulunmanın bulanık dağılmasına baş vurmadılar. Bu, gövdeyi dağıtır ona özgü bir yer bırakmazdı. Onlar bazı Skolastikçilerin çoklu kopyalama kuramını da kabul etmedi. Bu, bir tek gövdenin aynı anda burada oturur iken başka yerde ayakta duruyor olması gibiydi. Özetle onların dediklerine bakan birçok kişi, Calvin'in, onun öğretisini kabul eden kiliselerin bazı inanç bildirmeleri ile yetkilendirilen görüşünü Ausburg Mezhebi'nden daha atılmamış sanır. Böyle düşünülebilir; çünkü Calvin tözde bir pay alma ya da katılmayı onaylıyordu. Ayrılık sanırım yalnızca şuna dayanıyor: Calvin'in simgeleri, ağza alınmanın yanı sıra gerçek inancı ister, sonuç olarak da değersizi dışlar.

19. Dolayısıyla gerçek, tözsel pay alma ya da katılım öğretisi (bazı Skolastikçilerin tuhaf kanılarına başvurmadan) *aracısız etkileme* ile *bulunma* arasındaki iyi anlaşılmış benzerlik aracılığı ile desteklenebilir. Birçok filozof doğal düzende bile uzaktaki bir cismin aracısız olarak birçok cismi aynı anda etkileyebileceğini kabul etmiştir. Dolayı-

sıyla onlar hiçbir şeyin, her şeye gücü yeten Tanrının bir cismin birçok cismin tümünde bulunmasına neden olmasını önleyemeyeceğine inanırlar. Aracısız etkilemeden bulunmaya geçiş belirsiz olduğundan her halde biri ötekine bağımlıdır. Çağcıl filozofların şimdi ara sıra bir cismin uzaktaki cisim üzerindeki aracısız etkisini yadsıdıkları doğru. Ben de onların kanısında olduğumu itiraf ederim. Bu arada uzaktan etkileme İngiltere'de saygıdeğer Mr. Newton tarafından yeniden diriltildi. O cisimlerin her birinin kütlesine orantılı olarak birbirini çekmesinin, çekim ışınlarını almasının onların doğasında olduğunu ileri sürer. Ünlü Mr. Locke, Piskopos Stilling'e yanıtında kendisinin Newton'un kitabını gördükten sonra çağcılların kanısını izleyerek *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Deneme*'de söylediklerini geri aldığını açıklar. Açıkçası bir cismin bir başka cisim üzerinde doğrudan onun yüzeyine değmeksizin iş göremeyeceği, onu kendi devinimiyle süremeyeceği konusundaki sözlerini... O, Tanrının özdeğe onun uzaktan etkilemesine neden olan nitelikler koyabileceğini kabul eder. Bundan ötürü, Augsburg Mezhebi'nin tanrıbilimcileri şunu ileri sürdü: Tanrı bir cismin dolaysız olarak birbirinden uzak cisimler üzerinde etkili olmasını buyurmakla kalmayıp onun ötekilerin yakınında var olabilmesini, onlar tarafından alınabilmesini de buyurmuştur. Bu olurken yerin ya da zamanın uzaklığı hiç etkili olmaz. Bu etki doğanın güçlerini aşsa bile onlar onun doğayı yaratan Tanrının gücünü aştığını düşünmezler. Koyduğu yasaları kaldırmak ya da ona iyi görünenlerle değiştirmek onun için kolaydır. Tıpkı demiri suyun üzerinde yüzdürebildiği, ateşin insan gövdesindeki etkisini durdurabildiği gibi.

20. Ben Nicolaus Vedelius'un *Rationale Theologicum*'u ile Johann Musaeus'un çürütmesini karşılaştırırken, biri Cenova'da ders verdikten sonra Franecker'de profesörken ölen, öteki ise sonunda Jena'nın en önde gelen tanrıbilimcisi olan bu iki yazarın usun kullanımı için temel kurallar

konusunda uzlaştığını, ancak kuralların uygulanması konusunda uzlaşmadıklarını buldum. Onların ikisi de, açınsamanın filozofların "mantıksal" ya da "metafizik" dediği zorunlulukla çelişemeyeceği, açıkçası bunun karşıtının çelişki olduğu konusunda uzlaşır. Aynı zamanda ikisi de Tanrının istemesinin doğaya koyduğu "fiziksel" diye adlandırılan yasalara dayanan zorunluluğun açınsamanın ilkeleriyle çatışabileceğini kabul ederler. Dolayısıyla doğa üstü düzende bir tek gövdenin değişik yerlerde bulunmasının olanaklı olup olmadığı sorusu yalnızca kuralın uygulamasına değinir. Bu sorına us aracılığı ile kesin bir yanıt vermek için gövdenin özünün neden oluştuğu açıklanmalıdır. Reformdan geçenler bu konuda kendi aralarında anlaşamasalar bile Kartezyenler onu yer kaplama ile sınırlarlar. Ne var ki rakipleri buna karşı çıkar. Sanırım bir cismin birden fazla yerde olmasının olanaksız olduğu savından, Utrechtli ünlü tanrıbilimci Gisbertus Voetius'un bile kuşku duyduğunu okumuştum.

21. Üstelik, iki Protestan partisi az önce gösterilen iki zorunluluk arasında, açıkçası metafizik zorunlulukla fiziksel zorunluluk arasında ayrım yapılması konusunda uzlaşırlar, bunların ilki kural dışı olanı gizemler söz konusu olduğunda bile dışlar. Öyle olsa bile yorumlama kuralları üzerinde yeterince uzlaşamadılar. Yorumlama kuralları, evrensel doğruluklara karşı olup olmadığından kuşku duyulduğunda, dar anlamı bırakmaya hangi durumlarda izin verildiğini belirlemeğe hizmet eder. Öteki türlüsü elverişsiz olduğunda kesin olanaksız olmayan harfi harfine yorumun yadsınması gerektiği durumlar olduğu konusunda uzlaşılır. Örneğin "Beyimiz Herod bir tilkiydi" dediğinde bunu benzetme olarak söylediği konusunda bütün yazarlar uzlaşır. Bazı bağnaz kişilerle birlikte Beyimizin sözleriyle Herod'un bir tilkiye dönüştüğü sanılmadıkça bu kabul edilmeli. Gelin görün ki gizemlerin dayandığı metinlerde durum bu böyle değildir. Augsburg Mezhebinin tanrıbilim-

cileri orada bunların harfi harfine korunmasını gerekli sayarlar. Ayrıca bu tartışma, yorum sanatına girdiği, mantığın alanına girmediği için, özellikle de inanç ile usun uygunluğu konusunda son zamanlarda doğan tartışmalarla ortak bir yanı olmadığı için bu konuya girmeyeceğiz.

22. Bütün yanlarda tanrıbilimcilerin (bağnazlar dışında) en azından şu konuda uzlaştığına inanırım: Hiçbir inanç koşulu, sonucun karşıtının *ad absordum*'a, açıkçası çelişkiye indirgenebildiği matematiğinkiler ölçüsünde sağın bir çelişkiyi ya da aykırı kanıtlamaları gerektirmez.

Athanasius iyi bir gerekçeyle, çağının Tanrının acı duymadan acı çektiğini ileri süren bazı yazarlarının mantığa aykırı düşünceleriyle eğlendi. '*Passum est impassibiliter. O ludicram doctrinam aedificantem simul et demolientem!*'[35] Buradan birtakım yazarların Kutsal Üçlünün büyük bir ilkeyle çeliştiğini onaylamaya pek hazır olduğu sonucu çıkıyor. Bu ilke üçüncü ile aynı olan iki şeyin aynı zamanda birbiriyle aynı olduğunu söyler. Bu demektir ki A, B ile aynıysa, C de B ile aynıysa A ile C de birbiriyle aynı olmalıdır. Bu ilke, bunun çelişkisinin doğrudan sonucudur, bütün mantığın temelini oluşturur. Bu işlemezse artık kesinlikli düşünemez oluruz. Dolayısıyla biri Baba'nın Tanrı olduğunu, Oğul'un Tanrı olduğunu, Kutsal Ruh'un Tanrı olduğunu gene de bu üç kişi birbirinden değişik olsa da bir tek Tanrı olduğunu söylerse, açıklamanın başındaki bu *Tanrı* sözünün onun sonundaki ile aynı olmadığını düşünmesi gerekir. Gerçekten de o bir Tanrısal Tözü bir de Tanrı'nın kendisini gösterir. Genelde Gizemleri desteklemek için zorunlu, bengi doğruluklar bırakmamak gerekir. Yoksa din düşmanlarının eline hem dini hem de Gizemleri kötüleme fırsatı geçer.

---

[35] O acı çekse de acı çekmeden acı çekti. Ah kendi kurduğunu kendi yıkan gülünç öğreti!

23. Usun *üzerinde* olan ile usa *karşı* olan arasında genelde çekilen çizgi zorunluluğun iki türü arasında az önce yapılan ayrıma oldukça uygundur. Çünkü usa karşıt olan, salt kesin, kaçınılmaz doğruluklara karşıttır. Usun üzerinde olan, yalnızca birinin denemediği ya da anlamadığı şeye karşıdır. Bu yüzden bu ayrıma karşı çıkan anlayışlı insanlar olması, M. Bayle'nin de bunlardan olması beni şaşırtıyor. Ayrım kesinlikle çok iyi temellendirilmiştir. Usumuz (ya da yaratılmış her us) onu kavrayamadığında bir doğruluk usun üzerindedir. Benim gördüğüm kadarıyla Kutsal Üçlü, yalnızca Tanrı'ya özgü tansıklar, örneğin Yaratma, genel geçer uyuma, şeylerin sonsuzluğunun bir andaki açık bilgisine bağlı evren düzeninin seçimi de böyledir. Gelgelelim bir doğruluk hiçbir zaman usa karşıt olamaz, bir öğreti usla karşı çıkılıp çürütüldü mü, kavranmaz olmak bir yana şu söylenebilir: Onun saçma olduğundan daha belli, bunu anlamaktan, daha kolay bir şey yoktur. Çünkü ben burada USLAMLAMA derken insanların kanılarını, tartışmalarını, doğanın olağan akışına göre şeyleri yargılamanın kalıplaşmış alışkanlığını anlatmak istemediğimi, tersine doğrulukların birbirine bozulmaz biçimde bağlanmasını anlatmak istediğimi ortaya koydum.

24. Şimdi M. Bayle'nin yakınlarda ortaya attığı büyük soruya gelmeliyim. Açıkçası "Bir doğruluğun, özellikle de inanç doğruluğunun çürütülmez bir karşı çıkışa uğradığı kanıtlanabilir mi?" Bu seçkin, yetkin yazar, bu soruya gözüpekçe onaylayıcı bir yanıt vermiş gibidir. O kendi yanındaki, hatta görünüşe bakılırsa onun onayladığı şeyi söyleyen Roma Kilisesindeki tanrıbilimcilerden alıntı yapar. Karşı çıkışların onları savunanlarca yanıtlanamayacağı felsefe doğrulukları olduğuna inanmış filozofları anar. O, alınyazısı öğretisi ile felsefedeki sürekliliğin birleşimi öğretisinin yapıca böyle olduğuna inanır. Gerçekten de bunlar tanrıbilimciler ile filozofları her çağda uğraştırmış iki dolambaçtır. Louvainli tanrıbilimci, aynı zamanda *Labyrin-*

thus de Compositione Continui adlı kitabın yazarı Libertus Fromondus (Jansenius'un yakın arkadaşıydı, Jansenius'un ölümünden sonra basılan *Augustinus* adlı kitabını Fromondus yayınladı) iki öğretideki güçlükleri dolu dolu deneyimledi. Ünlü Ochino onun "alın yazısının dolambaçları" dediği şeyi saygıdeğer bir biçimde sundu.

25. Gelin görün ki bu yazarlar dolambaçta bir ipucu bulma olasılığını yadsımadılar. Güçlüğü sapladılar saptamasına ya onu katıksız olanaksızlığa dönüştürmediler. Bana gelince, ben bir doğruluğun çürütülmez karşı çıkışlara izin verebileceğini ileri sürenlerle uzlaşamayacağım. Çünkü bir *karşı çıkış* sonucu bizim savımızla çelişen bir kanıtlama değil midir? Çürütülmez bir kanıtlama bir tanıtlama (*demonstration*) değil midir? Biri, kanıtlamayı, onun kalıbını, içeriğini ayrıntısıyla sınamadan tanıtlamaların kesin olduğunu nasıl bilebilir? Bu sınama, kalıbın iyi olup olmadığını görmek için, sonra her öncüle benzer güçte bir başka kanıtlamayla izin verilip verilmediğini ya da her öncülün böyle kanıtlanıp kanıtlanmadığını görmek için yapılır. Ta ki insan yalnızca izin verilen öncüllerle idare edebilir oluncaya kadar. İmdi savımıza böyle bir karşı çıkış varsa, bu savımızın yanlışlığının tanıtlandığını, onu kanıtlamak için yeterli gerekçemizin olmadığını söylemeliyiz. Yoksa aynı anda iki çelişik önerme olur. İster olumlu kalıpla önerilsin, ister karşı çıkışlar biçiminde ileri sürülsün her zaman kanıtlar getirmek gerekir. Karşıtların kanıtlamalarını onların yalnızca karşı çıkış olduğu bahanesiyle zayıflatmaya çalışmak yanlıştır, bir sonuç da vermez. Çünkü karşıt da aynı oyunu oynayabilir, kendi kanıtlamasını "kanıtlar" diye adlandırarak, bizimkileri küçük düşürücü "karşı çıkışlar" adı altına gömerek adlandırmaları tersine çevirebilir.

26. Durmadan yüz yüze kaldığımız karşı çıkışları sınamak ya da sınama yapılıncaya değin kendi kanılarımızdan –

ya da *formido oppositi*[36] diye adlandırılandan bir parça kuşku duymak zorunda olup olmadığımız başka bir sorudur. Ben buna 'değiliz' demeyi göze alırım; yoksa hiçbir zaman kesinliğe ulaşılamazdı, bizim sonucumuz da her zaman eğreti ya da geçici olurdu. Ben yetenekli geometricilerin, Joseph Scaliger'in Arşimet'e karşı çıkışları yüzünden ya da Mr Hobbes'in Euclid'e karşı çıkışlarından ötürü sıkıntıya gireceğine inanmam. Gel gör ki bunun nedeni onların kanıtları tam anlayıp, bunlardan kuşku duymamalarıdır. Gene de insanın ara sıra karşı çıkışlara hazır olduğunu göstermesi iyidir. Öte yandan bu, insanları yanılgılarından kurtarmaya yardım edebilir. Biz bundan başka durumda da yarar sağlarız. Çünkü aldatıcı yanlışlar genellikle yararlı çözümler içerir, büyük güçlüklerin giderilmesini sağlarlar. Benim kanılarıma ustaca karşı çıkılmasından oldum olası hoşlanmamın gerekçesi budur. Onları incelemekten yarar sağlamadığım olmadı hiçbir zaman; M. Bayle'nin, benim Önceden Kurulmuş Uyum dizgeme yaptıkları bunun tanığıdır. M. Arnauld'un, rahip Foucher'in, Peder Lami'nin aynı konudaki karşı çıkışları da öyle. Başlıca soruya dönersek, az önce ortaya koyduğum gerekçelerden şu sonuca varırım: Bazı doğruluklara karşı çıkıldığında ona doyurucu bir yanıt vermek her zaman olanaklıdır.

27. M. Bayle "çözümsüz karşı çıkışları" benim az önce açıkladığım anlamda anlamıyor da olabilir. En azından dile getirişlerinde değişiklikler olduğunu gözlemledim. Çünkü ölümünden sonra yayınlanan M. le Clerc'e Yanıt'ında inancın doğruluklarına karşı tanıtlamalar yapılabileceğini kabul etmez. Dolayısıyla karşı çıkışları, olsa olsa bizim şimdiki aydınlanma kertemiz bakımından çözümsüz saydığı görülür. O bu Yanıt'ta, s. 35'te birinin bugüne değin bilinmeyen bir çözüm bulma olasılığı olduğu konusunda umutsuz değildir. İleride bununla ilgili çok şey söylenecek.

[36] Karşıt korkusu.

Bununla birlikte benim belki de şaşkınlık uyandırabilecek bir kanım var; açıkçası bu çözüm bütünüyle bulundu, üstelik de pek zor değil. Gerçekten de yeterli özeni gösterebilen, ortalama mantığın kurallarını doğru kullanan ortalama bir anlama yetisi, doğruluk konusunda en sıkıcı karşı çıkışa yanıt verecek durumdadır. Ancak bu, karşı çıkış yalnızca bir uslamlama biçimi olduğunda, onun bir 'tanıtlama' olduğu ileri sürüldüğünde yapılabilir. Çağcılların çoğu günümüzde Aristoteles mantığına ne ölçüde tepeden bakarsa baksın, onun bu sorunlu durumlarda yanlışa karşı direnmenin şaşmaz yollarını öğrettiği kabul edilmelidir. Çünkü bir kanıtlama kurallara göre sınanmalıdır, onun kalıp olarak eksik olup olmadığını, öncüllerin iyi bir kanıtlama ile kanıtlanmamış türden olup olmadığını görmek her zaman olanaklıdır.

28. Ancak *olasılıklar* sorunu söz konusu olduğunda bu düpedüz başka bir konudur; çünkü olası gerekçelerden yola çıkarak yargılama sanatı daha temellendirilmemiştir. Bu nedenle bizim bu bağlamdaki mantığımız şimdilik hiç de yetkin değildir, şu günlerde elimizde tanıtlamalardan yola çıkarak kanıtlama sanatının ötesinde pek az şey var. Ne var ki, bu sanat burada yeterli; çünkü sorun, inancımızın bir koşuluna usla karşı çıkmak olduğunda, insan ulaşsa ulaşsa olasılık düzeyine ulaşan karşı çıkışlarla alt üst olmaz. Görünüşlerin Gizemlere aykırı olduğu, salt usun bakış açısından bakıldıklarında hiçbir biçimde olası olmadıkları konusunda herkes uzlaşır. Ne var ki, onlarda hiç saçmalık olmaması yeterlidir. Dolayısıyla onların çürütülmesi gerekiyorsa bu tür tanıtlamalar kullanmak gerekir.

29. Kutsal Kitap, Tanrının bilgeliğinin insanların gözünde aptallık olduğu konusunda bizi uyardığında, Ermiş Paul, İsa'nın İncil'inin Yunanlılar için alıklık, İbraniler içinse bir engel olduğunu gözlemlediğinde bunu kuşkusuz böyle anlamalıyız. Çünkü en başta bir doğruluk öteki ile çelişemez. Usun ışığı açınsamadan daha az Tanrının armağanı

değildir. Aynı zamanda inanılırlık nedenlerinin, usun mahkeme kürsüsü önünde Kutsal Kitap'ın yetkesini bir kez için ama tüm zamanlar geçerli olacak biçimde haklı kılması, işinin eri tanrıbilimciler arasında bir zorluk çıkarmaz. Böylece us yeni bir ışığın önündeymişçesine açınsamaya yol verir, bütün olasılıklarını ona kurban eder. Bu, az çok Prens tarafından gönderilen yeni başkanın daha sonra başkanlık edeceği topluluğa beratını göstermek zorunda oluşuna benzer. Augustinus Steuchus'un, Du Plesssis-Mornay'ın ya da Grotius'unkiler gibi dinin doğruluğu üzerine bazı iyi kitaplarımızdaki eğilim budur. Çünkü doğru dinde, yanlış dinde olmayan işaretler olmalıdır. Yoksa Zerdüşt, Brahma, Sommona-Kodom ile Muhammet, Musa ile İsa ölçüsünde inanılmaya değer olurdu. Tanrı inancının ruhta alevlenmesi kanıdan daha fazla bir şeydir, onu doğuran fırsatlara, güdülere de bağlı değildir. O, anlama yetisinin ötesine ilerler, istemeyi, yüreği ele geçirir, coşkuyla, sevinçle Tanrının buyurduğu gibi eylemizi sağlar. O zaman gerekçeler üzerine daha fazla düşünmemize ya da usun yapılmasını bekleyebileceği kanıtlama güçlükleri üzerinde durmaya gerek kalmaz.

30. Bizim insan usu konusunda az önce söylediklerimiz, genellikle kural ya da ölçü gözetilmeksizin, yerine göre kimi övülür kimi de yerilir. Gene de bunlar bizdeki kesin bilgi eksikliğini, kendi yanlışlarımızla ne çok suç ortaklığı ettiğimizi gösterebilir. İnsanlar mantığın, usun en yaygın kurallarını azıcık bile dikkatle kullansalardı hiçbir şey inanç ile usun hakları üzerine tartışmaları sona erdirmek ölçüsünde kolay olmazdı. Tersine onlar sapkın, bulanık sözlerle uğraştılar. Bu onlara söz söyleme sanatı için –anlayışlarından, bilgilerinden en üst düzeyde yararlanmak için güzel bir alan sağladı. Belki yanlıştan daha kabul edilemez olduğu için, çıplak doğruluğu görme istekleri olmadığı anlaşılıyor; çünkü onlar, doğruluğun kaynağı olan, bütün şeylerin Yaratıcısının güzelliğini bilmez.

31. Aldırışsızlık insanların genel kusuru, bu belli bir kişiye yüklenmemeli. Quintilian'ın Seneca biçeminde söylediği gibi *Abundamus dulcibus vitiis*,[37] biz yoldan sapmaktan hoşlanırız. Sağınlık bizi rahatsız eder, kuralları çocukça şeyler olarak görürüz. Bundan ötürü en yaygın mantık (kesinliğe yönelik savları sınamaya az çok yetse de), okullu çocuklara yakıştırılır. Olasılıklar arasındaki dengeyi belirleyebilecek, önemli konuları göz önüne almada pek gerekli olan bir mantık türü için bir tek düşünce bile yoktur. Yanlışlarımızın çoğunun düşünme sanatını küçümsemekten ya da bu sanatın olmamasından geldiği de doğru. Zorunlu kanıtlamaların ötesine geçtiğimizde bizim mantığımızdan daha az yetkini yoktur. Çağımızın en seçkin filozofları örneğin *Düşünme Sanatı*'nın, *Doğruluk Arayışı*'nın, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Deneme*'nin yazarları işi doğru ile yanlış olasılıkların ağırlığını ölçmek olan yetiye yardım etmeğe uygun doğru araçları göstermekten çok uzaktılar. Buluş sanatından söz etmeğe gerek bile yok. Orada başarıya ulaşmak daha da zordur. Bu konuda matematiğin yetkinlikten uzak örneklerinden öte bir şey yok elimizde.

32. M. Bayle usun inanca karşı çıkarken ortaya koyduğu güçlüklerin hakkından gelinemeyeceğine inanır. Bu kanıya en çok katkıda bulunabilecek şey, onun Tanrının, genelde yargıç önünde suçlanan bir adamın davasında kullanılan savunmalarla haklı kılınmasını ister görünmesidir. Gelgelelim o insanların, her zaman doğruluğu bulamayan mahkemelerinde, belirtilerin, olasılıkların, en başta da ön kabuller ile önyargıların kılavuzluğunun genellikle zorunlu olduğunu unutur. Oysa daha önce gözlemlediğimiz gibi, biz Gizemlerin olası olmadığında uzlaştık. Örneğin M. Bayle günaha izin veren Tanrının iyi olduğunun doğrulanabileceğini kabul etmeyecektir. Çünkü olasılık, bizim gözümüzde bu

[37] Bol bol tatlı kusurumuz var.

izin verilmesiyle karşılaştırılabilir durumlarda olan bir adama karşı olurdu. Tanrı, Havva'nın daha sonra kendini içinde bulacağı koşullarda yılan tarafından kandırılacağını öngörüp gene de onu o koşullara yerleştirir. Bir baba ya da koruyucu aynısını kendi çocuğu ya da koruması altındaki kişiye yapsa, bir arkadaş davranışıyla ilgilendiği bir gence aynısını yapsa, adamın yalnızca kötülüğe izin verdiğini, kötülük etmediğini, kötülük istemediğini söyleyen avukatın savunmasındaki mazeretlerden hoşnut kalmazdı yargıç. O, bu izni, daha çok kötüye yönelmişliğin bir belirtisi diye alır, bunu bir göz yumma günahı sayardı. Bu da kişinin bir başkasının günah işlemesine yardımcı olmaktan suçlu bulunmasına yol açardı.

33. Gelin görün ki biri kötülüğü önceden gördüğünde, bunu kolayca yapabilecek gibi görünürken önlemediyse, tersine bunu kolaylaştıracak şeyler bile yaptıysa, bu hesaba göre buradan onun buna yardımcı olduğu sonucu *zorunlulukla* çıkmaz. Bu, insan işlerinde genellikle doğruluğun yerine geçen, ancak olguların sağın bir biçimde göz önüne alınmasıyla yerle bir edilecek türden pek güçlü bir ön kabuldür olsa olsa. Diyelim ki biz bunu Tanrıyla ilişkili olarak yapabiliyoruz. Çünkü avukatlar arasında bu 'sanı' denilen şeydir, tersi kanıtlanmadıkça da doğruluğun yerine geçer. Akademi'nin *Sözlük*'ü farkı ayırt etmese bile, o 'tahminden' daha fazlasını söyler. Konuyu böyle göz önüne alarak En Bilge'yi kötülüğe izin vermesi, hatta kötülüğü kolaylaştıracak şeyler yapması için zorlayan gerekçelere ulaşabilseydik, bu gerekçelerin onlara karşı gibi görünenlerden daha hakça, daha güçlü olduklarının bulunacağı sonucuna varmak için her türlü gerekçe vardır. Bunun bazı örnekleri sonradan verilecek.

34. Göz önünde bulundurulan durumda bir babanın, koruyucunun, arkadaşın böyle gerekçeler bulmasının pek kolay olmadığını itiraf ederim. Gelgelelim bu kesin olanak-

sız değil. Yetenekli bir kurgu yazarı belki bu koşullarda bir adamı haklı bile kılacak olağandışı bir durum bulurdu. Gelgelelim Tanrı bakımından onu kötülüğe izin vermeye götüren türden özel gerekçeler varsaymaya ya da temellendirmeğe gerek yok. Onun bütün parçaları birbirine bağlantılı evrenin tümüne bakıp gözettiği bilinir; buradan şu sonuç çıkarılmalı: Onun göz önüne aldığı sayısız şey var, bunların sonucu, onun belli kötülüklerin önlenmesini usa aykırı saymasına neden olur.

35. Yalnızca bu iznin verilmiş olmasından çıkarak, Tanrısal Bilgeliği bizi şaşırtan kötülüklere izin vermeye yönelten büyük ya da daha doğrusu yenilmez gerekçeler olması gerektiği sonucuna bile varılabilir. Çünkü Tanrıdan iyilikle, adaletle, kutsallıkla bütün bütün tutarlı olmayan hiçbir şey gelemez. Dolayısıyla biz olguya dayanarak (ya da *aposteriori*), iznin kaçınılmaz olduğu yargısını veriyoruz. Gerçi Tanrının bunu, böyle düşünerek yaptığını ayrıntılı gerekçelerle (*a priori*) göstermek bizim için olanaklı değil, onu haklı çıkarmak için bunu göstermek zorunda da değiliz. M. Bayle bununla ilgili olarak uygun bir biçimde şunları söyler (*Bir Taşralının Sorularına Yanıt*, cilt III. bl. 165, s. 1067): Günah dünya içinde ilerledi; bundan ötürü Tanrı kendi yetkinliğine zarar vermeksizin ona izin verebildi. *Ab actu ad potentiam valet consequentia*.[38] Bu sonuç, Tanrı katında doğrudur. O bunu yaptı, demek ki iyi yaptı. Öyleyse genelde Tanrının adaletine uygulanmaya da elverişli bir adalet kavramımız var. Tanrının adaletinin insanların bildiği adaletten başka kuralları yoktur; ancak onun durumu insanlar arasındaki durumlardan bambaşka. Evrensel hak, Tanrı için de insanlar için de aynıdır. Ne var ki söz konusu olgu, insanların durumu ile Onun durumunda bambaşkadır.

[38] Geçekten olanaklıysa çıkarım geçerlidir.

36. Biz insanlar arasında da Tanrının eylemlerindeki bu duruma benzer bir şeyler olduğunu kabul edebiliriz ya da eder görünebiliriz (daha önce gözlemlediğim gibi). Bir adam erdem ile kutsallığının öylesine büyük ve güçlü kanıtlarını verebilir ki, onu sözde bir suçla örneğin hırsızlık ya da cinayetle suçlamak için ona karşı ileri sürülebilecek en açık nedenler, yalancı tanıklığın kara çalması ya da bazen şansın en masum kişiden bile kuşku duyulmasına yol açan olağan dışı oyunu olarak geri çevrilmeyi hak edebilir. Böylece başka herkes için (ülke yasalarına göre) cezalandırılma ya da işkenceye uğrama tehlikesi olan yerde o, yargıçların oybirliğiyle bağışlanacaktır. İmdi az görülse bile olanaksız olamayan bu durumda bir anlamda (*sano sensu*) us ile inanç arasında bir çatışma olduğu, hukuk kurallarının bu kişi bakımından insanlığın geri kalanı için olduğundan farklı olduğunu söyleyebilir. Gelgelelim açıklandığında, bu burada söz konusu büyük, kutsal adamın sözüne, dürüstlüğüne bağlı olarak usun görünüşlerinin inancın önünden çekildiğini, bu adamın ötekiler arasında ayrıcalıklı olduğunu gösterecek, gerçekte onun için başka, ötekiler için başka bir yasa olmadığı anlaşılacak, onunla ilişkilisinde adaletin ne olduğu anlaşılacaktır. Bunun nedeni daha çok onların başka yerde gördükleri uygulamayı burada bulamaması ya da insanların bu adamı suçlamak yerine kayırmasıdır. Bu kişilikte öylesine saygı değer nitelikler vardır ki iyi bir olasılıklar mantığı ile onun sözlerine başka birçok kişininkinden daha çok inanılır.

37. Burada olanaklı durumların göz önüne getirilmesine izin verildiği için, bu karşılaştırılmaz adamın

"Tek başına dünyanın bütün Krallarını varlıklı kılabilen şu 'Kutsanmış Taş'ın"

ustası ya da sahibi olduğu, onun sayısız yoksul insanı sıkıntıdan kurtarıp beslemek için her gün büyük tutarlar harcadığı kabul edilemez mi? Her türden bunca tanık ya da

bunca görünüş insan türünün bu büyük yardımseverinin şimdi bir hırsızlık suçu işlediğini kanıtlamaya eğilimli olsa bile, ne ölçüde kandırıcı olursa olsun bu suçlamayla bütün dünyanın alay edeceği doğru değil mi? İmdi Tanrı bu adamın iyiliğinden, erkinden sonsuzca yukarıdadır. Sonuç olarak da, ne ölçüde görünür olursa olsun, inanca, açıkçası Tanrıya güvenip ona bel bağlamaya karşı geçerli olabilecek bir gerekçe yoktur. Biz Tanrının her şeyi iyi yapabileceğini, yapması gerektiğini buna dayanarak söylüyoruz. Bundan ötürü karşı çıkışlar yanıtlanamaz değildir, onlar yalnızca önyargılar, olasılıklar içerir; karşılaştırılamayacak ölçüde onlardan daha güçlü gerekçelerle devrilirirler. Bizim *adalet* dediğimizin Tanrı ile ilişkisinde bir hiç olduğu; onun, işi, yasalarını çiğnemeyen suçsuz kişileri suçlamaya bile vardırarak bütün şeylerin beyi olduğu ya da onunla ilgili olduğu yerde adaletin ilineksel bir şey olduğu söylenmemeli. Bunlar atılgan, tehlikeli anlatımlar. Bu yüzden bazıları Tanrının niteliklerine ya da yüklemlerine güvenmeme konusunda yoldan saptırılmıştır. Öyle olsaydı onun iyiliği, adaleti yersiz olurdu. Tersine, az önce gözlemlediğim gibi, acunun biricik beyi, en günahkâr tin, kötü cinlerin prensi, Manicilerin kötü ilkesi gibi olurdu. Her şey kafasına eseni yapan erkin kaprisine bağlı olsaydı, var olan her şey için ne kural ne de göz önüne alınmış bir şey olsaydı gerçek Tanrıyı Zerdüşt'ün düzmece Tanrısından ayıran ne olurdu?

38. Öyleyse bizi böyle tuhaf bir öğretiye bağlanmaya zorlayan hiçbir şey olmadığından daha apaçık bir şey yok. Çünkü Tanrının adaletine, iyiliğine gölge düşürüyor gibi görülen olgular, bizce daha iyi bilinse ortadan kalkacak olasılıkları yanıtlamak söz konusu olduğunda, olan biten konusunda yeterli bilgimiz olmadığını söylemek yeter. İnanca kulak vermek için ne usla ilişkimizi kesmemiz ne usu yadsımamız ne de Kraliçe Christie'nin söyleyegeldiği gibi açıkça görmek için kendimizi körleştirmemiz gerek. Sıradan görünüşleri Gizemlere aykırı olduklarında kabul

etmemek yeter. Bu da usa aykırı değildir; çünkü deneyle ya da daha yüksek nedenlerle doğal şeylerde bile sık sık görünüşler konusunda kandırıldığımızı anlarız. Bu durumda karşı çıkışların yanlışlığı ile usun kötüye kullanımının nerede olduğunu daha açıkça göstermek için bütün bunlar burada vaktinden önce yerli yerine kondu. Kötülüğün kaynağı, sonuçlarıyla birlikte günaha izin verilmesi konusundaki daha sağın tartışmaya sonra geleceğiz.

39. Şimdi usun tanrıbilimde kullanımıyla ilgili önemli bir sorunu sınamayı sürdürerek, M. Bayle'nin yapıtlarının değişik bölümlerinde bu konuda söylediklerini düşünmemiz iyi olur. *Tarihsel ve Eleştirel Sözlük*'ünde Maniciler ile Pyrrhoculara[39] karşı çıkışlarını serimlemeğe özel bir dikkat gösterdiği için, dinine düşkün bazı kişilerce bu işlem eleştirildiğinden Bayle bu *Sözlük*'ün ikinci basımının sonuna bir tez yerleştirdi. O, bu tezde örneklerle, yetkelerle, gerekçelerle kendi eylem yolunun masumluğunu, yararlılığını göstermeyi amaçladı. (Yukarıda dediğim gibi) ben doğruluğa karşı dayatılabilecek aldatıcı karşı çıkışların pek yararlı olduğu, bunların anlayışlı kişilerin yeni çıkışlar bulmasına, eskinin daha iyi açıklanmasına fırsat vererek doğruluğu onaylamaya, aydınlatmaya hizmet edebileceği kanısındayım. Gelin görün ki M. Bayle burada bunun tam tersi bir yarar arıyor. Bu, inancın öğrettiği doğrulukların, usun saldırılarına karşı koyamadığını gene de onların inançlıların yüreğinde geçerliliğini koruduğunu ortaya koyarak inancın gücünü göstermek olur. M. Bayle'nin *Bir Taşralının Sorularına Yanıt*'ının üçüncü cildinde (bl. 177, s. 120) alıntıladığı 'Tanrı yetkesinin insan usu üzerindeki yengisi' sözlerinde M. Nicole bunu adlandırır gibi görünüyor. Gelin

[39] Yunanlı kuşkucu filozof Pyhron'un (MÖ. 360-270) kurduğu, hiçbir şeyden kesinlikle emin olamayacağımızı, kuşkunun mutluluk kaynağı, hatta gerçek us olduğunu savunan felsefe okulu.

görün ki, inanç gibi us da Tanrının bir armağanı olduğundan aralarındaki çelişki Tanrının Tanrıya karşı kavgasına neden olur. Usun inancın herhangi bir koşuluna karşı çıkışları yanıtlanamaz olsaydı bu sözüm ona koşulun yanlış olacağını, açınsanmayacağını söylemek gerekir. Bu, insan usunun bir kuruntusu olacaktır; bu inancın yengisi, yenilgiden sonraki şenlik ateşleriyle karşılaştırılabilir. Vaftiz edilmemiş çocukların kargışlanması öğretisi böyledir. M. Nicole bize bunun ilk günahın bir sonucu olduğunu kabul ettirmek istedi. Ancak bu, kurtuluşa ermek için zorunlu ışığı olmayan erişkinlerin bengi kargışlanması olurdu.

40. Gelgelelim herkesin tanrıbilim tartışmalarına girmesi gerekmez. Koşulları sağın araştırmalara olanak vermeyen kişilerin, karşı çıkışlardan ötürü keyiflerini bozmayıp inanç üzerine yönergelerle yetinmesi gerek. Olur da aşırı büyük bir güçlüğe çatarlarsa, meraklarını Tanrıya kurban ederek uslarını bundan başka yöne çevirmelerine izin vardır; çünkü biri bir doğruluğa inandıysa onun karşı çıkışlara kulak vermesi gerekmez. İnancı bu tür tehlikeli sınamalara karşı koymak için çok az ya da çok sığ olan pek çok kişi olduğundan ben onları zehirleyebilecek bir şeyin böyle kimselere sunulmaması gerektiğini düşünürüm. Ya da fazlaca kamusallaşan bir şey onlardan saklanamazsa buna bir de panzehir eklenmelidir, açıkçası karşı çıkışı yanıtlanamaz saymadan ona bir yanıt eklemeye çalışılmalıdır.

41. İnancın bu yengisinden söz eden seçkin tanrıbilimcilerden alınan bu bölümler, az önce savunduğum ilkelere uygun bir anlam kazanacaktır, kazanmalı da. İnanç konularında usu yenebilecek iki büyük öğe var. Bunların biri *kavranamazlık*, öteki *olası olmamadır*. Bunlara M. Bayle'nin sözünü ettiği, inanılan şey *savunulamaz* dediği üçüncüsünü katmaktan sakınılmalıdır. Çünkü bu, yeri geldiğinde, usun inancı yıkacak bir yengisine neden olurdu. Kavranamazlık bizim doğal doğruluklara da inanmamızı önlemez. Örneğin (daha önce gösterdiğim gibi) kokularla

tatların doğasını kavrayamayız, gene de duyularımıza borçlu olduğumuz bir tür inançla bu algılanabilir niteliklerin şeylerin doğasında bulunduğuna, yanılsama olmadıklarına güveniriz.

42. Görünüşlere aykırı şeyler de var, yeterince doğrulandıklarında biz bunları kabul ederiz. İspanyol kökenli küçük bir sevi öyküsü var, öykünün başlığı kişinin her zaman gördüğüne inanmaması gerektiğini belirtiyor. Martin'in karısı ile yakınları tarafından gerçek sanılan, ötekinin gelmesinden sonra uzunca bir süre yargıçlarla yakınlarının bile duraksamasına neden olan sahte Martin Guerre'nin yalanından daha aldatıcı ne vardır? Ne olursa olsun, sonunda işin doğrusu anlaşıldı. İnanç için de aynıdır; daha önce gözlemlediğim gibi Tanrının iyiliği ile adaletine karşı ileri sürülebilecek her şey görünüşlerdir. Bunlar bir insan karşısında güçlü olabilirler, gelin görün ki Tanrıya uygulandıklarında, onun niteliklerinin sonsuz yetkinliğine bizi inandıran kanıtlar karşısında tartıldıklarında sıfırlanırlar. Dolayısıyla inanç, sağlam, daha üstün gerekçelerle yanlış, sahte gerekçeleri yener. Bunlar, inancı kabul etmemizi sağlar. Gelin görün ki karşıt görüşün, inancın temellerini oluşturanlar ölçüsünde, daha bile güçlü gerekçeleri olsaydı, açıkçası inanca karşı yenilmez, kesin karşı çıkışlar olsaydı, inanç, yengi kazanamazdı.

43. Burada M. Bayle'nin 'inancın yengisi' dediği şey, bir ölçüde, tanıtlayıcı usun, tanıtlamaların karşısına uygunsuz bir biçimde koyulan görünürdeki, aldatıcı gerekçelere karşı yengisidir. Çünkü Manicilerin karşı çıkışları doğal tanrıbilime açımsanmış tanrıbiliminkinden daha aykırı değildir. Biri Kutsal Kitabı, ilk günahı, İsa'daki Tanrı kayrasını, cehennem acılarını, dinin öteki öğelerini bıraktığında bile onların karşı çıkışlarından kurtulamazdı. Çünkü dünyada fiziksel kötülük (yani acı) ile törel kötülük (yani suç) olduğu; fiziksel kötülüğün, adaletin gerektirir göründüğü gibi burada, dünya üzerinde her zaman törel kötülükle

orantılı dağıtılmadığı yadsınamaz. O zaman geriye doğal tanrıbilimin sorusu kalıyor. Nasıl oldu da biricik İlke, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, kötülüğe özellikle de günaha izin verebildi, nasıl oldu da günahkârların genellikle mutlu, iyilerinse mutsuz olmasına karar verebildi?

44. İmdi biz bütün şeylerin böyle bütünüyle iyi, bilge olan bir tek İlkesi olduğunu bilmek için açınsanmış inanca gerek duymayız. Us şaşmaz kanıtlarla bize şunu öğretir: Bütün karşı çıkışlar şeylerin eksik, kusurlu olduğunu gördüğümüz akışından alınmıştır. Dolayısıyla yanlış görüşlere dayanırlar. Biz acundaki uyumu anlayabilseydik, eksiklik bulmaya eğilimli olduğumuz şeyin, seçilmeğe en değer tasarıyla bağlantılı olduğunu görecektik; tek sözle biz Tanrının yaptığının en iyisi olduğuna yalnızca *inanmak*la kalmayacak bunu *görecektik* de. Biri öteki ölçüsünde kesin olarak bilinebilse de ben burada 'görmek' diye birinin nedenler aracılığı ile *a priori* bildiği şeye diyorum; 'inanmak' diye ise birinin yalnızca etkiler aracılığıyla verdiği yargıya diyorum. Burada Ermiş Paul'un biz görerek değil inançla yürüyoruz (2 *Korintoslular*. V. 7) sözü de uygulanabilir. Tanrının bildiğimiz sonsuz bilgeliğinden ötürü, yaşadığımız kötülüklere izin verilmesinin zorunlu olduğu sonucunu çıkarıyoruz. Biz, etkiden çıkarak, açıkçası *a posteriori*, yani kötülükler var olduğu için bu sonuca varıyoruz. M. Bayle'nin kabul ettiği bu; o bununla yetinmeli, buna karşı olan yanlış görünüşlere son vermenin zorunlu olduğunu ileri sürmemelidir. Bunu ileri sürmek birinin düşlerin ya da optik yanılsamaların olmamasını istemesine benzer.

45. Yeğinliğin bizi geriye püskürtebilecek görünüşlerine karşın, bize sonsuz iyiliğinin iç görüsünü veren, sevgisine hazırlayan Tanrıya bu inanç, bu güven Hıristiyan tanrıbilimi bakımından saygın bir deneyimdir. O zaman, İsa'daki tanrısal kayra bizde bu devinimleri uyandırır. Luther'in

Erasmus'a karşı ustaca söylediği buydu. O şöyle der: 'En azından yanlış gerekçelerle şaşkına çevrilmeye izin verenlerin gözünde, et ile kana bunca sevimsiz görünene, talihsize bunca yeğin davranana, kınamaya bunca hazır olana, nedeni ya da ortağı göründüğü kötülükleri bunca kolay suçlayana, açıkçası Tanrıya sevgi duymak, en yüksek kertede sevgidir." Dolayısıyla tanrısal kayrayla aydınlatılan gerçek usun yengisi inanç ile sevginin de yengisidir.

46. M. Bayle konuyu düpedüz başka türlü ele alıyor gibi. O, usun kötüye kullanımını eleştirebileceği yerde, kendisinin usa karşı olduğunu açıklar. Cicero'dan Cotta'nın sözlerini alıntılar. Cicero orada sözü şunu söylemeğe vardırır: Us, tanrıların kayrasının bir armağanıysa, o bize zarar vermeye yatkın olduğundan, onu verdikleri için tanrıların suçlanması gerekir. M. Bayle insan usunun, yapım değil yıkım kaynağı olduğunu (*Tarihsel ve Eleştirel Sözlük*, s. 2026. süt. 2), nerede duracağını bilmeden koşan bir koşucu olduğunu, Penelope gibi kendi ördüğünü söktüğünü düşünür.

Destruit, aedificat, mutat quadrata rotundis.[40] (*Bir Taşralının Sorularına Yanıt*, cilt. III, s. 725). Gelgelelim özellikle birçok yetkeyi üst üste yığmak için didinir. Amacı bütün partilerin tanrıbilimcilerinin tıpkı kendisi gibi usun kullanımını yansıdığını, usun dine karşı olmak gibi pırıltılarına, yalnızca bir karşı çıkışla, ileri sürülen kanıtlamanın sonucundan başka hiçbir şeye yanıt vermeden onları inanca kurban edebilmek için dikkat çektiklerini göstermektir. Bayle, Yeni Sözleşme ile başlar. İsa 'Beni İzle' (Luka v. 27; ix. 59) demekle yetindi. Havariler 'İnanın, kurtarılacaksınız' (Yasalar xvi. 3) dediler. Ermiş Paulus 'öğretisinin bulanık' olduğunu (1 Kor. Xiii. 12) Tanrı, tinsel bir ayırt etme yetisi bağışlamadıkça, alıklar için olan bölümler dışında 'bundan hiçbir şey anlaşılmayacağını' (1 Kor. İi 14)

[40] Yıkan da yapan da, kareyi daireye dönüştüren de o.

kabul etti. O, inananlara kendilerini 'felsefeden sakınmalarını', bu bilimdeki birçok kişinin inancını yitirmesine neden olmuş tartışmalardan uzak durmalarını öğütledi.

47. Kilise babalarına gelince, M. Bayle bizi M. De Launoy'un yaptığı, felsefe ile usun kullanımına karşı bölümlerin bir derlemesine (*De Varia Aristotelis Fortuna*, böl. 2) özellikle de M. Arnauld'un (Mallet'e karşı) Ermiş Augustinus'tan derlediği bölümlere gönderir. Bu bölümlerde şunlar söylenmektedir: Tanrının yargıları anlaşılmazdır, biz onları bilmediğimiz için daha az adil değillerdir; O, derin bir uçurumdur, yardan aşağı düşme tehlikesine koşmadan onun derinliği ölçülemez; biri delicesine gözü pek olmadan Tanrının saklı tutmak istediği şeyi açığa çıkarmaya çalışmaz; Onun istemesi, kesinlikle adildir; birçok insan, bu kavranmaz derinliği açıklamaya çalışarak boş kuruntulara, yapayanlış kanılara kapılıp alıklaştı.

48. Skolastikçiler de böyle konuşmuştur. M. Bayle bu konuda Kardinal Cajetan'dan (Bölüm I, *Summ.* Qu. 22, art. 4) güzel bir parça alıntılar: 'Bizim usumuz, bilinen doğruluğun kanıtına değil, saklı doğruluğun içine girilmez derinliğine dayanır. Ermiş Gregory'nin dediği gibi "Tanrıya ancak usu ile ölçebildiği şey ile dokunarak inanan kişi Tanrı düşüncesini küçültür." Ne var ki bildiğimiz ya da Tanrı'nın değişmezliği, edimselliği, kesinliği evrenselliği vb. ile ilgili gördüğümüz bir şeyi yadsımak zorunda olduğumuzu sanmam. Gelgelelim burada ya Tanrı ile olgu arasında ya da olguyu onun öngörüsüne bağlayan şey konusunda bir giz olduğunu düşünürüm. Böylece ruhumuzun anlama yetisinin baykuşun gözü gibi olduğunu düşünerek, ruhun yalnızca bilisizlikte dinlenebileceğini görüyorum. Çünkü Katolik inancı için de felsefe inancı için de körlüğümüzü itiraf etmek, apaçıklığın usumuza verdiği iç rahatlığını kanıt olarak sunmaktan daha kolay. Bu konuda bütün öğrenimli adamların kekeleyerek varsaymaya çalıştığı ön kabulü suçlamıyorum. Çünkü onlarda -tanrısal seçimin yanılmazlı-

ğı, bütün olgularla tanrısal bağı aracılığı ile- Tanrının anlayışının, istemesinin, erkinin değişmezliği, egemenliği, bengi etkisi var. Bunların hiçbiri bizden gizli birtakım derinlikler olduğu varsaymama karışmaz.' Cajetan'dan alınan bu bölüm, o, konunun yüreğine ulaşma yeteneği olan bir yazar olduğundan çok daha dikkate değer.

49. Luther'in Erasmus'a karşı kitabı, açınsanmış doğrulukları usumuzun mahkemesine aktarmak isteyenlere karşı düşmanca, güçlü yorumlarla doludur. Calvin de Tanrının öğütlerinin içine girmeye çalışanların meraklı gözü pekliğine karşı sık sık aynı tonda konuşur. Alın yazısı üzerine incelemesinde Tanrının bazı insanları kargışlamak için haklı nedenleri olduğunu ancak bizim onun nedenlerini bilmediğimizi açıklar. Son olarak M. Bayle aynı konuda konuşmuş bazı çağcıl yazarlardan alıntı yapar (*Bir Taşralının Sorularına Yanıt*, bl. 161 ile sonrakiler).

50. Gelgelelim bütün bu anlatımlarla onlara benzer sayısız başkaları, inanca karşı çıkışların M. Bayle'nin kabul ettiği ölçüde yanıtlanamaz olduğunu kanıtlamaz. Tanrının öğütlerinin anlaşılmaz olduğu doğrudur; ancak onların adil olmadığı sonucunu çıkarmaya eğilimli olup da yenilmeyecek bir karşı çıkış yoktur. Tanrıda adaletsizlik gibi, inancımızda ise alıklık gibi görünen yalnızca böyle görünmektedir. Tellian'ın *De Carne Christi*'deki ünlü 'mortuus est Dei filius, credible est, quia ineptum est; et sepultus revixit, certum est, quia immobile'[41] bölümü, saçmalığın görünüşleriyle ilgilenmek isteyen bir nüktedir. Luther'in *Kullukta Özgür İsteme* üzerine kitabında onlar gibi birçoğu var. Örneğin onun 'Si placet tibi Deus indignos coronans,

[41] Tanrının Oğlunun ölmesi inanılmaz; çünkü saçma. Gömülüp yeniden kalktığı kesin; çünkü bu olanaksız.

non debet displicere immeritos damnans.' (bl. 174)[42] sözleri bunların örneklerinden biridir. Daha ılımlı bir dille söylenirse bu sözler şu anlama gelir: 'Tanrının geri kalanlardan daha iyi olmayanlara bengi tanrısal ışığını vermesini onaylıyorsan ister istemez ötekilerden daha kötü olmayanları bırakmasını da onaylayacaksın'. Onun yalnızca adaletsizliğin görünüşleri üzerine konuştuğu yargısına varmak için biri, aynı yazarın aynı kitabından alınan şu sözlerini tartmalıdır yalnızca: 'Bütün geri kalanlar içinde' diyor 'Tanrıda yüce bir büyüklük ya da görkem saptıyoruz. Bizim soru sormayı göze aldığımız yalnızca bir tek adalet var, onun adil olduğuna geçici olarak (tantisper, ç.n. bir an için) inanmasak da o bize tanrısal ışığın açığa vurulduğu zamanın, insanların onun adil olduğunu göreceği zamanın geleceğine söz verdi.'

51. Babalar tartışmaya giriştiğinde de onların usu kolayca yadsımadığı görülecektir. Puta tapanlarla tartışmalarında onlar genellikle puta tapıcılığın usa nasıl aykırı olduğunu, Hıristiyan dininin bu bakımdan da nasıl daha iyi olduğunu göstermeye çalıştılar. Origen, Celsus'a, Hıristiyanlığın ne ölçüde usa uygun olduğunu, bu böyleyken Hıristiyanların çoğunun sınamadan, sorgulamadan inanması gerektiğini gösterdi. Celsus, Hıristiyanların davranışlarıyla alay ederek, şunları söylemişti: 'Ne sizin gerekçelerinizi dinlemeğe ne de inandıkları konusunda size bir şey vermeğe gönlü olanlar size şunu söylemekle yetinirler: Sınama, sorgulama, yalnızca inan! Ya da şunu: İnancınız sizi kurtaracak, onlar dünya bilgeliğinin bir kötülük olduğunu bir ilke olarak kabul ederler.'

52. Origen bu bilge kişiye, bizim bu konuda temellendirdiğimiz ilkelere uygun yanıt verir; çünkü us, Hıristiyanlığa karşı olmak bir yana bu dinin temeli olarak hizmet

[42] Tanrının hak etmeyenleri ödüllendirmesi hoşuna gidiyorsa, suçsuzları kargışlaması da seni hoşnutsuz etmemeli.

eder, onu sınamayı becerebilenler onun kabul edilmesini sağlayacaklardır. Gelgelelim bunu yapacak az insan olduğundan genelde insanlara iyiye yönelen düz inancın göksel armağanı yeter. 'Bütün insanlar için yaşamın işlerinden yüz çevirmek, kendilerini araştırmaya, dalınca vermek olanaklı olsaydı Hıristiyan dinini onlara kabul ettirecek yoldan başka yol aramaya gerek kalmazdı; çünkü hiçbir şey söylenmediğinde sanırım hiç kimse gücenmez.' (üstü kapalı olarak pagan dininin saçma olduğunu söylüyor; ama pek de belirgin söylemiyor.). 'Burada, onun öğretilerinin tartışılmasında ya da onun peygamberlerinin bilmecemsi dile getirişlerinde ya da havarilerinin mesellerinin, olanın ya da simgesel olarak buyrulanın yorumunda başka yerdekinden daha az kesinlik bulunmaz. Ancak yaşamın zorunlulukları, insanca güçsüzlükler bu araştırmaya girişmeye izin vermez; bunu pek az kişi yapabilir, öyleyse İsa'nın ulusların dine döndürülmesi için kullanılmasını istediği araçtan başka hangi araç kullanılabilir? İnanan, böylece daha önceden battıkları kusurların batağından kendilerini çekip çıkaran çok sayıda insanla ilgili olarak şunlardan hangisi iyi olurdu diye sormak isterim: Günahlarının cezasını çekeceğine, iyi eylemlerinin ödüllendirileceğine sınamaksızın inanarak törelerini değiştiren, yaşamına yeniden biçim veren biri mi yoksa dine dönmek için inanmakla kalmayıp bu öğretilerin temellerini dikkatle sınayıncaya değin bekleyen biri mi ? Bu yöntemin izlendiği yerde pek azının düz, yalın bir inancın götüreceği yere ulaşacağı, çoğunluğun yolsuzluklarında kalacağı kesin.'

53. M Bayle (*Sözlük*'ünün ikinci basımının sonuna yerleştirdiği Manicilerin karşı çıkışlarıyla ilgili açıklamalarında) bu sözleri, sanki bunlar felsefeyle ilişkili değil salt Kutsal Kitap'ın temellendirildiği yetke ile doğru anlamın kesinliği konusunda söylenmiş gibi, Origen'in din öğretilerinin, tartışılarak sınanmaya dayanabileceğini gösterdiği yerden alır. Gelin görün ki burada bu sınırlamayı gösteren

hiçbir şey yok. Origen böyle bir sınırlamanın uygun olmayacağı bir filozofa karşı yazar. Görünüşe bakılırsa bu Baba, Hıristiyanlar arasında, öğretilerini usa dayandırdıkları ölçüde yetkelere de dayandıran Stoacılarınkinden -örneğin felsefesini eski puta tapıcılık çağındaki simgelerde bile bulan Chrysippus'un yaptığı gibi- daha az kesinlik olmadığını göstermek istemektedir.

54. Aynı yerde Celsus, Hıristiyanlara başka bir biçimde karşı çıkar. 'Düzenli olarak "Sınamadan, inan"larına çekileceklerse hiç değilse bana inanmamı istedikleri şeylerin ne olduğunu anlatmaları gerekir.' O bunda kuşkusuz haklıdır, bu söz Tanrının iyi, adil olduğunu söyleyen; ama bu yetkinlikleri ona yüklerken gene de elimizde iyilik, adalet kavramları olmadığını ileri sürenleredir. Gel gelelim, benim açıklanmamış hiçbir şey içermeyen, 'upuygun kavramlar' dediğim şey her zaman istenmemeli; çünkü ısı, ışık, tatlılık gibi algılanabilir nitelikler bile böyle kavramları veremez. Böylece biz Gizemlerin açıklanması gerektiği, ancak bu açıklamanın yetkin olmadığı konusunda uzlaşırız. Onları kabul ederken büsbütün anlamsız sözler söylemeyelim diye Üçleme ya da ete kemiğe bürünme gibi bir Gizem konusunda benzerliğe dayalı bir anlayışının olması bize yeter. Gelin görün ki açıklamanın bizim dilediğimiz yere varması, kavrama aşamasına, *nasıl*a varması zorunlu değildir.

55. Bundan ötürü M. Bayle'nin (*Bir Taşralının Sorularına Yanıt*, s. 1062, 1140) Manicilere yanıt verirken iyilik idesine başvurulmayacakmış gibi, *ortak kavramlara* başvurmayı yadsıması yadırgatıcı görünür. Buna karşılık *Sözlük*'ünde kendini bambaşka dile getirir. Tümüyle iyi olan bir tek ilke mi var yoksa biri *iyi* öteki *kötü* iki ilke mi var sorusunu tartışanlar arasında iyi ile kötünün anlamı üzerinde anlaşmaya varılması zorunludur. Bir cismin öteki ile birliğinden, bir tözün ilineğiyle öznenin zarfıyla, yerin

devinen cisimle, eylemin gizilgüçle birliğinden söz edildiğinde biz birlikten bir şey anlarız. Bunlardan bir tek kişi oluşturmak için gövde ile ruhun birliğinden söz ettiğimizde de bir şey anlıyoruz. Çünkü ruhun gövdenin yasalarını değiştirdiğini ya da gövdenin ruhun yasalarını değiştirdiğini kabul etmesem de, bu düzensizlikten kaçınmak için Önceden Kurulu Uyumu ortaya koysam da ruh ile gövde arasındaki gerçek birliği, onun bir töz oluşturduğunu kabul ediyorum.. Bu metafizik bir birliktir, oysa etkinin birliği fizikseldir. Ne var ki 'Tanrı Sözü'nün insan doğası ile birliğinden söz ederken, ruh ile gövdenin birliğini karşılaştırmanın verebileceği türden benzeşimsel bilgiyle yetinmeliyiz. Üstelik, ete kemiğe bürünmenin Yaratıcı ile yaratık arasında olanaklı en yakın birlik olduğunu söylemekle yetinmeliyiz, bundan ileri gitmeyi istememeliyiz.

56. Başka Gizemler bakımından da durum aynı. Ölçülü uslar inanç için yeterli bir açıklama bulacaktır, ancak gizemleri anlamayı sağlayacak bir açıklamayı hiçbir zaman bulamazlar. Bizim için belli bir *nedir* (Τι εστι) yeterlidir; ama *nasıl* (ποσ) bizim ötemizdedir, bize gerekli de değildir. Gizemler konusunda orada burada yapılan açıklamayla ilgili olarak İsveç Kraliçesinin bıraktığı taç ile ilgili olarak bir madalyanın üzerine yazdıkları söylenebilir: *'Non mi bisogna, e non mi basta'*.[43] Gizemleri *a priori* kanıtlamamız ya da onlar için gerekçe göstermemiz de gerekmez (bunu daha önce de öne sürdüm), niçin (το διοτι) olduğunu bilmesek de *şeyin böyle* (το 'oti) olması bize yeter. Tanrı gerekçeyi kendine saklamıştır. Joseph Scaliger'in bu izlek üzerine yazdığı dizeler güzeldir, ünlüdür de:

Ne curiosu queaere causas omnium,
Quaecumque libris vis Prophetarum indidit
Afflata caelo, plena veraci Deo:

[43] Ona gerek duymuyorum, beni doyurmuyor da.

Nec operta sacri supparo silentii
Irrumpere aude, sed pudenter praeteri
Nescire velle, quae Magister optimus
Docere non vult, erudita inscitia est.[44]

Onları alıntılayan M. Bayle (*Bir Taşralının Sorularına Yanıt*. cilt III, s. 1055), Arminius ile Gomarus arasındaki tartışmalar konusunda Scalger'in kanısını kabul eder gibidir. Ben M. Bayle'nin onları belleğinden yinelediğini sanıyorum; çünkü *afflata* yerine *sacrata*'yı koyar[45]. Ne ki anlamın gerek duyduğu *pudenter*'in (yani alçak gönüllülük) yerine *prudenter*'in geçmesi besbelli basımcının yanlışıdır.

57. Bu dizelerde çok yerinde bir uyarı vardır. M. Bayle Tanrının günah ile, günahın sonuçları bakımından davranışında, onların hesabını verebilecekleri şeyler içerdiğini ileri sürenlerin, kendilerini karşıtlarının acımasına bıraktığını söylemekte (s. 729) haklıdır. Ne var ki burada iki bambaşka şeyi, 'bir şeyin hesabını vermekle' 'karşı çıkışlar söz konusu olduğunda onu desteklemeyi' birleştirmekte haksızdır. Az sonra şunları eklerken o böyle yapar: 'Onlar (rakibin) peşine takılıp onları götürmek istedikleri her yere gitmekle yükümlüdür, anlama yetimizin bir filozofun ileri sürdüğü bütün karşı çıkışları yanıtlamak için fazlasıyla güçsüz olduğunu kabul ederlerse bu namussuzca bir köşeye çekilmek olur.'

---

[44] Arayıp durma merakla her şeyin nedenini
Yalvaçların kitaplarına verilen güçleri
Göklerin esinlediğini, Gerçek Tanrının tümünü.
Örtülmüş gizleri, saklı sessizliği ele geçirmeye de kalkma
Ölçülü ol geç git yanlarından.
Bilmemeyi iste.
Yüce ustanın öğretmek istemediği, öğrenilmiş bilisizliktir.

[45] Esinlenmiş yerine kutsanmış.

58. Birincisini üstlenen birini bunun sonucunda ikincisine geçme yükümlülüğüyle tehdit ettiğinden, görünüşe bakılırsa M. Bayle'ye göre 'hesabını vermek' 'karşı çıkışları yanıtlamaya' yetmemektedir. Ne ki tam tersidir: Bir savunmacı (*respondens*) onun hesabını vermek zorunda değildir, ancak o karşıtın karşı çıkışlarını göğüslemek zorundadır. Hukukta bir savunmacı (genel bir kural olarak) hakkını kanıtlamak ya da mülkiyet için tasarruf hakkını ortaya koymak zorunda olmasa da davacının savlarını yanıtlamakla yükümlüdür. Ben M. Bayle gibi kesin, onun gibi keskin anlayışı olan bir yazarın burada, usun üç edimi olan, kavrama, kanıtlama, karşı çıkışı yanıtlama arasında bunca farkın olduğu yerde şeyleri bu ölçüde sık birbirine karıştırmasına şaşıyorum. Sanki tanrıbilimde usun kullanımı söz konusu olduğunda bir terim yerine öteki kullanılırmış gibi. Böylece, ölümünden sonra yayınlanan Konuşmalar'ının 73. sayfasında şunları söyler: 'Bir öğreti kavranamaz, ona yönelik karşı çıkışların yanıtlanamaması onu yadsımak için haklı bir gerekçe sağlamaz...' M. Bayle'nin insanın kafasına bundan çok soktuğu bir ilke yoktu. Bu, kavranamazlık bakımından doğru, ancak yanıtlanamazlık bakımından doğru değil. Bu, birinin bir sava karşı yenilmez gerekçesinin bu savı yadsımak için yasal bir gerekçe olmadığını söylemesi gibidir. Yenilmez bir karşı koyma kanıtlaması yasal bir gerekçe değilse, bir kanıyı yadsımak için başka hangi yasal gerekçe bulunabilir? Ondan sonra bir kanının yanlışlığını, hatta saçmalığını tanıtlamak için elimizde hangi araç kalır?

59. Bir şeyi a *priori* kanıtlayan birinin onun hesabını yeterli bir neden aracılığıyla verdiğini; böylece bir şeyin hesabını kesin, upuygun bir biçimde verebilen birinin aynı zamanda bu şeyi kavrayacak konumda olduğunu görmek iyi olur. Bundan ötürü, Skolastik tanrıbilimciler daha önceleri Raymond Lully'u Üçleme'yi felsefe ile kanıtlamaya giriştiği için kınamışlardı. Bu sözüm ona kanıtlama onun

Yapıtlar'ında bulunur. Reformdan geçmiş yandaki tanınmış yazar Bartholomaeus Keckermann, aynı gizem üzerine tam da aynı türde bir girişimde bulundu diye bazı çağcıl tanrıbilimcilerce daha az kınanmadı. Dolayısıyla bu Gizem'in hesabını vermek isteyen, onu kavranabilir kılmak isteyenin payına kınama düşer, gelgelelim karşıtlarının karşı çıkışlarını göğüsleyip gizemi desteklemeğe uğraşanlar övülür.

60. Tanrıbilimcilerin genellikle usun üzerinde olan ile usa karşı olan arasında ayrım yaptığını söyledim. Onlar kavranamayanı, hesabı verilemeyeni usun üzerine koyarlar. Ne var ki yenilmez gerekçelerle karşı çıkılan ya da bunun tersine kesin, sağlam biçimde kanıtlanana karşıt olan bütün kanılar usa karşıdır. Bundan ötürü onlar Gizemler'in usun üzerinde olduğunu söylerler ancak ona karşı olduğunu söylemezler. *Hıristiyanlık Gizemli Değildir* adlı kitabın ustalığına karşın beğenilmemiş İngiliz yazarı bu ayrımla savaşmak istedi; gelin görün ki bana onu güçten düşürmüş gibi gelmiyor. M. Bayle de bu kabul edilmiş ayrımdan pek hoşnut değildir. Bu konuda söylediği şudur: İlkin M. Saurin ile birlikte şu iki sav arasında ayrım yapar: *Hıristiyanlığın bütün öğretileri usa uygundur; insan usu onların usa uygun olduğunu bilir.* (*Bir Taşralının Sorularına Yanıt*, üçüncü cilt, bl. 158.). O ilkini onaylar ikincisini değiller. 'Bir öğreti usa uygundur' derken usla onun hesabını vermenin ya da *nasıl* olduğunu açıklamanın olanaklı olduğu anlatılmak isteniyorsa ben de aynı kanıdayım. Çünkü Tanrı kuşkusuz böyle yaptı, biz ise yapamıyoruz. 'Bir öğretinin usa uygun olduğunu bilmek' derken, gerekirse bu öğretinin saçmalık olduğunu ileri sürenlerin karşı çıkışlarını yadsıyarak bu öğreti ile us arasında bir çelişki olmadığını kanıtlayabileceğimiz anlatılmak isteniyorsa iki sav da onaylanmalı.

61. M. Bayle burada kendisini bütün bütün inandırıcı olmayan bir biçimde açıklar. Gizemlerimizin tanrısal anlama yetisindeki yüce, genel geçer usa ya da genelde usa uygun olduğunu tümüyle evetler iken onların usun insanın şeyleri yargılamak için kullandığı bölümüne uygun olduğunu değiller. Gelin görün ki yozluğun ortasında bizimle kalan usun, bir tanrı vergisi olarak edindiğimiz, doğal ışığa dayanan bu bölümüdür. Dolayısıyla o bütüne uygundur. O, Tanrıdakinden yalnızca bir damla suyun okyanustan farklı olması ya da sonlunun sonsuzdan farklı olması gibi farklıdır. Bundan ötürü Gizemler bizdeki usu aşabilir ancak ona karşı olamaz. Biri bütüne karşı olmadan parçaya karşı olamaz. Euclid'in bir önermesine karşıt olan, Euclid'in ögelerine karşıttır. Bizde Gizemlere karşıt olan, us değildir, doğal ışık ya da doğrulukları birbirine bağlayan da değildir, yozlaşma ya da yanlıştır, önyargı ya da karanlıktır.

62. Gizemlerin yalnızca yoz usa karşıt olduğunu öğreten Protestan tanrıbilimciler Josua Stegman ile M. Turretin'in kanısı M. Bayle'i doyurmaz (s. 1002). Alay ederek doğru us derken Ortodoks tanrıbilimcilerinkini, yoz us derken de sapkınlarınkini anlatmak isteyip istemediklerini sorar. Üçleme Gizeminin kanıtının Luther'in ruhunda Sozzini'nin ruhundakinden daha büyük olmadığı karşı çıkışını dayatır. Gelgelelim M. Descartes'ın iyi gözlemlediği gibi, sağduyu herkese dağıtılmıştır. Dolayısıyla bunun hem Ortodokslara hem de sapkınlara bağışlandığına inanılmalıdır. Doğru us, doğrulukların bağlayıcısıdır, yoz us ise ön yargılarla, tutkularla harmanlanmıştır. Bu ikisi arasında ayrım yapmak için birinin iyi bir düzen içinde ilerlemesi, kanıtlanmamış hiçbir savı kabul etmemesi, mantığın en yaygın kurallarına uygun bir kalıpta olamadıkça hiçbir kanıtlamayı kabul etmemesi gerekir. Usun sorunlarında ne başka bir ölçüte ne de başka bir arabulucuya gerek var. Ancak, bu nokta eksik olduğundan, kuşkuculara bir kulp

verilmiştir; yine bundan ötürü Protestanlarla kavgayı onursuzluk noktasına değin kızıştıran François Veron ile bazı başkaları, tanrıbilimde yanılmaz bir dış yargıcı kabul etme zorunluluğunu kanıtlamak için boğazlarına değin kuşkuculuğa gömülmüşlerdir. Onların tuttuğu yolu kendi yanlarındaki iş bilir kişilerin çoğu da onaylamadı. Calixtus ile Daille hak etmiş olduğu gibi tutulan bu yolla alay ettiler, Bellarmine ise tam tersini ileri sürdü.

63. Şimdi M. Bayle'nin bizim ilgilendiğimiz ayrım üzerine dediğine gelelim (s. 999). 'Bence usun üzerinde olan şeyler ile usa karşı olan şeyler arasında yapılan ünlü ayrım konusunda bir belirsizlik var. İncil'in Gizemleri usun üzerindedir, ancak genelde söylendiği gibi usa aykırı değildir. Bence bu ilk savın birinci bölümü ile ikinci bölümünde usa aynı anlam verilmez. İlkiyle daha çok insan usu ya da *in concreto* us, ikincisi ile ise genelde ya da *in abstracto* us anlaşılmaktadır. Çünkü her zaman genelde usun ya da yüce usun, Tanrıdaki genel geçer usun anlaşıldığını kabul edersek, İncil'in Gizemlerinin usun üzerinde olduğu da usa karşı olmadığı da aynı ölçüde doğrudur. Ancak ilk savın iki parçasında da insan usu anlatılmak isteniyorsa ayrımın sağlamlığını açıkça görmüyorum. Çünkü dindarların çoğu Gizemlerimizin felsefenin ilkelerine nasıl uygun kılınacağını bilmediklerini itiraf eder. Öyleyse, görünüşe bakılırsa Gizemler usumuza uygun değil. İmdi tıpkı doğruluğa uygun görünmeyenin doğruluğa aykırı görünmesi gibi, usumuzla uyumlu görünmeyen de usumuza aykırı görünür. Öyleyse Gizemlerin bizim çelimsiz usumuza aykırı oldukları gibi aynı ölçüde çelimsiz usumuzun üzerinde oldukları neden söylenmesin.' Daha önce yanıtladığım gibi yanıtlıyorum. Buradaki 'us' doğanın ışığı ile bildiğimiz doğrulukların birbirine bağlanmasıdır. Gizemler usumuzu aşar; çünkü onlar bu dizide içerilmeyen doğruluklar içerir. Ancak onlar usa aykırı değildir, bu dizinin bizi götürebileceği doğruluklarla da çelişmezler. Burada Tanrıda olan genel geçer us

değil, bizim usumuz söz konusudur. Gizemlerin bizim usumuzla uyuştuğunu bilip bilmediğimiz sorunu konusunda en azından us ile Gizemler arasında bir uygunsuzluk ya da karşıtlık olmadığı yanıtını veririm. Üstelik biz bu sözüm ona karşıtlığı her zaman ortadan kaldırabiliriz, böylece de bu, inanç ile usun uzlaştırılması ya da ahenkli kılınması ya da onların uygunluğunun saptanması diye adlandırılırsa biz bu uygunluk ile uyumu saptayabiliriz Gelgelelim uygunluk *nasıl*ın usa yatkın açıklamasına dayanırsa onu saptayamayız.

64. M. Bayle görme duyusundan bir örnekle ustaca bir karşı çıkış daha yapar. 'Kare bir kule bize uzaktan yuvarlak göründüğünde gözlerimiz kulede kare hiçbir şey algılamadıklarına açıkça tanıklık etmekle kalmaz orada kare biçimle karşılaştırılamayan yuvarlak bir biçim de bulurlar. Bundan ötürü şu söylenebilir: Biçimin kare olduğu doğruluğu, zayıf görme gücümüzün, yalnızca karşısında değil üzerindedir.' der. Yuvarlaklık görünümü yalnızca köşelerin silinmesinden gelse de bu gözlemin doğru olduğu kabul edilmeli. Uzaklık köşelerin görünmez olmasına yol açar. Gene de yuvarlak ile karenin karşıt olduğu doğrudur. Bundan ötürü benim yanıtım şudur: Bu duyu tasarımları, yapabilecekleri her şeyi yaptıklarında bile genellikle doğruluğa karşıdır. Gelgelelim, sıkıca usa vurulan bir kanıtlama, doğrulukları birbirine bağlamadan başka bir şey olmadığından, ödevini yapan uslamlama yetisi bakımından durum duyu tasarımlarından farklıdır. Özellikle görme duyusu söz konusu olduğunda 'gözlerimizin güçsüzlüğünden' ya da uzaklığın ortaya çıkardığı görünürlük yitiminden gelmeyen ne ölçüde yetkin olursa olsun tam da *görmenin doğası*ndan gelen başka yanlış görünüşler vardır. Böylece, örneğin yandan görünen bir çember, geometricilerin oval diye bildiği bir elips türüne, ara sıra bir parabol ya da hiperbole ya da düz bir çizgiye dönüşür. Satürn'ün halkası bunun tanığıdır.

65. Doğruyu söylersek, *dış duyular* bizi aldatmaz. Sık sık fazla hızlı gitmemize neden olan bizim iç duyumuzdur. Bu, köpeğin aynadaki yansısına havlamasındaki gibi kaba hayvanlarda da olur. Çünkü hayvanlarda algının düşünmeye benzer bir art ardalığı vardır; bu, eylemleri salt deneysel nitelikte olduğunda insanların iç duyusunda da olur. Gelin görün ki, başka bir yerde gösterdiğim gibi hayvanlar bizi uygun biçimde uslamlama yetisi diye adlandırmayı hak eden şeye sahip olduklarına inanmaya zorlayacak hiçbir şey yapmaz. İmdi anlama yetisi iç duyunun yanlış bir yargısını kullanıp izlediğinde (ünlü Galileo'nun Satürn'ün iki kulpu olduğunu düşündüğündeki gibi) görünüşlerin etkisi üzerine yaptığı bir yargılama yüzünden aldatılarak görünüşlerden onların gerektirdiğinden daha çoğunu çıkarır; çünkü duyu görünüşleri bize şeylerin doğruluklarını kesinlikle düşlerden daha fazla vermezler. Biz onlardan yaptıklarımızı kullanarak, açıkçası olayların bizdeki art arda gelişiyle kendi kendimizi kandırırız. Gerçekten de biz olasılıklı kanıtlamaların bizi kandırmasına izin veriyoruz. Sık sık birbirine bağlı bulduğumuz görüngülerin her zaman böyle olduklarını düşünmeye eğilimliyiz. Dolayısıyla köşesiz görünenin genellikle köşesi olmadığı için her zaman böyle olduğuna kolayca inanıyoruz. Çabuk eylememiz, görüngülerin öğütlediğini seçmemiz gerektiğinde böyle bir yanlış bağışlanabilir, ara sıra da kaçınılmazdır. Ancak aylakken, düşüncelerimizi toplayacak vaktimiz varken kesin olmayanı kesin sayarsak yanlış yaparız. Dolayısıyla görünüşlerin genellikle doğruluğa aykırı olduğu; ancak uslamlamamız, uslamlama sanatının kurallarına sıkı sıkıya uygun ilerlemediğinde hiçbir zaman böyle olmadığı doğrudur. Us derken genelde iyi ya da kötü uslamlama yetisi anlaşılırsa, itiraf edeyim ki bu bizi aldatabilir, aldatır da. Anlama yetimizin görünüşleri, genellikle duyularımızınki gibi yanıltıcıdır. Ne var ki sorun doğruluklarla karşı çıkışların uygun bir kalıpta

birbirine bağlanmasıdır. Bu anlamda usun bizi yanıltması olanaksızdır.

66. Az önce söylediklerimizden M. Bayle'nin *usun üzerinde olmayı* çok ileri götürdüğü görülüyor, karşı çıkışların yapıca yanıtlanamaz olduklarını söyler gibi. Çünkü ona göre (*Bir Taşralının Sorularına Yanıt*, cilt III, bl. 130, s. 651) 'öğreti usun üzerinde olduğunda felsefe onu ne açıklayabilir ne kavrayabilir ne de ona karşı ileri sürülen zorlukları göğüsleyebilir.' Ben kavrama bakımından katılıyorum, ancak kullanılan terimlerin *sine metne soni*, açıkçası anlamsız sözcükler olamaması için Gizemlerin dilsel bir açıklamasının zorunlu olduğunu daha önce gösterdim. Ayrıca karşı çıkışların yanıtlanabilmesinin zorunlu olduğunu yoksa sav yadsımak gerektiğini de göstermiş bulunuyorum.

67. O, Gizemlere karşı çıkışların yapıca yanıtlanamaz olduklarını kabul eder görünen tanrıbilimcilerin yetkesine başvurur. Luther bunların önde gelenlerinden biridir. Onun felsefenin tanrıbilimle çeliştiğini söyler gibi göründüğü bölümü 12. maddede yanıtladım. Ancak Luther'in "İyi insanların çektiği acılar, günahkârların gönenci Tanrının gözle görülür adaletsizliğini kanıtlar, ne us ne de doğal ışık bu kanıta direnemez"[46] dediği başka bir de bölüm vardır Gelin görün ki bu bunları söyledikten az sonra kendisinin yalnızca gelecek yaşam konusunda hiçbir şey bilmeyenleri anlatmak istediğini gösterir; çünkü İncil'deki bir anlatımın bize başka bir yaşam olduğunu, bu yaşamda cezalandırılmayan ya da ödüllendirilmeyenin orada hak ettiğini alacağını öğreterek bu güçlüğü dağıttığını ekler. Demek ki karşı çıkış yenilmez değildir, onun yanıtı İncil'in yardımı olmadan bile düşünülebilir. Aynı zamanda Martin Chenitz'den alınan Vedelius'un eleştirdiği, Johann Musaeus'un ise savunduğu bir bölüm (*Yanıt*, cilt III, s. 652)

[46] *De Servo Arbitrio*, bl. 246. *'Argumentis talibus traducta, quibus nulla ratio aut lumen naturae potest resisitere'.*

vardır. Burada bu ünlü tanrıbilimci Tanrının sözlerinde usun üzerinde olmakla kalmayıp usa karşı da olan doğruluklar olduğunu açıkça söyler gibi görünür. Gene de Musaeus'un da yorumladığı gibi, bu bölüm usun yalnızca doğa düzenine uygun olan ilkelerine değinmektedir.

68. Gene de M. Bayle'nin kendine daha uygun yetkeler bulduğu doğru. M. Descartes bunların başlıcalarından biridir. Bu büyük adam kesinlikle şunları söyler (*İlkeler*, I. bl. md. 41): 'Düşüncemizin sınırlı olduğunu, Tanrının en baştan beri olan, olabilecek olan her şey bilmesini sağlamakla kalmayıp bunu istemesini de sağlayan bilgisi ile her şeye gücü yeterliğinin sonsuz olduğunu görürsek, kendimizi (istememizin özgürlüğünü Tanrının bengi kayrasının düzeniyle uyumlu kılmak konusunda yaşanabilecek) güçlükten kurtarmak için azıcık bile zorluk çekmeyiz. Dolayısıyla bizde Tanrıda bu bilgi ile erkin olduğunu açık seçik saptamaya yetecek anlama yetisi var düpedüz. Gelin görün ki bizde onun bilgisi ile erkinin insanların eylemlerini nasıl bütünüyle özgür, belirlenmemiş bırakabildiklerini bilebileceğimiz ölçüde anlama yetisi yok. Gene de Tanrının erki ile bilgisi bizi özgür istememiz olduğuna inanmaktan alıkoymamalı; çünkü içimizde olduğunun bilincinde olduğumuz, deneyerek içimizde olduğunu bildiğimiz şeyden kuşku duymakla yanılırız; çünkü doğaca kavranamaz olduğunu bildiğimiz bazı başka şeyleri kavrayamayız.'

69. M. Descartes'tan alınan (onun ileri sürdüğü şeyden kuşkulanmayı seyrek düşünen), yandaşlarının kabul ettiği bu bölüm bana her zaman tuhaf gelmiştir. O iki öğretiyi uzlaştıracak bir yol görmediğini söylemekle yetinmek yerine tüm insan türünü, bütün ussal yaratıkları aynı duruma koyar. Gene de doğruluğa yönelik yenilmez bir karşı çıkışın olanaksızlığının farkında olamayabilir miydi? Çünkü böyle bir karşı çıkış, olsa olsa sonucu ileri sürülen doğruluğa karşıt olacak başka doğrulukların zorunlu bir biçimde birbirine bağlanması olabilir. Sonuçta doğruluklar arasında

çelişki olur, bu ise düpedüz saçmalık olacaktı. Üstelik usumuz sonlu olsa, sonsuzu kavrayamasa bile, sonsuza ilişkin kanıtlamaları var gene de o bu kanıtlamaların gücünü de güçsüzlüğünü de kavrar. Öyleyse niçin karşı çıkışlar konusunda aynı kavrayışı olmasın. Tanrının erki ile bilgeliği sonsuz olduğundan, her şeyi kavradığından onların etkinlik alanından kuşkulanmak yersizdir. Üstelik M. Descartes, insan istemesinin eylemlerinin tümüyle belirlenmemiş olduğunda -ki hiçbir zaman olmaz- üsteleyerek, gereksiz bir özgürlük ister. Son olarak M. Bayle, M. Descartes'ın özgürlüğümüzün kanıtlamasını dayandırdığı bağımsızlığımıza ilişkin bu deneyiminin ya da iç duyunun bağımsız olduğumuzu kanıtlamadığını ileri sürer. M. Bayle'ye göre, bağımlı olduğumuz nedenlerin bilincinde olmamamızdan onlardan bağımsız olduğumuz sonucu çıkmaz. Gelin görün ki biz bundan yeri geldiğinde söz edeceğiz.

70. Görünüşe göre M. Descartes, *İlkeleri*'nin bir bölümünde özdeğin sonsuza bölünmesi konusundaki güçlüklere bir yanıt bulmanın olanaksız olduğunu da bildirmektedir. Gene de bunu edimsel olarak kabul eder. Arriaga ile başka Skolastikçiler de neredeyse aynısını bildirirler. Ne ki karşı çıkışlara almaları gereken biçimi verme zahmetine katlansalar, karşı çıkışlarda uslamlama yanlışları, ara ara da kafa karışıklığına neden olan yanlış varsayımlar olduğunu görürlerdi. İşte bir örnek: Günün birinde yetenekli bir adam bana aşağıdaki kalıpta bir karşı çıkış getirdi. BA düz çizgisi C noktasında iki eşit parçaya bölünsün, CA parçası D noktasında, DA parçası E noktasında bölünerek sonsuza değin böyle gitsin; bütün BC, CD, DE yarıları birlikte BA bütününü oluşturur. Öyleyse, BA düz çizgisi, A'da sona erdiğinden bir son yarım olmalı. Gelin görün ki bu son yarı saçmadır. Çünkü bir çizgi olduğundan gene kesilip ikiye ayrılması olanaklı olacaktır. Öyleyse sonsuza değin bölme kabul edilemez. Ancak ben ona bir son A noktası olsa bile, bir son yarı olmasının zorunlu olduğu çıkarımının doğru

olmadığını gösterdim. Çünkü bu son nokta onun yanındaki bütün yarılara aittir. Arkadaşım bu tümdengelimi biçimsel bir kanıtlamayla kanıtlamaya çalışırken bunu kendi kendine kabul etti; tersine sırf bölmenin sonsuza değin gitmesi nedeniyle bir son yarı yoktur. Düz AB çizgisi sonlu olsa bile bundan bölme işleminin bittiği bir son olduğu sonucu çıkmaz. Aynı kafa karışıklığı sonsuza giden sayı dizilerinde de doğar. Bir bitiş ucu, sonsuz ya da sonsuz küçük bir sayı olduğu sanılır, gelin görün ki bu yalnızca bir uydurmadır. Her sayı sonludur, spesifiktir, her çizgi de böyledir, sonsuz ya da sonsuz küçük yalnızca birinin yanlışlığın belirlenmiş olandan daha küçük olduğunu açıkçası bir yanlışlık olmadığını göstermek için dilediği ölçüde büyük ya da küçük sayabileceği büyüklükleri gösterir ya da sonsuz küçükle anlatılmak istenen daha önceden ortaya çıkan büyüklüklerin örneklerine göre yok olma noktasındaki ya da başlangıcındaki bir büyüklüğün durumu belirtilir.

71. Bununla birlikte M. Bayle'nin usun Gizemlere karşı çıkışlarının çürütülemeyeceğini göstermek için ileri sürdüğü kanıtlamayı göz önüne almak iyi olabilir. Maniciler üzerine yorumlarında (*Sözlük*'ünün ikinci baskısının 3140. sayfasında) 'İncil'in Gizemlerinin usun üzerinde olduğunun oybirliği ile kabul edilmesi bana yeter. Çünkü filozofların ortaya attığı güçlükler konusunda bir yargı vermenin olanaksız olduğu, sonuçta da yalnızca doğal ışığın izlendiği bir tartışmanın her zaman tanrıbilimcilerin zararına sonuçlanacağı, tanrıbilimcilerin geri çekilip yol vermek, doğaüstü ışığın yasasına sığınmak zorunda kalacağı zorunlu sonucu oradan geliyor.' der. Doğal ışığın Manicilere karşı olduğunu kabul ettiğinden M. Bayle'nin böyle genel terimlerle konuşmasına şaştım. Çünkü İlkenin birliği ile Tanrının iyiliği, karşı çıkılmaz biçimde usla kanıtlanır. İmdi o konuşmasını şöyle sürdürür:

72. 'Usun hiçbir zaman onun üzerinde olana ulaşamayacağı apaçıktır. O, Üçleme öğretisi ile temelde birlik öğreti-

sine yönelen karşı çıkışlara yanıt verebilseydi, bu iki gizeme erer, onlara boyun eğme içinde sahip olurdu; ilk ilkeleriyle ya da yaygın kavramlardan kaynaklanan aforizmalarla karşılaştırarak onları en sıkı sınamalara teslim eder, onların doğal ışığa uygun oldukları sonucunu çıkarıncaya değin ilerlerdi. Böylece gücünü aşanı yapar, sınırlarının üzerinde süzülürdü. Bu ise biçimsel bir çelişkidir. Öyleyse usun kendi karşı çıkışlarına yanıt veremeyeceği, Tanrı yetkesi yardımı etmedikçe, anlama yetimizi inanca boyun eğmeye zorlamadıkça her zaman karşı çıkışların yeneceği söylenmelidir.' Bence bu uslamlama sağlam değil. Nasıl göğe dokunarak değil bakarak ulaşabiliyorsak bizden yukarıda olana da onun içine girerek değil onu sürdürerek ulaşabiliriz. Gizemlere karşı çıkışları yanıtlamak için onlara boyun eğdirmek, ortak kavramlardan kaynaklanan ilk ilkelerle karşılaştırarak sınamak gerekmez. Çünkü karşı çıkışları yanıtlayan bu ölçüde ileri gitmek zorunda olsaydı bunu önce bu karşı çıkışları ileri sürenin yapması gerekirdi. Konudan söz açmak karşı çıkanın görevidir. Yanıtlayanın evet ya da hayır demesi yeter. Onun bir ayrımla karşı koyma yükümlülüğü yoktur. Karşı çıkıştaki bazı önermelerin tümelliğini yadsırsa ya da onların kalıbını eleştirirse gerektiğinde bunu yapar. Karşı çıkışın ötesine geçmeden bu yapılabilir. Biri bana yenilmez olduğunu ileri sürdüğü bir kanıt gösterirse, onu ileri sürdüğü bütün savlarını uygun bir kalıp içinde kanıtlamaya zorlarken sessizliğimi koruyabilirim. Böylesi bana en az kertede kuşkulu görünüyor. Çünkü salt kuşkulanacağım diye konunun yüreğine girmem gerekmez tersine daha bilisiz olduğum ölçüde kuşkulanmakta haklı olurum. M. Bayle şöyle sürdürür:

73. 'Gelin şunu açığa kavuşturmağa çalışalım: Bazı öğretiler usun üzerindeyse, onlar usun ulaşabileceği yerin ötesindedir, us onlara ulaşamaz, onlara ulaşamazsa onları kavrayamaz.' Burada usun onun üzerinde olanı kavrayamayacağını söyleyerek 'kavramak' la başlayabilirdi. 'Onları

kavrayamazsa onlarda bir düşünce bulamaz' (*Non valet consequentia*[47] : çünkü bir şeyi 'kavramak' için birinin ona ilişkin bazı düşünceleri olması yetmez, onu oluşturmaya giden her şeyin bütün düşüncelerine sahip olması gerekir. Bütün bu düşünceler açık, seçik, *upuygun* olmalıdır. Doğada bir şeyler anladığımız binlerce şey var; ama bundan ötürü onları zorunlu olarak kavramayız. Işık ışınları konusunda bazı düşüncelerimiz var. Biz onlar üzerine belli bir noktaya varasıya tanıtlama yaparız. Gelgelelim, daha ışığın doğasının tümünü kavramadığımızı, çözüme yol açabilecek türden bir ilkeyi kavramadığımızı bildirmemize yol açan bir şeyler her zaman kalır.) 'Bu nitelikte bir ilke de bir çözüm üretemez' (Niçin apaçık ilkeler belirsiz, bulanık bilgiyle karışık bulunmasın?) 'sonuçta usun karşı çıkışları yanıtsız kalır' (Kesinlikle değil, güçlük daha çok karşı çıkanın yanındadır. Bazı karşı çıkışlar doğurabilecek türden apaçık bir ilke aramak onun işidir. Konu daha bulanık oldukça da o böyle bir ilke bulmakta daha çok sıkıntı çeker. Üstelik bulduğunda İlke ile Gizem arasında bir karşıtlık olduğunu kanıtlamakta daha fazla güçlük çekecektir. Çünkü olur da bir Gizem apaçık bir ilkeye düpedüz aykırı olursa, o bulanık bir Gizem değil belirgin bir saçmalık olurdu.) 'ya da, ki aynı şeydir, saldırılacak sav ölçüsünde bulanık bazı ayrımlarla yanıt verilecektir (Bazı öncüller ya da bazı sonuçları değillenerek gerekirse ayrımlar olmadan da yapılabilir. İnsan karşı çıkanın kullandığı bazı terimlerin anlamlarından kuşkulandığında, onların tanımını isteyebilir. Dolayısıyla bize çürütülmez bir kanıt sunduğunu ileri sürerek karşı çıkan birini yanıtlamak söz konusu olduğunda, savunmacının tezini kanıtlamak için sıkıntıya girmesi gerekmez. Gelgelelim savunmacının belki nazik yaradılışlı olduğundan ya da işi uzatmamak için ya da kendisini yeterince güçlü gördüğü için bu karşı çıkışta

[47] Geçersiz bir sonuç.

gizlenen belirsizliği sergileme, onu bazı ayrımlar yaparak ortadan kaldırma inceliği gösterdiğini varsaysak bile, bu ayrımın zorunlulukla ilk savdan daha açık bir şeye götürmesi gerekmez; çünkü savunmacı, Gizemi açıklığa kavuşturmakla yükümlü değildir.).

74. M. Bayle şöyle sürdürür: "İster bir yanıt verin ister vermeyin, kimse sizin dediğinizden bir şey anlamıyorsa, seçik kavramlara dayalı bir karşı çıkışın kazanmış olacağı kesindir. Sizin de kendisinin de pek açık kavradığı bir karşı çıkış ileri süren bir adamla tartışırken, kendinizi sizin kendinizin bile hiçbir şey anlamadığınız yanıtlarla savunabiliyorsanız aranızda eşit bir tartışma olabilir mi?" (Karşı çıkışın iyice seçik kavramlar üzerine kurulması yeterli değildir, aynı zamanda karşı çıkışı teze çelişik olarak uygulamak da zorunludur. Onu bunları kanıtlamaya zorlamak için bazı öncülleri ya da onları iyi bir kalıba sokması için bazı sonuçları değilleyerek birini yanıtladığımda, hiçbir yanıt vermediğim ya da anlaşılabilir bir yanıt vermediğim söylenemez. Çünkü benim değillediğim, karşıtın kuşkulu bir öncülü olduğundan, benim değillememem onun evetlemesi ölçüsünde anlaşılır olacaktır. Son olarak, ben kendimi böyle bazı ayrımlar yoluyla açıklamakla yükümlüysem, kullandığım terimlerin Gizemin kendisindeki gibi bazı anlamları olması yeterlidir. Böylece benim yanıtımdan bir şeyler kavranır; ancak onun içindekilerin tümünün kavranması zorunlu değildir, öyle olsa insan Gizemi de kavrardı.).

75. M. Bayle şöyle sürdürüyor: "Her felsefe tartışması, tartışan yanların belli tanımlamalar üzerinde uzlaştığını' (Bu, istenen bir şeydir, gelin görün ki ancak tartışmanın kendisi, o da bir zorunluluk doğarsa böyle bir noktaya ulaşır.) onların tasım kurallarını, kötü kanıtlamaların saptanması konusundaki imleri kabul ettiğini varsayar. Bundan sonra her şey bir savın, üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak uzlaşılan ilkelere uygun olup olmadığının araştırıl-

masına dayanır. (bu araştırma onun karşı çıktığı tasımlarla yapılır)". Bundan sonra her şey bir kanıtlamanın (karşıt tarafından ileri sürülen) öncüllerinin doğru olup olmadığının, sonucun uygun biçimde çıkarılıp çıkarılmadığının, dört terimli bir tasımın kullanılıp kullanılmadığının, *de oppositis* ya da *de sophisticis*[48] bölümünün bazı aforizmalarının çiğnenip çiğnenmediğinin araştırılmasına dayanır (Kısacası, bazı öncülleri ya da sonuçları değillemek ya da sonunda bazı belirsiz terimleri açıklamak ya da açıklanmasını sağlamak yeter.). "Kişi ya tartışma konusunun üzerinde anlaşmaya varılmış ilkelerle bir bağlantısı olmadığını göstererek (açıkçası karşı çıkışların hiçbir şey kanıtlamadığını göstererek; bu durumda davayı savunmacı kazanır), 'ya da savunmacıyı saçmalığa indirgeyerek tartışmayı kazanır.' (Bütün öncüller ile sonuçlar iyi kanıtlandığında). 'İmdi karşıt, ya savının sonuçlarının aynı anda hem "evet" hem de "hayır" olduğunun gösterilmesiyle ya da onu yanıtında yalnızca anlaşılır şeyler söylemeğe zorlayarak bu noktaya getirilir (O, bu son sıkıntıdan her zaman kaçabilir; çünkü onun yeni savlar ileri sürmesi gerekmez.). Bu tür tartışmalarda amaç belirsizlikleri aydınlatmak, apaçıklığa ulaşmaktır.' (Bu karşı çıkanın amacıdır; çünkü o Gizem'in yanlış olduğunu kanıtlamak ister. Ne var ki burada savunmacının amacı bu olamaz; çünkü Gizemi kabul ederek onun kanıtlanamayacağı konusunda uzlaşır.) 'Bu, işlemlerin akışı içinde, birinin önermelerinin ötekinin önermelerinden az çok daha açık olması, savunmacının ya da karşı çıkanın kazandığı düşüncesine götürür.' (Bu, savunmacı ile karşı çıkan eşit ölçüde korumasızmış gibi konuşmaktır. Gelgelelim savunmacı kuşatılmış bir kumandan gibidir, savunma çalışmalarıyla örtülmüştür. Onları yerle bir etmek de

[48] *De oppositis*: Karşıtlar üzerine; *de sophisticis elenchis*: Sofistlerin kanıtlamaları üzerine. Bunlar, Aristoteles'in mantıksal incelemeler kitabı *Organon*'unun bölümleridir.

saldırana düşer. Burada savunmacı apaçıklığa gerek duymaz, o bunu gözetmez de. Ona karşı apaçık olanı bulmak, savunmacı artık korunmasın diye bataryaları yarıp geçmek karşı çıkana düşer.).

76. 'Sonuçta, tartışmayı yanıtlarından hiçbir şey anlaşılamayan kişinin karşısındaki kazanır' (Bu yenginin pek iki anlamlı bir imidir. Çünkü bu durumda dinleyicilere söylenenlerden bir şey kavrayıp kavramadıklarını sormak gerekir. Genelde onların kanıları bölünmüştür. Biçimsel tartışmaların düzeni, uygun kalıptaki kanıtlamalarla ilerlemek, onları yanıtlayarak ya da ayrım yaparak yanıt vermektir.), 'bir de onların kavranamaz olduğunu itiraf eden kazanır...' (Gizemin doğruluğunu ileri sürene bu gizemin kavranamaz olduğunu bildirme izni verilmektedir. Bu itiraf onun yendiğini duyurmaya yetseydi karşı çıkışa gerek kalmazdı. Bir doğruluğun kavranamaz olması olanaklı olacaktır; ama hiçbir şey anlaşılmayan bir önermeyi haklı kılacak ölçüde kavranamaz olması hiçbir zaman olanaklı değildir. Bu durumda, eski okulların *Scindasus* ya da *Blityri* dediği (İskenderiyeli Clement, *Stromateis*, 8), açıkçası anlamsız sözler ortaya çıkardı. 'Ondan sonra o artık yengiye karar verme kuralları ile kınanır, kendini örttüğü, onunla karşıtları arasında bir tür uçurum oluşturan sisin içinde ele geçirilemediğinde bile onun bütün bütün yenildiğine inanılır, bu durumuyla o savaşı yitirince gecenin örtüsü içinde sıvışarak yenenin izlemesinden kurtulan bir orduya benzer.' (Alegoriyi alegoriyle eşleştirerek şunu diyeceğim: Savunmacı siperleri ile korunduğu sürece yenilgiye uğratılmaz, gerekenin ötesinde bazı çıkışları göze alırsa, onun bu yüzden suçlanmaksızın savunma yerine geri çekilmesine izin verilmiştir.).

77. M. Bayle'nin kanısını desteklemek için en güçlü, en ustaca usa vurulmuş önermelerini ortaya koyduğu bu uzun bölümü çözümlemek için bile bile sıkıntıya girdim. Bu seçkin adamın nasıl yanıltıldığını açıkça göstermiş bulunu-

yorum. Bu, kendi dizgelerinin temellerini araştırmak için gerekli sabrı göstermeyip uslarını başıboş bırakan en yetenekli, en anlayışlı kişilerin başına pek kolay gelir. Bizim burada girdiğimiz ayrıntılar bu konu üzerine bazı başka kanıtlamalara bir yanıt olarak hizmet edecektir. Bunlar M. Bayle'nin yapıtlarına saçılmıştır. Örneğin *Bir Taşralının Sorularına Yanıt*'ta (Cilt. III, bl. 133, s. 685) şunları söyler: 'Us ile dini uyumlu kıldığını kanıtlamak için, kişi inancın yararına felsefe ilkeleri olduğunu göstermekle kalmamalı, aynı zamanda, bizim din kurallarımızla tutarlı olmadıkları için bize karşı toplanan ilkelerin gerçekte onlarla açıkça anlaşılan bir biçimde tutarlı olduğunu da göstermelidir.' Ben, biri uslamlamayı Gizem'in *nasıl*ına dek götürmek istemedikçe buna gerek görmüyorum. Onu kavranmaz diye görmeğe, göstermeğe çalışmaksızın onun doğruluğunu desteklemekle yetinirse kanıtlama için genel ya da özel felsefe ilkelerine başvurmağa gerek kalmaz. Bir başkası bize karşı bazı felsefe ilkeleri sunarsa bu ilkelerin bizim öğretimizle tutarlı olduğunu açık seçik kanıtlamak bize düşmez, onların öğretimize aykırı olduğunu kanıtlamak karşıtımıza düşer.

78. M. Bayle aynı bölümde şöyle sürdürür: 'Bu sonuç için biz karşı çıkış ölçüsünde apaçık bir yanıta gerek duyarız.' Öncüller değillendiğinde bunun elde edildiğini ama geri kalanı bakımından Gizem'in doğruluğunu ileri sürenin her zaman apaçık önermeler öne sürmesinin gerekmediğini daha önce gösterdim. Çünkü Gizem'in kendisiyle ilgili başlıca sav apaçık değildir. O şunları da ekler: 'Yanıtlamamız, karşılık vermemiz gerekirse, karşıtımız bizim gerekçelerimiz ölçüsünde apaçık şeylerle yanıt verdiği sürece, hiçbir zaman kendi konumumuzda durmamalıyız tasarımımızı başarıyla gerçekleştirdiğimizi de ileri sürmemeliyiz.' Ne var ki gerekçeler göstermek savunmacıya düşmez, karşıtınınkileri yanıtlamak yeter ona.

79. Son olarak yazar şu sonucu çıkarıyor: 'Apaçık bir karşı çıkış üzerine, bir adamın bizim için kavranamaz olsa bile olanaklı olduğunu söyleyebileceğimiz bir yanıtla yetinmesinin zorunlu olduğu ileri sürülse, bu haksızlık olur.' Bayle bunu M. Jacquelot'a karşı yazdığı, ölümünden sonra yayınlanan *Diyaloglar*ının 69. sayfasında yineliyor. Ben bu kanıda değilim. Karşı çıkış bütünüyle apaçık olsursa bu durumda karşı çıkan kazanır, sav yıkılırdı. Gelgelelim karşı çıkış salt görüngülere ya da en sık görünen olayların örneklerine dayandığında, bunu yapan genel geçer, kesin bir sonuç çıkarmak isteyen biri olduğunda, Gizemi onaylayan ancak yetecek ölçüde olanaklı bir örnekle yanıt verebilir. Böyle bir örnek için, öncüllerden çıkarılmak istenenin, ne kesin ne de genel olduğunu göstermek yeter. Gizemi destekleyenin, onun olası olduğunu ileri sürmeden olanaklı olduğunu ileri sürmesi yeter; çünkü sık sık dediğim gibi Gizemlerin görünüşlere karşı olduğu konusunda uzlaşma vardır. Bir Gizemi destekleyenin böyle bir örnek göstermesine bile gerek yoktur, gerçekten de bu görevinden fazla iş görmektir ya da karşıt için daha büyük bir kafa karıştırma aracıdır.

80. M. Bayle'nin ölümünden sonra yayınlanan, M. Jacquelot'a verdiği yanıttan bölümler bana irdelemeğe değer göründü. 'M. Bayle *Sözlük*'ünde (s. 36, 37'ye göre) konu elverdikçe durmadan usumuzun çürütme ile yıkmaya kanıtlama ile kurmadan daha yatkın olduğunu, büyük güçlükler yaratmayan felsefe ya da tanrıbilim konusunun az olduğunu ileri sürer. Böylece insan onu kavgacı bir tinle, gidebileceği yere dek izlemek isterse genellikle sıkıntılı bir şaşkınlık durumuna düşer. Kısacası, usun çözümsüz karşı çıkışlarla kavgaya giriştiği kesin, doğru öğretiler vardır' diyor. Ben burada usu lekelediği söylenenlerin usun yararına olduğunu düşünürüm. Us bazı savları yıkar iken karşıt savı kurar; aynı anda iki karşıt savı yıkar göründüğünde bunun nedeni bize derin bir şey vereceğine söz vermesidir.

Yeter ki onu gidebileceği yere kadar, kavgacı bir tinle değil doğruluğu bulup ortaya çıkarma konusunda coşkulu bir istekle izleyelim. Bunun karşılığında her zaman büyük bir başarı kazanılır.

81. M. Bayle şöyle sürdürür: 'Bu durumda kişi usunun dar sınırlarını izleyerek bu karşı çıkışları alaya almalıdır.' Öte yandan ben, insan usunun şeylerin yüreğine girmesini sağlayan gücünün belirtilerini tanımak gerektiğini düşünüyorum. Bunlar felsefe konularında ya da doğal tanrıbilim konusunda yeni açılışların, daha büyük bir aydınlığın geleceği umudunu veren bir tan sökümünün ışınlarıdır. Açınsanan inanca bu tür karşı çıkışlar yapıldığında uysal, coşkulu bir tinle yapılması koşuluyla Tanrının ışığını destekleyip yüceltmek için onları püskürtebilmek yeter. Onun adaleti bakımından bu konuda başarılı olduğumuzda onun yüceliğinden izlenim almış, iyiliğiyle büyülenmiş gibi olacağız. Us, doğru uslamlamayla bizim için görünür olmayan gene de kesin olana yükseltildiği oranda, onun iyiliği, yüceliği dış görünüşlerle kandırılan aldatıcı usun bulutları arasından kendilerini gösterecek.

82. (Bayle ile sürdürüyoruz) 'Böylece us silahlarını bir yana bırakmaya, inanca boyun eğmeğe zorlanır. O, birtakım en su götürmez ilkelerinden ötürü bunu yapabilir, yapmalıdır da. Böylece bazı başka ilkelerinden vazgeçerek yine de olduğu şeye, açıkçası usa uygun eyler.' Ne var ki şu bilinmelidir: 'Usun bu durumda bir yana bırakılması gereken ilkeleri, bizim görünüşlere göre ya da şeylerin sıradan akışına göre yargı vermemizi sağlayan ilkelerdir.' Us, karşıta yönelik yenilmez kanıtlar olduğunda felsefe konularında bile bize bunu buyurur. Böylece Tanrının iyiliği ile adaleti konusunda tanıtlamalarla ikna olmuş olarak biz, onun krallığının, bakışımıza açık duran bu küçük bölümündeki haşinlik, adaletsizlik görünüşlerini dikkate almayız. Bugüne değin *doğanın, kayranın ışığı* ile aydınlandık gelin görün ki *tanrısal ışıkla* aydınlanmış değiliz daha. Burada dünyada

belirgin bir adaletsizlik görürüz, ancak Tanrının saklı adaletine inanıyoruz, bunu biliyoruz bile. Ancak sonunda Adalet Güneşi kendini olduğu gibi gösterdiğinde bu adaleti göreceğiz.

83. M. Bayle'nin ancak bengi doğruluklar önünde geri çekilmek zorunda olan sözde ilkelerin ne olduğu anlaşılırsa anlaşılabileceği kesin; çünkü o usun gerçekte inanca karşı olmadığını kabul eder. Ölümünden sonra yayınlanan bu Diyaloglarda (s. 73, M. Jacquelot'a karşı) Gizemlerimizin gerçekte usa karşı oluğuna inanmakla suçlandığı için yakınır. Bir öğretiye çürütülmez karşı çıkışlar yöneltildiğini kabul eden birinin, zorunlu sonuçla bu öğretiyi yanlışladığını söylüyorlar diye yakınır (s. 9, M. le Clerc'e karşı). Şu da var ki, çürütülemezlik dış görünüşten öte bir şey olsaydı bu savı ileri süren haklı olurdu.

84. Öyleyse M. Bayle ile usun kullanımı konusunda uzun süre didişmenin ardından sonunda sanırım şunu bulacağım: Onun bizim göz önünde bulundurduğumuz konulara gereç sağlayan kanıları, anlatımları inanmaya yol açtığı için, benimkilerden temelde çok uzak değil. Sık sık usun, inanca karşı çıkışlarının yanıtlanabileceğini kesinlikle yadsır göründüğü doğru; böyle bir yanıt için Gizemin nasıl ortaya çıktığını ya da nasıl var olduğunu kavrama zorunluluğunu savunduğu da doğru. Gene de daha ılımlı olduğu, bu karşı çıkışların yanıtlarının onun için bilinmez olduğunu söylemekle yetindiği bölümler var. Işte Maniciler üzerine bir arasözden alınan, *Sözlük*'ünün ikinci basımının sonunda bulunan pek özlü bir bölüm: 'En titiz okurların daha çok hoşnut olması için burada (s. 3148) *Sözlük*'ümde karşılaşılan şu şu kanıtlamaların çürütülemez olduğu yolunda açıklama ne olursa olsun onların gerçekten böyle alınmasını istemediğimi açıklamak isterim. Ben onların bana çürütülmez gibi geldiğinden başka bir şey anlatmak istemedim. Bunun bir sonucu yok: Dileyen herkes ben bir konuyu böyle gördüysem bunun benim anlayış eksikliğime bağlı

olduğunu düşünebilir.' Ben öyle bir şey düşünmüyorum, onun büyük anlama yetisini fazlasıyla tanıyorum. Ne ki tüm usunu karşı çıkışları büyütmeğe kullandıktan sonra onları yanıtlamak için geriye yeterli dikkati kalmadı.

85. Üstelik M. Bayle, M. le Clerc'e karşı yazdığı, ölümünden sonra yayınlanan çalışmasında inanca karşı çıkışların kanıtlama gücü olmadığını bildirdi. Öyleyse onun bu karşı çıkışları çürütülemez ya da açıklanamaz sayması yanlızca *ad hominem* ya da *ad homines*'tir, açıkçası insan türünün varolan durumuyla ilgilidir. Onun bir yanıt ya da açıklamanın hem de bizim çağımızda bile bulunabilme olasılığından umudunu kesmediğini gösteren bir bölüm bile vardır. İşte ölümünden sonra yayınlanan M. le Clerc'e Yanıt'ında (s. 35) söyledikleri: 'M. Bayle çabasının yeni dizgeler yaratan ökelerin bazılarında ateşleyici etki yapacağını, onların şimdiye değin bilinmeyen bir çözüm bulabileceğini ummaya cesaret ettiğini söyledi.' Görünüşe göre o bu 'çözüm' ile '*nasıl*'ın içine işleyecek bir açıklamayı anlatmak istiyor: Ne var ki karşı çıkışları yanıtlamak için bu zorunlu değil.

86. Birçokları bu *nasılı* anlaşılabilir kılmaya, Gizemlerin olasılığını kanıtlamaya girişti. Thomas Bonartes Nordtanus Anglus adlı bir yazar, *Concordia Scientiate cum Fide*'sinde böyle yaptığını ileri sürdü. Bu yapıt bana ustaca, bilgili göründü; ama ters, çapraşık da geldi, onda savunulmaz kanılar bile var. Dominiken Peder Vincent Baron'un Apologia Cyriacorum'undan bu kitabın Roma'da sansür edildiğini, yazarın Cizvit olduğunu, bunu yayınlamış olmaktan ötürü sıkıntı çektiğini öğrendim. Şimdi Hildesheim Cizvit Kolejinde tanrıbilim öğreten, felsefe ile tanrıbilimde sergilediği az bulunur bilgisini anlayışıyla birleştiren Saygıdeğer Peder des Bosses bana Bonartes'in gerçek adının Thomas Barton olduğunu, Topluluğu bıraktıktan sonra İrlanda'ya çekildiğini, ölüm biçiminin onun son

düşüncelerine uygun bir yargı getirdiğini bildirdi. Didinmeleri, coşkularıyla kendi başlarına iş açan yetenekli insanlara acırım. Benzer bir şey geçmiş çağda Pierre Abelard'ın, Gilbert de la Porree'nin, John Wyclif'in, günümüzde ise İngiliz Thomas Albius ile Gizemler'in açıklamasına fazlaca dalan başkalarının başına geldi.

87. Bununla birlikte Ermiş Augustinus (M. Bayle gibi) yeryüzünde istenen çözümün bulunabileceği olasılığından umudu kesmedi. Ne var ki bu Baba bunun özel bir tanrısal ışıkla aydınlanmış bazı kutsal insanlar için ayrıldığına inandı: 'Est aliqua causa fortassis occultior, quae melioribus sanctioribusque reservatur, illius gratia potius meritis illorum'[49] (*in De Genesi ad Literam*, lib. 11, c. 4.) Luther Seçim Gizemi'nin bilgisini gök akademisine ayırır. (Lib. *De Servo Arbitrio*, c. 174) : 'Illic (Deus) gratiam et misericordiam spargit in indignos, his iram et severitatem spargit in inmeritos; utrobuque nimius et iniquus apud homines, sed justus et verax apud se ipsum. Nam quomodo hoc justum sit ut indignos coronet, incomprehensible est modo, videmibus autem, cum illuc venerimus, ubi jam non credetur, sed revelata facie videbitur tamen, donec revelabitur filus hominis.'[50] Umarız şimdi M. Bayle burada aşağıdakiler için olmayan ışıkla kuşatılmış olsun, çünkü iyi istemeden yana eksiği yoktu.

---

[49] Belki daha iyilere, daha ermişlere ayrılmış gizli bir konudur. Bunun nedeni de onların değerlerinden çok Tanrının Kayrasıdır.

[50] Tanrı orada değersizlere kayrasını, acımasını bağışlar. Burada hak etmeyenlere gazabını, yeğinliğini saçar. İki durumda da insanların gözünde aşırıdır, adaletsizdir, kendi gözünde ise doğru, adil. Değersiz olanı kayırmasının nasıl adil olduğu simdilik anlaşılmaz ama şu yere gelince göreceğiz bizde. Orada insan inandırılmaz ta ki İnsan Oğlu açınsayıncaya kadar.

VIRGIL
Candidus insueti miratur limen Olympi
Sub pedibusque vivet nubes et sidera Daphnis[51]
LUCAN
... Illic postquam se lumine vero
Implevit, stellasque vagas miratur et astra
Fixsa polis, vidit quanta sub nocte jaceret
Nostra dies.[52]

---

[51] Işıldayan (Daphnis) tanımadığı Olimpos'un eşiğinde şaşkına döner
Ayaklarının altında görür bulutlarla yıldızlar.

[52] ...Sonra doldurulmuş olarak gerçek ışıkla
Dolaşan yıldızlara, kutupta sabitlenmiş takım yıldızlara bakar şaşkın şaşkın.
Görüverir gecenin ne ölçüde geniş olduğunu.

KÖTÜLÜĞÜN KAYNAĞI İLE İLİŞKİSİNDE TANRININ ADALETİ, İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ ÜZERİNE DENEMELER

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İnanç ile usun haklarını, usu, inanca karşı çıkmak yerine inancın hizmetine verecek biçimde belirledik. Şimdi doğanın ışığı ile açınsamanın ışığının, kötülükle bağlantısında Tanrı ile insan konusunda bize öğrettiklerini desteklemek, bunları uyumlu kılmak için, onların bu haklarını nasıl kullandıklarını göreceğiz. *Güçlükler* iki öbeğe ayrılabilir. Bunların bir türü insan özgürlüğünden kaynaklanır. Bu tanrısal doğa ile bağdaşmaz gibi görünse de, insan suçlu sayılabilsin, suçlamaya açık olabilsin diye özgürlük zorunlu sayılır. Öteki tür Tanrının kılavuzluğunu ilgilendirir, görünüşe göre de kötülüğün varoluşunda ona çok fazla pay verir. Gerçi burada insan da özgürdür kötülüğe katılır. Bu kılavuzluk Tanrının iyiliğine, kutsallığına, adaletine aykırı görünür; çünkü Tanrı hem törel hem de fiziksel olarak kötülükte işbirliği yapar; her kötülükte hem törel hem de fiziksel işbirliği yapar; çünkü görünüşe göre bu kötülükler doğanın düzeninde olduğu gibi tanrısal kayranın düzeninde, gelecek, bengi yaşamda da belirmektedir, hem de yazık ki bu geçici yaşamdan daha çok.

2. Bu güçlükleri kısaca sunmak için şu söylenebilir: Özgürlük, bütün görünüşleri bakımından, belirlenime ya da

her türden kesinliğe karşıdır. Gene de filozoflarımızın ortak öğretisi, olumsal gelecekteki olayların doğruluğunun belirlendiğini söyler. Tanrının ön-bilgisi, bütün geleceği kesin, belirlenmiş kılar, ne var ki ön-bilgisinin dayandığı öngörüsü ile ön-düzenlemesi daha çoğunu yapar gibidir. Tanrı, insan gibi olaylara ilgisizce bakamaz, yargısını askıya alamaz; çünkü onun istemesinin buyruklarının bir sonucu, erkinin eyleminin aracılığı olmadan hiçbir şey var olamaz. Tanrının işbirliğine ilişkin bir açıklamadan söz edilmese bile, şeylerin düzeninde her şey yetkince bağlanmıştır; çünkü bir etki üretmeye hazır bir neden olmadan hiçbir şey ortaya çıkamaz. Bu istemli eylemlerde de başka eylemlerdeki gibidir. Buna göre insan iyilik ile kötülük etmeğe zorlanır; sonuç olarak da bu yüzden ne ödül ne de cezayı hak eder. Böylece eylemlerin törelliği yıkılır, tanrısal ya da insanca bütün adalet sarsılır.

3. Şu da var ki insana, onun kendini örselemek için kullandığı bu özgürlük bağışlansa bile, Tanrının bu eylemi, insanların küstah bilisizliği ile desteklenen bir kınamaya gereç sağlayamaz. Onlar kendilerini tümüyle ya da bir ölçüde Tanrının zararına olacak biçimde aklamak isterler. Bütün yaratıklar ile onların eylemlerinin gerçekliği Tanrıdan türediğinden, bütün gerçeklik ile günahtaki eylemin tözü denilen şeye Tanrının bir ürünü diye karşı çıkılır. O, yetkin bir özgürlükle, şeylerin, onların sahip olabilecekleri sonuçların tam bilgisiyle eyler. Buradan onun günahın yalnızca fiziksel değil törel nedeni de olduğu sonucu çıkartılabilir. Kendimizi ister ortak kanının terimleri bakımından isterse ara nedenlerin dizgesi bakımından dile getirelim Tanrının insan istemeleri ya da kararlarıyla işbirliği etmek için kendine bir yasa yaptığını söylemek de yetmez. Yalnızca onun kendine sonuçlarını bildiği bir yasa yapması yadırgatıcı olmayacaktır. Tersine başlıca güçlük şudur: Kötü isteme, kendi başına, işbirliği olmadan, hatta onun yaptığı, bu istemeyi insanda ya da bazı başka ussal yaratık-

larda doğurmaya katkıda bulunan bazı ön belirlemeler olmadan var olamaz. Çünkü bir eylem kötü diye Tanrıya daha az bağımlı değildir. Maniciler gibi, biri iyi öteki kötü iki ilke olduğunu ileri sürmeğe kalkışmadıkça buradan iyi kötü ayrımı olmaksızın her şeyi Tanrının yaptığı sonucuna varılacaktır. Üstelik, tanrıbilimciler ile filozofların genel kanısına göre, koruma sürekli bir yaratma olduğundan, insanın sürekli yoz, yanılan bir varlık olarak yaratıldığı söylenecektir. Üstelik Tanrının biricik özne olduğunu, onun yarattığı varlıkların saf edilgin organlar olduğunu ileri süren çağcıl Kartezyenler var. M. Bayle de bu düşünce üzerine az şey kurmaz.

4. Tanrının eylemlerdeki işbirliğinin olsa olsa genel bir işbirliği olduğu ya da en azından onun kötülüğe ortak olmadığı kabul edilse bile, bu, denildiği gibi, onu suçlamaya, onun izni olmadan hiçbir şeyin olamadığı törel bir neden saymaya yeter. Meleklerin düşüşü göz önüne alınmazsa, o insanı yaratarak belli koşullara yerleştirdiğinde olacak her şeyi bilir. Bilir bilmesine ya gene de insanı oraya yerleştirir. İnsan, yenileceği bilinen bir baştan çıkarmayla ya da günah çağrısıyla yüz yüzedir. Böylece bu baştan çıkarma sonsuz korkunç kötülüğe neden olur. Bu kötülük bütün insan soyuna bulaştırılacaktır; 'ilk günah' diye adlandırılan bir durum, bütün insan soyuna günah işleme zorunluluğu getirir gibidir. Böylece dünyada tuhaf bir kafa karışıklığı doğar, ölüm, hastalıklar, genelde iyileri de kötüleri de etkileyen binlerce başka uğursuzluk ile birlikte acı işte bu amaçla ortaya çıkarılmıştır. Yeryüzünde kötülük buyruk yürütür, oysa erdem baskı altındadır. Böylece işleri bir kayranın yönettiği seyrek görülür. Kurtarılsa kurtarılsa azıcık insan kurtarılacak, geri kalan sonsuza değin yok olacaktır. Bu yüzden gelecek yaşam düşünüldüğünde durum çok daha kötüdür. Kurtuluşa yazgılı insanlar, yozlaşmış kitlenin içinden, mantıklı olmayan bir seçimle çekilip alınacaktır. İster Tanrının onları gelecekteki eylemleri,

inançları ya da işleri bakımından seçtiği söylensin ya da isterse alınlarına kurtuluş yazdığı kişilere bu iyi nitelikleri, bu eylemleri vermek istediği ileri sürülsün bu seçim usa uygun değildir. En yumuşak, en sevecen dizgede Tanrının bütün insanları kurtarmak istediği söylenir, başka dizgelerde de genelde şunun onaylandığı kabul edilir: Sonunda ona diri, son bir inançla inanacak olanların tümü kurtulsun diye, Tanrı onların günahlarının kefaretini ödemesi için Oğlunu insan doğasına büründürmüştür. Öyle olsa bile bu diri inancın Tanrı vergisi olduğu, bütün iyi işlere karşı duyarsız olduğumuz, kendi istememizin bile önce kayra tarafından uyandırılmasının zorunlu olduğu, Tanrının bize isteme, yapma erki verdiği doğruluğunu korur. Bu ister kendi kendine etkili olan bir kayra aracılığıyla, yani istememizin ettiği iyiliği tümüyle belirleyen tanrısal bir iç devinim aracılığı ile olsun, ister yeterli -ancak amacına kesin ulaşan, insanın içinde bulunduğu, Tanrı tarafından yerleştirildiği iç-dış koşullarda etkili olacak- bir kayra olsun gene şu aynı sonuca geri dönülmelidir: Kurtuluşun, inancın, İsa'yı seçmenin son gerekçesi Tanrıdır. Seçim, Tanrı'nın inanç verme tasarısının ister nedeni ister sonucu olsun, onun inanç ya da pek az insanın başına gelen kurtuluşu dilediğine verdiği, seçimi bakımından belirgin bir gerekçesi olmadığı doğru kalır.

5. Böylece Tanrının tüm insan soyu için biricik oğlunu vermesine karşın, insanların kurtuluşunun biricik yaratıcısı, beyi o olmasına karşın, aralarından azıcık insanı kurtarması, ötekileri düşmanı şeytana bırakması ürkütücü bir yargıdır. Şeytan onlara sonsuza dek işkence eder, onların Yaratıcıya ilenmesine neden olur, oysa insanların tümü onun iyiliğini, adaletini, başka yetkinliklerini yaymak, sergilemek için yaratılmıştır. Bu sonuç daha da fazla ürküntü uyandırır; çünkü bütün bu insanların sonsuza değin acıklı bir durumda kalmasının biricik nedeni, Tanrının onların ana babalarını direnemeyeceklerini bildiği bir baştan çıkarmanın etki-

sine açık bırakmasıdır; çünkü bu günah doğuştandır, istemeleri buna katılmadan önce insanlara yüklenmiştir, bu kalıtsal eksiklik onların istemesini gerçek günahlar işlemeğe zorlar. Çocuklukta ya da erişkinken insan soyunun Kurtarıcısı İsa'dan söz edildiğini ya hiç duymamış ya da yeterinde duymamış sayısız insan, günah uçurumundan çekilip çıkarılmaları için zorunlu yardımı almadan önce ölür. Bu insanlar da Tanrıya başkaldırmaktan sonsuza değin suçludur; bütün yaratıkların en kötüsüyle birlikte en ürkütücü acılara batırılmışlardır. Oysa ötekilerden daha fazla günahları yoktu, belki de çoğu, kayra tarafından gerekçesiz olarak kurtarılan, böylece hak etmedikleri bengi mutluluğu tadan az sayıdaki seçilmişin bazılarından daha az suçluydu. Bazı kişilerin değindiği güçlükler kısaca böyle. Gelin görün ki, sonradan onun yazıları incelenirken ortaya çıktı gibi, M. Bayle onlar üzerinde en çok duranlardan biriydi. Bu güçlüklerin ana özünü artık belirttiğimi düşünüyorum. Ancak saldırıya neden olabilecek bazı anlatımlar ile abartmalardan uzak durmayı uygun gördüm, bu arada karşı çıkışları daha güçlendirmedim.

6. Şimdi madalyanın arka yüzünü çevirip bu karşı çıkışlara yanıt olarak ne söylenebileceğini gösterelim. Burada daha dolu dolu bir savunma tezi ile açıklama yolu zorunludur. Birçok güçlük birkaç sözle açıklanabilir, ancak onları tartışmak için ayrıntıya girmek gerek. Amacımız Tanrıyı, erkini zorbaca kullanan, sevilmeye uygun olmayan, sevilmiş olmaya değmeyen hiçbir koşula bağlı olmayan bir prens olarak sunan yanlış düşünceyi insanlardan uzaklaştırmaktır. Dindarlığın özü ondan korkmakla kalmayıp onu her şeyden çok sevmek olduğu için Tanrı ile ilişkili bu kavramlar çok daha kötü. Bu sevgi, onun yetkinliklerinin bilgisi olmadan ortaya çıkmaz. Bu bilgi, onun hak ettiği sevgiyi uyandırır, sevenlerini mutlu eder. Kesinlikle onun hoşuna gidecek bir coşkunun bizi canlandırdığını içimizde duyarak, onun bizi aydınlatacağı umuduna neden oluruz. Böylece Tanrının

ışığı ile insanların iyiliği için üstlenilen bir tasarının gerçekleşmesinde onun bize yardım edeceği umudunu yaratırız. Böyle iyi bir umut güven verir. Bize karşı usa uygun görünüşler varsa bizim yanımızda da kanıtlanımlar var. Ben bir karşıtıma şöyle demeği göze alırım:

Aspice, quam mage sit nostrum penertabile telum.[53]

7. *Tanrı, şeylerin ilk nedenidir.* Böyle şeyler bağlı oldukları için; gördüğümüz, deneyimlediğimiz her şey olumsal olduğu, varoluşlarını zorunlu kılacak hiçbir şeyleri olmadığı için; zaman, uzam, özdeğin kendi içlerinde birleşik, bir örnek olduğu, her şeyle ilgisiz oldukları, tümüyle başka devinimler, biçimler alabilecekleri, başka bir düzen içinde olabilecekleri açıktır. Öyleyse tümü *olumsal* şeylerin bir toplanması olan dünyanın varoluşunun gerekçesi aranmalıdır. Bu gerekçe varoluş nedenini de birlikte taşıyan, sonuçta da *zorunlu*, bengi olan tözde aranmalıdır. Üstelik bu nedenin anlama yetisi olmalıdır. Bu dünya olumsal olduğu, eşit ölçüde olanaklı olan, deyim yerindeyse, onunla birlikte varolmayı hak eden sonsuz dünya olduğu için, dünyanın nedeninin birini seçebilmek için bütün olanaklı dünyalara bakmış ya da onlara başvurmuş olması gerekir. Varolan tözün yalın olanaklara bu bakışı ya da ilişkisi, onların tasarımlarına sahip olan bir *anlama yetisi*nden başka bir şey olamaz, onlardan birinin seçilmesi ise seçen *istemen*in bir ediminden başka bir şey değildir. İstemesini etkili kılan, bu tözün *erki*dir. Erk, *varlık*la ilişkilidir, bilgelik ya da anlayış *doğruluk*la, isteme de *iyi* ile ilişkilidir. Bütün olanaklı olanlarla ilişkili olduğundan, anlama yetisi olan bu neden, her bakımdan sonsuz olmalı, *erk*çe, *bilgelik*ce, *iyilikçe* kesinkes yetkin olmalıdır. Üstelik tümü birbirine bağlı olduğundan *bir*den fazlasını kabul etmek yersizdir. Onun anlama yetisi *özlerin* kaynağıdır, istemesi *varoluşların*

[53] Silahlarımızın ne ölçüde delici olabileceğini düşün (Virgil, *Aeneid* X, 481).

kökenidir. İşte bir tek Tanrının yetkinlikleri, onun aracılığı ile de şeylerin kökeni birkaç sözcükle böyle kanıtlanır.

8. İmdi, bu yüce bilgelik, ondan daha az sonsuz olmayan iyilikle birleşerek, kesinlikle en iyiyi seçmiştir. Daha az kötünün bir tür iyi oluşu gibi, daha büyük iyiliğin yolunda duruyorsa, daha az iyi de bir tür kötülüktür. Daha iyiyi yapmak olanaklı olsaydı, Tanrının eylemlerinde düzeltilmesi gereken bir şey olurdu. Matematikte ne en büyük ne de en küçük yokken, kısacası hiçbir şey ayırt edilmediğinde, eşit biçimde her şey yapılır ya da bu olanaklı olmadığında hiçbir şey yapılmaz. Benzer biçimde, matematikçilerin bilgeliğinden daha az düzenli olmayan yetkin bilgelik bakımından da, olanaklı dünyalar arasında bir en iyi (*optimum*) olmasaydı, Tanrı herhangi bir dünya yaratmazdı. Değişik yerlerde değişik zamanlarda çok sayıda dünya var olmuş olabilir denmesin diye, ben varolan şeylerin tüm art ardalığını, bir araya toplaşmasını 'Dünya' diye adlandırıyorum. Çünkü onların tümü birlikte bir tek dünya ya da dilerseniz bir evren sayılmalı. Bütün zamanları, bütün yerleri bir tek dünya dolduracak olsa bile, bu dünyanın onları sayısız biçimde doldurulabileceği, Tanrının aralarından en iyisini seçmek zorunda olduğu olanaklı dünyaların bir sonsuzluğu olduğu doğrudur gene de. Çünkü o hiçbir şeyi yüce usa uygun eylemeden yapmaz.

9. Bu çıkarımı yanıtlayamayan bazı karşıt kişiler, belki dünya günahsız, acısız yaratılabilirdi diyerek sonucu bir karşı çıkarımla yanıtlayacaklar, gelin görün ki ben dünyanın o zaman *daha iyi* olacağını yadsırım. Çünkü olanaklı dünyaların her birinde bütün şeylerin birbirine *bağlı olduğu* bilinmelidir. Ne olursa olsun, evrenin tümü bir okyanus gibi bir bütündür. Burada en küçük devinim etkisini ne olursa olsun her uzaklığa yayar. Gerçi bu etki uzaklıkla orantılı olarak daha az algılanabilir. Burada Tanrı, duaları, iyi kötü eylemleri, bütün geri kalanları görerek her şeyi bir

kez için daha önceden düzenlemiştir. Her şey *bir düşünce olarak*, daha var olmadan önce, bütün şeylerin var oluşu üzerine varılan karara katkıda bulunmuştur. Böylece özü ya da dilerseniz *sayısal bireyselliği* değişmedikçe evrende hiçbir şey (bir sayıdakinden daha fazla) değiştirilemez. Dolayısıyla dünyada ortaya çıkan en küçük kötülük yok olsa, dünya artık bu dünya olmazdı. O hiçbir şeyi atlamadan her şeyi göz önünde bulundurularak onu seçen Yaratıcı tarafından kurulmuştur.

10. Günahın, mutsuzluğun olmadığı olanaklı dünyaların gözde canlandırılabileceği doğru, Ütopyacı ya da Sevarambian romanlar gibi bir şey yapılabileceği de doğru, ne var ki bu dünyalar iyilikte bizimkilerden aşağı olurdu. Ben bunu size ayrıntılarıyla gösteremem. Çünkü sonsuzlukları bilip size sunabilir miyim, onları birbiriyle karşılaştırabilir miyim hiç? Ancak Tanrı bu dünyayı olduğu gibi seçtiğinden, siz de benimle birlikte *ab effectu*[54] yargı vermelisiniz. Üstelik biz bir kötülüğün sık sık bir iyilik getirdiği, buna bu kötülük olmadan ulaşılamadığını biliriz. Gerçekten de sık sık iki kötülük büyük bir iyilik yapmıştır.

Et si fata volunt, bina venena juvant.[55]

Ara sıra iki sıvı da böyle bir katı üretir. Van Helmont'un karıştırdığı şarap ruhu ile sidik ruhu bunun tanığıdır. Ya da iki soğuk, kara cisim büyük bir ateş üretir. Herr Hoffmann'ın birleştirdiği asit çözeltisi ile aromatik yağ böyledir. Bir general ara sıra büyük bir savaşın kazanılmasını sağlayan uğurlu bir yanlış yapar. Paskalya yortusunun arife gecesinde Katolik kiliselerindeki törende şunu söylemezler mi:

O certe necessarium Adae peccatum, quod Christi morte deletum est!

---

[54] Etkiden.

[55] Yazgılar böyle istiyorsa çifte zehir iyi gider.

O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere Redemptorem![56]

11. Kardinal Sfondrati'nin -Ermiş Augustinus'un ilkelerinden olan- alın yazısı üzerine kitabına karşı Papa XII İnnocent'e yazan Galya Kilisesinin seçkin piskoposu, bu büyük noktayı aydınlatmaya pek uygun şeyler söyledi. Bu kardinal, vaftiz edilmeden ölen çocukların devletini Tanrının Krallığı'na bile yeğler gibidir; çünkü günah kötülüklerin en büyüğüdür, oysa çocuklar bütün gerçek günahların suçu olmadan ölmüşlerdir. Bu konuda ileride daha çok şey söylenecek. Piskopos bu kanının yanlış kurulduğunu gözlemlemiştir. Onlar, havari, iyiliğe yol açacak bir kötülüğün yapılmasını onaylamamakta (*Rom.* İii. 8) haklıdır der. Gelgelelim, Tanrının olağanüstü gücü aracılığı ile, günahlara izin vererek günahtan önce ortaya çıkandan daha büyük iyilikler türettiği yadsınamaz. Tanrı korusun, günahtan hoşlanmamız gerektiğinden değil bu. Tersine günahın bol olduğu yerde kayranın çok daha bol olduğunu söylediğinde (*Rom.* v. 20) aynı havariye inanmak için. Biz İsa'nın kendisini de günah nedeni ile kazandığımızı anımsayalım. O zaman biz şunu görürüz: Bu piskoposun görüşü, şeylerin içine günah giren dizisinin, günahsız başka bir diziden daha iyi olabildiğini ileri sürmeğe yatkındır.

12. Anlama yetisinin hazları, bunlara benzer doğada bir şeyler olduğunu kanıtlamak için, acının sınırlarındaki duyusal hazlarla karşılaştırılmıştır her zaman. Azıcık asit, keskinlik ya da acılık sık sık şekerden daha hoştur; gölgeler renkleri arttırır, doğru yerdeki bir akortsuzluk uyuma yardım eder. Biz, ip cambazlarının, düşme noktasında yüreğimizi ağzımıza getirmesini isteriz; tragedyaların bizi

---

[56] Kesinlikle gerekliydi Adem'in günahı. Onu temizlemek için İsa'nın ölümünü aldı!
Bunca güçlü bir Kefaret Ödeyicinin erkini gerektiren bu suç kutsanmıştı.

iyice ağlatmasını dileriz. İnsan hiç hasta olmadan sağlıktan tat alabilir mi ya da sağlıklı olduğu için Tanrıya yeterince şükür edebilir mi? İyiliğin daha iyi ayırt edilmesi için, açıkçası daha büyük olması için sık sık azıcık kötülük zorunlu değil mi?

13. Ne var ki iyiler ile karşılaştırıldığında kötülüklerin daha büyük, sayıca daha çok olduğu söylenecektir. Bu yanıltıcıdır, bizim iyiliğimizi azaltan olsa olsa dikkat eksikliğidir. Bu dikkatin bir parça kötülük eklenerek bize kazandırılması zorunludur. Genelde hasta olsak seyrek sağlıklı olsak, bu büyük iyiliği harika bir biçimde duyumsar, kötülüklerimize daha az duyarlı olurduk. Ancak gene de sağlığın olağan, hastalığınsa kural dışı olması daha iyi değil mi? Hadi öyleyse, gelin sağlığın iyiliğini daha belirgin kılmak için algımızda eksik olanı düşünceyle sağlayalım. Gelecek yaşamın bilgisi olmasa, aynı ölçüde iyilik ile kötülükten geçme koşuluyla, ölüm anında yaşamı yeniden almaktan hoşnut olmayacak pek az insan olacağına inanırım. Yeter ki her zaman aynı türde olmasın; insan, içinde olduğundan daha iyi bir koşula gerek duymadan çeşitlilikle yetinir.

14. İnsan gövdesinin kırılganlığı göz önünde bulundurulduğunda, gövdeyi böyle dayanıklı, böyle toleranslı yaptığı için de Doğayı Yaratanın bilgeliği ile iyiliğine hayranlıkla bakılır. Bu nedenle ben sık sık şöyle derim: "Ben insanların ara sıra hastalanmasına değil her zaman böyle az hasta olmalarına şaşarım." Bu, hayvanların düzeneğinin işleyişine saygı duymamızı da gerektirir. Onların Yaratıcısı bunca kırılgan, bozulmaya bunca açık olsalar bile kendilerini pek iyi koruyup sürdüren makineler yapmıştır. Bizi iyileştiren tıptan çok doğadır. Imdi işte bu kırılganlık şeylerin doğasının sonucudur. Biz, uslamlayan, ete kemiğe bürünmüş bu yaratık türünün dünyada bulunmasını istemezsek o başka. Ne var ki görünebildiği kadarı ile bu bir eksiklik olurdu. Eskinin kimi filozofları bunu *vacuum formarum*, türlerin düzenindeki bir boşluk diye adlandırdı.

15. Yapıca doğanın, talihin yaptıklarından hoşnut olup bununla yetinenler, onlara en iyi şeyler bağışlanmasa bile, bunlar konusunda yakınmaz. Bunlar bence başka bir tür için yeğlenir; çünkü bu yakınmaların, kötü temellendirilmelerinin yanı sıra, aslında bunlar kayranın düzenine mırın kırın etmedir. İnsan devlette kolayca hoşnutsuzlar arasında olmamalıdır. Sonuçta insan Tanrı devletinde böyle değildir, böyle olmaması da zorunludur Orada, hoşnutsuzlar topluluğunun içinde insan ancak yanlışlıkla bulunabilir. İnsanlığın acısına ilişkin kitaplar, örneğin Papa III. Innocent'inki, bana pek yararlı görünmez. Dikkatin başka yöne, daha ağır basan iyiliğe çevrilmesi gerekir; dikkatin kötülüğe yöneltilmesiyle kötülük ikiye katlanır. Rahip Esprit'in, *İnsan Erdemlerinin Yanlışlığı Üzerine*'si türünden kitapları daha da az onaylarım. Bununla ilgili son zamanlarda bir özet verdik. Çünkü böyle bir kitap, her şeyin yanlış yere çevrilmesine hizmet eder, insanların onun sunduğu gibi olmasına neden olur.

16. Bununla birlikte bu yaşamda düzensizlikler olduğu itiraf edilmeli. Bunlar özellikle bazı kötü adamların gönençli, birçok iyi insanın talihsiz olmasında ortaya çıkıyor. Kötülerin üstünlüğünü kabul eden bir Alman atasözü bile vardır.

Je krümmer Holz, je bessere Krücke
Je aerger Schalck, je gröser Glücke.[57]

Horace'nin şu sözünün bizim gözümüzde doğru olmasını dilerdik:

Raro antecedentem scelestum
Deseruit pede poena claudo.[58]

---

[57] Sopa ne ölçüde kıvrıksa o ölçüde iyi olur baston.
Soytarı ne ölçüde şakacıysa o ölçüde bol olur şansı.

[58] Kaçtıktan sonra suç işleyen az görülür/ Cezalandırmanın ayağı ikircikle topallamaz (Horace III, 2).

Genellikle böyle olsa da en sık olan bu değil sanırım.
Dünyanın gözünde Cennet'in haklı çıkarılması.
Claudian ile birlikte şu da söylenebilir:
Abstulit hunc tandem Rufini poena tumultum,
Absolvitque deos...[59]

17. Herkesin sorununun çaresi, burada olmasa bile öteki yaşamda hazırlanmıştır. Din de us da bir gecikme yüzünden homurdanmamamız gerektiğini öğretir. Yüce bilgelik pişman olmaları için insanlara bu gecikmeyi uygun görmüştür.Ancak kurtarma ile kargışlama göz önüne alındığında öteki yanda karşı çıkışlar katlanarak artar; çünkü çağrılanlar çok, seçilen ya da kurtarılanlar az olduğundan -buyruk yürüten iyi olan- Tanrının yüce yetkesi altında bengiliğin büyük geleceğinde bile, kötülüğün iyilik üzerinde üstünlüğü vardır. Prudentius'un bazı dizelerinden (İlahi. *ante Somnum*), onun çağında, her türlü insanın, kargışlanmaya yetecek ölçüde günahkar olanların sayısının pek az olduğuna inandığı görülebilir.

Idem tamen beginus
Ultor retundit iram,
Paucosque non piorum
Patitur perie in aevum[60].

Gerçekten de bazılarına göre, insanlar o çağda, cennet ile cehennem arasındaki bir alana inanmıştır; yukarıda adı geçen Prudentius bu alanla yetiniyormuş gibi konuşur; Nyssalı Ermiş Gregory de bu doğrultuya eğilimlidir, Ermiş Jerome bütün Hıristiyanların sonunda kayraya alınacağı

---

[59] Sonunda Rufus'un cezalandırılması bu kargaşayı yatıştırdı / Akladı Tanrıları...

[60] Ancak bu sevimli öcalıcı bastırır öfkesini
Yalnızca biraz kâfirin
Sonsuza değin mahvolmasına izin verir.

kanısına yatkıdır. Ermiş Paul'un kendisinin gizemli olduğunu söylediği bir sözü, bütün İsrail'in kurtarılacağını belirtir. Bu söz üzerinde kafa yormaya çok olanak sağlamıştır. Bazı dindar, aynı zamanda da bilgili, yiğit kişiler Origen'in kanısını canlandırmış bulunuyorlar. Origen zamanı geldiğinde iyi istemenin her yerde egemen olacağını, bütün ussal yaratıkların, kötü meleklerin bile sonunda kutsal, kutsanmış olacağını ileri sürer. Almanya'da son zamanlarda yayınlanan, Αποκαταστασις παντων [61] başlıklı büyük, bilgi dolu bir çalışmayla desteklenen Bengi İncil kitabı bu kocaman paradoks konusunda büyük bir heyecan yarattı. M. le Clerc de Origencilerin davasını ustaca savundu; ne var ki kendisinin onlardan olduğunu açıklamadı.

18. Benim uyum ilkemi kendi gönlünün dilediği, benim hiçbir biçimde onaylamadığım varsayımlara götüren anlayışlı bir adam var. O kendine neredeyse astrolojik bir tanrıbilim yarattı. O, bu aşağı dünyadaki şimdiki karışıklığın, yerküreye Başkanlık eden şimdi de güneş (açıkçası sabitlenmiş, kendi kendine parlayan bir yıldız) olan meleğin kendi bölümünde, daha aşağı meleklerle günah işlediğinde, belki de büyük güneşin bir meleğine karşı zamansız doğmasıyla başladığına inanır. Buna göre aynı anda Doğa ile Kayranın Dünyalarının Önceden Düzenlenmiş Uyumuyla, sonuçta da belirlenen zamanda ortaya çıkan doğal nedenlerle, küremiz lekelerle örtüldü donuklaşıp yerinden sürüldü. Bu da onu gezgin bir yıldız ya da gezegene, açıkçası başka bir güneşin, belki de meleğinin onun üstünlüğünü tanımayı yadsıdığı bir güneşin uydusuna dönüştürdü. O, Şeytan'ın düşüşünün böyle olduğuna inanır. Kötü meleklerin Kutsal Kitap'ta prens diye, hatta bu dünyanın tanrısı diye adlandırılan başkanı, onun katarındaki meleklerle birlikte, bu kürenin üzerinde yürüyen, belki de onların düşüşünü dengelemek için Tanrının oraya koyduğu şu

[61] Bütünün Eksiksiz Onarımı.

ussal hayvana gıpta etmektedir. O, bu ussal hayvanı kendi suçlarına ortak etmeğe, kendi talihsizliklerini paylaşmaya sürüklemeğe çalışır. İsa insanları kurtarmaya bunun üzerine geldi. O, onun biricik Oğlu olarak bile, Tanrının bengi Oğludur. Ancak (eski Hıristiyanlar ile bu varsayımın yaratıcısına göre) o ilkin, şeylerin başlangıcından beri yaratılmış varlıklar arasındaki en yetkin doğaya bürünerek, hepsini yetkinleştirmek için kendini onların arasına koydu. Bu ikinci oğul oluştur, böylece bütün yaratıklar içinde ilk doğan odur. Kabalacıların Adam Kadmon dediği odur. Ne mutlu ki o çadırını bizi aydınlatan ulu güneşe kurdu; ama sonunda bizim bulunduğumuz küreye geldi, Bakireden doğdu, insan türünü onların, kendinin düşmanından kurtarmak için insan doğasına büründü. Yargı çağı yaklaştığında küremizin şimdiki yüzü yok olmaya başladığında o, iyileri çekip güneşe aktarmak, onların usunu başından alan cinlerle birlikte kötüleri buraya tıkmak için görünür bir kalıpta geri dönecek. O zaman yerküre yanmaya başlayıp bir kuyruklu yıldıza dönüşecek. Bu ateş çağlar boyu sürecek. Apokalips'e göre kuyruklu yıldızın kuyruğu durmadan yükselen bir duman olarak tasarlanmıştır. Bu ateş, cehennem ya da Kutsal Kitap'ın söz ettiği ikinci cehennem olacaktır. Ancak sonunda cehennem de kendi ölüsünü teslim edecek, ölümün kendisi yok edilecektir. Saptırılmış tinlerde yeniden us ile erinç buyruk yürütecektir. Onlar yanılgılarını sezecek, Yaratıcılarına tapacak, içinden çıktıkları uçurumun büyüklüğünü görerek onu daha da sevmeğe başlayacaklardır. Eşzamanlı olarak (Doğanın Dünyası ile Kayranın Dünyasının uyumlu koşutluğundan ötürü) bu uzun, büyük yangın, yerküreyi lekelerinden arıtacaktır. O yine bir güneşe dönüşecek, başkanlık eden Melek, katarındaki meleklerle birlikte yeniden yerini alacaktır. Kargışlı insanlar iyi melekler topluluğunun arasında onlarla birlikte olacaklardır. Küremizin bu başkanı, yaratılmış olanların başkanı Mesih'e bağlılığını sunacaktır. Arındırılmış bu

meleğin tanrısal ışığı düşüşten öncekinden daha büyük olacaktır.

Inque Deos iterum factorum lege receptus
Aureus aeternum noster regnabit Apollo.[62]

Bu görü hoşuma gitti; Origen'in bir ardılına yakışıyor. Ne var ki biz böyle varsayımlara ya da kurgulara gerek duymuyoruz. Burada anlama yetisinin ustaca kurduğu bağlantılar, açınsamadan daha büyük rol oynuyor. Us bile kullanılamıyor; çünkü bilinen evrende yaratılmış varlıkların en eskisinin ötekilerden öncelikli olarak yerleştirilmeyi hak ettiği belli başlı bir yer ortada görülmüyor. En azından bizim dizgemizdeki güneş o değil.

19. Sonsuza değin, kargışlı insanların sayısının kurtarılanlardan karşılaştırılamayacak ölçüde daha büyük olduğu yerleşik öğretisini kabul edersek, Tanrı devletinin gerçek genişliği göz önünde bulundurulduğunda, kötülerin, iyilerle karşılaştırıldığında, kesinlikle neredeyse bir hiç olarak görüleceğini söylemeliyiz. Coelius Secundus Cuiro *De Amplitudine Regni Coelestis*[63] adlı küçük bir kitap yazdı. Bu kitap, yakınlarda yeniden basıldı. Gelin görün ki o, göğün krallığının alanını kavramaktan uzak görülür. Eskilerin, Tanrının işleri konusunda çelimsiz düşünceleri vardı; Ermiş Augustinus, çağcıl buluşları bilmediğinden, kötülüğün egemenliğini açıklama sorunu ortaya çıktığında şaşkına döndü. Eskilere, yaşanan yalnızca bir tek dünya var gibi göründü; bu insanlar korku içinde antipodların varlığını kabul etti. Dünyadan geri kalan yerde, onlara göre birkaç parlayan küre ile üç beş kristalimsi alan vardı. Bugün evrene biçilen ya da biçilmeyen sınırlar ne olursa olsun bizimki ölçüsünde ya da bizimkinden de büyük sonsuz sayıda küre

---

[62] Yazgının Buyruğunu aldı gene tanrılar,
Altından Apollon'umuz sonsuza değin yönetecek.

[63] Tanrısal Krallığın Boyutu Üzerine.

vardır. Onların da ussal varlıkları barındırmaya dünyamız ölçüsünde hakları var. Gerçi buradan onların insan oldukları sonucu çıkmaz. Dünya yalnızca bir gezegendir, açıkçası güneşimizin başlıca altı uydusundan biridir. Bütün sabit yıldızlar birer güneş olduğundan, dünyamızın görünür şeylerle ilişkisi içinde pek küçük bir şey olduğunu görüyoruz; çünkü o, yıldızlardan birinin bir ekidir. Bütün güneşlerde kutsanmış yaratıklar yaşıyor olabilir, birçoğunun kargışlandığını düşünme konusunda bizi sınırlayan bir şey yok; çünkü az sayıda örnek, iyinin kötüden çıkarttığı üstünlüğü göstermeğe yeter. Üstelik her yerde yıldızlar olduğuna inanmak için bir gerekçe olmadığından yıldızların bölgesinin ötesinde büyük bir boşluk olması olanaklı değil mi? İster ateşten gök olsun ister olmasın bütün bu bölgeyi kuşatan koskocaman alan, uzay herhangi bir durumda mutlulukla, tanrısal ışıkla dolabilir mi? O kocaman bir okyanus gibi göz önüne getirilebilir. Yıldızlar dizgesinde yetkinliğe ulaştıklarında bütün kutsanmış yaratıkların ırmakları ona akar. Bizim küremiz ile onda yaşayanların başına gelenler nasıl düşünülmeli? Bazı sabit yıldızların uzaklığı ile karşılaştırıldığında bizim dünyamız bir nokta gibi olduğundan, o fiziksel bir noktadan karşılaştırılamayacak ölçüde daha az bir şey olmayacak mı? Evrenin bizim bildiğimiz bu bölümünün oranı bilinmeyenle karşılaştırıldığında, neredeyse hiçlikte yitirilir, karşı çıkarak önümüze sürülebilecek bütün kötülükler neredeyse hiç olanın içinde olduğundan, bütün kötü şeylerin, evrendeki iyi şeylerle karşılaştırıldığında neredeyse yokluk olduğunu kabul etme nedenimiz var.

20. Ne var ki, daha önce sözü edilen, kötülüğün kaynağı ile ilgili daha kurgusal, daha metafizik sorunları göğüslemek de zorunlu. En başta sorulan soru kötülüğün nereden geldiğidir. *Si Deus est, unde malum? Si non est, unde*

bonum?[64] Eski çağdakiler kötülüğün nedenini, yaratılmamış olduğuna, Tanrıdan bağımsız olduğuna inandıkları özdeğe yükletdiler. Peki ya her şeyi Tanrıdan türeten bizler kötülüğün kaynağını nerede bulacağız? Yanıt, bunun yaratığın ideal ya da düşüncede olan doğasında araştırılmasının zorunlu olduğudur. Çünkü bu doğa, Tanrının anlama yetisinde, onun istemesinden bağımsız olarak bulunan bengi gerçeklerde içerilir. Biz *yaratıkta* günahtan önce *özgün bir eksiklik* olduğunu düşünmeliyiz; çünkü yaratık özünde sınırlıdır. Buradan onun bütünü bilemeyeceği, kendi başına aldanabileceği, başka yanlışlar yapabileceği çıkar. Platon *Timaeus*'da, anlama yetisi içinde yaratılan dünyanın Zorunlulukla birleştirildiğini söyler. Ötekiler Tanrı ile doğayı birleştirir. Buna usa yatkın bir anlam verilebilir. Tanrı, anlama yetisi, zorunluluk, açıkçası şeylerin öz doğası ise bu anlamanın nesnesi olacaktır. Çünkü bu nesne, bengi gerçeklerde içerilir. Ne var ki bu nesne içeridedir, tanrısal anlama yetisinde barınır. Yalnızca iyiliğin ilkel biçimi değil kötülüğün kökeni de burada bulunur. Şeylerin kaynağının araştırılması ile ilgilendiğimizde özdeğin yerine Bengi Gerçekler Bölgesi koyulmalıdır.

Bu bölge (sözde) kötülüğün nedeni olduğu gibi iyiliğin de düşüncede olan nedenidir. Gelin görün ki doğrusunu söylersek, kötülüğün biçimsel özelliği *etken* (efficient) neden değildir; çünkü kötülük yoksunluktan; açıkçası göreceğimiz gibi, içinde etken nedenin ortaya çıkmadığı şeyden oluşur. Skolastikçilerin kötülüğün nedenini *eksiklik* diye adlandırıp durmalarının gerekçesi budur.

21. Kötülük metafizik, fizik, törel olarak ele alınabilir. *Metafizik kötülük* salt yetkin olmama durumuna dayanır, *fiziksel kötülük* acı çekmeye, *törel kötülük* ise günaha dayanır. İmdi, fiziksel kötülük ile törel kötülük zorunlu

[64] Tanrı varsa kötülük nereden gelir;
yoksa iyilik nereden gelir?

olmasalar bile, onların bengi gerçekler yüzünden olanaklı olması yeter. Bu geniş gerçekler bölgesi bütün olasılıkları içerdiği için, olanaklı dünyaların sonsuz olması, onlara birçok türden kötülüğün girmesi, bunların en iyisinin bile bir ölçüde kötülük içermesi zorunludur. Böylece Tanrı kötülüğe izin vermeye yöneltildi.

22. Gelin görün ki bazıları bana şöyle diyecektir: "Niçin bize 'izin vermekten' söz ediyorsun? Kötülük eden, onu isteyen Tanrı değil mi?" Burada 'iznin' ne olduğunu açıklamak zorunlu. Böylece bu terimin gerekçesiz kullanılmadığı görülür. Ne ki, bundan önce, istemenin doğası açıklanmalı; onun kendine özgü kerteleri vardır. Genel anlamda, *istemenin*, bir şeyi yapma eğiliminin, bu şeyin içerdiği iyi ile orantılı olduğu söylenebilir. Kendi başına ele alındığında bu iyi, *önce gelen* diye adlandırılır. O, her iyiyi, iyilik yeteneği ya da sığası bakımından göz önünde bulundurur. Bu anlamda Tanrının bütün iyilere, iyi olmaları bakımından, önce gelen bir isteme ile eğilimli olduğu söylenebilir. Skolastikçiler gibi konuşursak *ad perfectionem simpliciter simplicem*.[65] O ciddi ciddi bütün insanları kurtarmağa, kutsamağa, günahı bağışlamağa, kargışı önlemeğe eğilimlidir. Bu istemenin *kendi başına (per se)* etkili olduğu, bile söylenebilir. Açıkçası söz konusu olan onu önlemek için daha büyük bir gerekçe olmadıkça, sonucu ortaya çıkacak türde bir istemedir. Bu isteme son uygulamaya (*ad summum conatum*) geçmez, geçse Tanrı bütün şeylerin beyi olduğu için, kesinlikle tam etki üretirdi. Başarı ya da etki tümüyle, şaşmaz biçimde yalnızca *sonra gelen istemeye* aittir. Bütünlenmiş isteme budur, biri erki olduğunda istediğini kesinlikle yapabilir kuralı ondan ötürü geçerli olur. İmdi bu sonra gelen isteme, son, kesin isteme, bütün önceki istemelerin iyiye yönelen istemelerin, hatta kötülü-

[65] Yalın anlamda yalın yetkinlik için.

ğü geriye püskürtenlerin çatışmasının sonucudur. Bütün bu tek tek istemelerin aynı anda ortaya çıkmasından, toplam isteme gelir. Böylece mekanikte, birleşik devinim, bir tek devingen cisimde ortaya çıkan bütün eğilimlerden kaynaklanır. Tümünü bir kerede doyurmak olanaklı olduğunda birleşik devinim her birini eşit ölçüde doyurur. Devinimin birleşimlerinin genel yasalarını verirken Paris Journal'lerinin (7 Eylül, 1693) birinde bir keresinde gösterdiğim gibi, devingen cisim, bütün bu eğilimleri aynı ölçüde dikkate alır gibidir. Bu anlamda önce gelen istemenin, bir anlamda etkili olduğu hatta başarıyla yürürlükte olduğu söylenebilir.

23. Buradan Tanrının *önce* iyiyi, *sonra* en iyiyi istediği sonucu çıkar. Kötüye gelince, genelde Tanrı törel kötülüğü istemez, fiziksel kötülük ile acıyı kesinlikle istemez. Dolayısıyla kargışlama bakımından saltık bir alın yazısı yoktur; fiziksel kötülükten de şöyle söz edilebilir: Tanrı onu genelde suça bağlı bir ceza olarak, bir amacın aracı olarak, açıkçası daha büyük kötülükleri önlemek ya da daha büyük bir iyilik elde etmek için ister. Ceza aynı zamanda ıslah etme ile örnek olmaya hizmet eder. Kötülük sık sık bizim iyilikten daha çok tat almamıza hizmet eder, ara sıra da ondan acı çekenin daha büyük bir yetkinliğe ulaşmasına katkı sağlar. Tıpkı ekilen tohumun çimlenmeden önce bir tür bozulmaya uğraması gibi. Bu, İsa'nın kendisinin de kullandığı güzel bir benzerliktir.

24. Günah ya da törel kötülükle ilgili olarak: Genelde o iyiyi elde etmeye, başka bir kötülüğü önlemeye hizmet etse de, kötülüğü tanrısal istemenin yeterli nesnesi ya da yaratılmış istemenin yasal nesnesi kılan bu değildir. O yalnızca kaçınılmaz bir ödevin sonucu sayıldığı sürece kabul edilmeli ya da ona ancak bu durumda *izin verilmelidir*. Örneğin başkasının günah işlemesine izin vermemeyi kafaya takan bir adam kendi ödevini başaramaz duruma

gelmesi; ya da önemli bir karakolu koruyan bir subayın, bu karakolda görevli iki askerin kasabada birbiriyle öldüresiye kavga etmesini önlemek için, özellikle de tehlike anında karakolu bırakması gibi...

25. *Non esse facienda mala, ut eveniant bona*[66] diyen, hatta fiziksel iyilik elde etmek için törel kötülüğe izin vermeyi yasaklayan kural, burada, çiğnenmek bir yana kanıtlanır, kaynağı ile gerekçesi tanıtlanır. Devleti koruma bahanesiyle suç işleyen ya da buna izin veren kraliçenin eylemi onaylanmaz. Suç kesindir, devlete karşı kötülük ise sorguya açıktır. Üstelik suçlara böyle onay vermek kabul edilirse, bu bir ülkede her durumda olası olan karışıklıktan bile daha kötü olur, belki de bunu önlemek için seçilen bu tür araçlar yüzünden böyle bir şey daha bile çok ortaya çıkar. Gelin görün ki Tanrıyla ilişkili hiçbir şey sorgulanmaya açık değildir, *en iyi kuralına* hiçbir şey karşı çıkamaz. Bu kurala uymayan, onun bir yana bırakılacağı bir durum yoktur. Tanrı, günaha bu anlamda izin verir, iyilik için bütün eğilimlerinin yüce sonucunun peşinde olmasaydı, suçun kötülüğüne – ki burada bengi gerçeklerin yüce zorunluluğunda içerilir- bakmadan saltık en iyi olanı seçmeseydi, kendi kendisine borçlu olduğu şeyi, bilgeliğine, iyiliğine, yetkinliğine borçlu olduğu şeyi yapamazdı. Buradan Tanrının kendinde *daha önceden* iyilerin tümünü istediği, en iyiyi bir amaç olarak *sonradan* istediği, onun fark etmezliği (indifferent *), fiziksel kötülüğü ara sıra bir *araç* olarak istediği, ne var ki törel kötülüğe ancak *sine quo non*[67] ya da onu en iyiye bağlayan varsayımsal zorunluluk olarak izin verdiği sonucu çıkar. Öyleyse Tanrının *sonradan gelen*, günaha nesne olarak sahip olan *istemesi* yalnızca *izin vericidir*.

---

[66] İyilik gelebilecek bir kötülük yapmamamız gerek (Romalılar 3:8).

[67] Olmazsa olmaz.

26. Törel kötülüğün, salt fiziksel kötülüklerin kaynağı olduğu için böyle büyük olduğunu bir daha göz önüne almak iyi olur. Bu, yaratıkların en güçlülerinden birinde bulunan bir kaynaktır, kötülüklerin çoğuna neden olma sığası da en çok bu yaratıkta vardır. Çünkü onun kendi sorumluluk alanındaki kötü isteme, Manicilerin evrendeki kötü ilkesi neyse odur. Tanrının bir imgesi olan us, kötü ruhlara daha çok kötülük yapmaları için büyük araçlar sağlar. Bir tek Caligula ya da Neron bir yer sarsıntısından daha çok kötülüğe yol açmıştır. Kötü bir adam acıya neden olmaktan, yıkımdan zevk alır, bunun için de çok fırsat vardır. Ne var ki Tanrı olanaklı olduğu ölçüde çok iyilik üretmeye eğilimli olduğundan, bunun için zorunlu bütün bilgisi, bütün erki olduğundan onda yanlış, suç ya da günah olması olanaksızdır. Onun günaha izin verdiğinde bu, bilgeliktir, erdemdir.

27. Başkalarının günah işlemesini kendimiz günaha girmeden önleyemediğimizde onların günah işlemesini önlemeye çalışmamamız gerektiği su götürmez . Ne var ki belki de birileri şöyle karşı çıkacaktır: Yaratığın günahlarında eyleyen de bütün gerçek olanı etkileyen de Tanrının kendisidir. *Törel iş birliğini* inceledikten sonra bu karşı çıkış bizi Tanrının yaratıklarla *fiziksel iş birliğini* göz önüne almaya götürür. Bu daha allak bullak edicidir. Ünlü Durand de Saint-Pourçain, ünlü bilgin Kardinal Aureolus ile birlikte, Tanrının yaratıkla olsa olsa genel, dolaylı bir iş birliği (fiziksel iş birliği demek istiyorum) olduğuna inandılar. Onlar Tanrının tözleri yarattığına, onlara gereken gücü tözlerin verdiğine, sonra Tanrının onları kendi başlarına bıraktığına, eylemlerinde onlara yardımcı olmaksızın onları korumaktan başka hiçbir şey yapmadığına inandılar. Skolastik tanrıbilimcilerin çoğu bu kanıyı yadsımıştır. Görünüşe göre, geçmişte, Pelagius'un yazıları da bunu onaylamadı. Gene de Dole'li Lois Pereir adlı bir Fransisken, yaklaşık 1630'da, en azından özgür eylemler ile ilişkisinde açıkça

onu diriltmek için bir kitap yazdı. Kimi çağcıllar buna eğilimlidir, M. Bernier özgürlük ile özgür isteme üzerine küçük bir kitapta onu destekler. Gelgelelim Tanrı ile ilişkisinde 'koruma'nın ne olduğunu genel kanıya geri dönmeksizin söyleyemez. Korumada Tanrının eyleminin korunana, onun ne olduğuna, nerede olduğuna göre bazı göndermeleri olması gerektiği dikkate alınmalı. Dolayısıyla onun eylemi genel, belirsiz değildir. Bu genellikler, bireysel şeylerin doğruluklarında bulunmaması gereken soyutlamalardır. Ayakta duran bir adamın korunması, oturan bir adamın korunmasından başkadır. Koruma, bir şeyi korurken genelde yapıldığı gibi, yalnızca birinin korumak istediği şeyi yıkabilecek bazı dış nedenleri önleme, bunlardan sakınma eyleminden oluşsaydı bu böyle olmazdı. Ara sıra kendimizi koruduğumuz şeyin bakımı ile de yükümlü kılarız. Bunun yanı sıra, Tanrı tarafından korunmanın sürekli dolaysız etkilemeden oluştuğu, bunun da yaratığın bağımlılığını gerektirdiği unutulmamalı. Bu bağımsızlık yalnızca töze bağlanmaz, aynı zamanda eyleme de bağlıdır. Belki de bu, bazı tanrıbilimciler ile genelde filozoflar ile birlikte, onun sürekli bir yaratı olduğunu söylemekten daha iyi açıklanamaz.

28. Bu durumda Tanrı başlangıçta insanı suçsuz yarattı şimdi ise bir günahkâr yarattı diye karşı çıkılacak. Ne ki burada törel yön bakımından Tanrının yüce bilge olarak belli yasaları gözetmesinin, usun ona seçtirdiği, fiziksel olduğu gibi törel de olan kurallara göre eylemesinin kesin zorunlu olduğu söylenmeli. Onu insanı suçsuz ancak düşmeğe yatkın yarattıran, düştüğünde de onu yeniden yaratmasını sağlayan aynı ustur. Çünkü Tanrı'nın bilgisi geleceğin onun için şimdi gibi olmasına neden olur, onu verdiği kararlardan caymaktan alıkoyar.

29. Fiziksel iş birliğine gelince, burada Ermiş Augustinus onu açıkladığından beri okullarda bunca toz kaldıran doğruluk göz önüne alınmalı, yani kötülüğün varlığın bir yok-

sunluğu olduğu, oysa Tanrının eyleminin olgusala ya da olumluya eğilimli olduğu göz önünde tutulmalıdır. Bu yanıt birçoklarının gözünde bir kaçamak, hatta bir düş sayılmıştır. Ancak işte size onların kafasındaki yanlış düşünceyi giderip gözlerini açmaya hizmet edecek bir ölçüde benzer bir örnek.

30. Yoksunluğun, Töz ile onun eylemlerindeki eksikliklerin, dezavantajların biçimsel niteliğini oluşturduğunu göstermek için ünlü Kepler, ondan sonra da M. Descartes (mektuplarında) 'cisimlerin doğal süredurumu'ndan söz ettiler. Bu süredurum ya da eylemsizlik yaratıkların başlangıçtaki sınırlamalarının yetkin bir resmi, hatta bir örneğidir. Diyelim ki aynı ırmağın akıntısı, kendi aralarında yalnızca yükleri bakımından -kimi odun, kimi taş, kimi az kimi de çok yüklü- ayrılan çeşitli tekneleri birlikte taşıdı. Bu böyle olduğunda, onlara yel ya da kürek ya da benzer bir araç yardım etmemesi koşuluyla, en ağır yüklü teknelerin ötekilerden daha yavaş gideceği ortaya çıkar. Doğruyu söylersek bu gecikmenin nedeni ağırlık değildir, çünkü tekneler yukarı değil aşağıya gitmektedirler. Buradaki neden, daha büyük yoğunluklu cisimlerde ağırlığı arttıran nedenin aynısıdır. Daha büyük yoğunluklu cisimler daha az gözeneklidir, onlara uygun özdekle daha çok doludurlar. Çünkü aynı devinimi almayan gözeneklerden geçen özdek dikkate alınmamalıdır. Öyleyse kökende yavaşlığa ya da hız yoksunluğuna eğilimli olan, özdeğin kendisidir. Hızı alarak onu yavaşlatan kendisi değildir. Çünkü bu eylem olurdu, tersine o baskıyı aldığında alıcılığı ile baskının etkisini yatıştırır. Sonuçta, tekne yüklüyken aynı akıntı gücü ile daha fazla özdek devindirildiğinden onun daha yavaş gitmesi zorunlu olur. Cisimlerin çarpması üzerine deneylerin gösterdiği gibi us da, özdeği aynı ancak boyutu iki kat olan bir cisme eşit hız vermek için iki kat güç kullanmak gerektiğini gösterir. Ancak özdek durma ile devinime kesinlikle ilgisiz olsaydı, özdeğe kımıldatılmaya karşı bir tür nefret

verdiğini söylediğimiz bu doğal süre durum olmasaydı, bu zorunlu olmazdı. Akıntının teknelere uyguladığı, onlara ilettiği gücü Tanrının eylemi ile karşılaştıralım. Tanrı varlıklarda olumlu olan ne varsa üretir, korur, onlara yetkinlik, varlık, güç verir. Gelin özdeğin süredurumunu, yaratıkların doğal eksiklikleriyle; yüklü teknenin yavaşlığını ise yaratığın nitelikleri ile eyleminde bulunan kusurlarla karşılaştıralım. Bu karşılaştırma ölçüsünde doğru bir şey olmadığını buluruz. Akıntı teknenin deviniminin nedenidir; ancak onun geri kalmasının nedeni değildir. Tanrı, doğadaki yetkinliğin, yaratığın eylemlerinin nedenidir. Ancak yaratığın alıcılığının sınırlaması eylemindeki kusurların nedenidir. Dolayısıyla Platoncular, Ermiş Augustinus ile Skolastikçiler olgudaki kötülüğün özdeksel öğesine Tanrının neden olduğunu, ancak onun yoksunluktaki biçimsel ögeye neden olmadığını söylerken haklıydı. Böylece akıntının geride kalmanın biçimsel öğesinin değil özdeksel öğesinin nedeni olduğunu söylenebilir. Açıkçası akıntı bu hızın sınırlarının değil teknenin hızının nedenidir. Nasıl ırmağın akıntısı teknenin geri kalmasının nedeni değilse Tanrı da günahın nedeni değildir. Özdeğin güç ile ilişkisi aynı zamanda tinin etle ilişkisi gibidir. Tin isteklidir, et güçsüzdür, tin eyler...

quantum non noxa corpora tardant[68].

31. Öyleyse Tanrının belli bir eylemi ile yaratığın belli bir tutkusu ya da alıcılığı arasında tümüyle benzer bir ilişki vardır. Yaratık, şeylerin doğal akışında, yalnızca 'alıcılığı' - kullanılan terim böyledir- oranında yetkinleştirilir. Var olduğu, eylediği sürece yaratığın Tanrıya bağlı olduğu, hatta korumanın sürekli yaratma olduğu söylendiğinde bu doğrudur; çünkü Tanrı yaratığa her zaman verir, onda olumlu, iyi, yetkin olan her şeyi sürekli üretir, her yetkin armağan ışıkların Babasından gelir. Beri yanda eksiklikler,

[68] Zararlı cisimler onu engellemediği ölçüde.

işleyiş bozuklukları, özgün sınırlamadan kaynaklanır. Yaratık bunları varlığının ilk başlangıcıyla, elinde olmadan, onu sınırlayan düşüncede olan gerekçeler yüzünden almıştır; çünkü Tanrı, onu bir Tanrı yapmadan yaratığa her şeyi veremezdi. Öyleyse şeylerin yetkinliğinin ayrı ayrı kerteleri, her türden sınırlama, ille de olmalıdır.

32. Tanrının biricik etken özne olduğunu söyleyecek ölçüde ileri giden bazı çağcıl filozofları da doyuracaktır bu düşünce. Eylemi saf olanın, 'acı çekmek' sözcüğü ile dile getirilen şeyle karışmamış olanın yalnızca Tanrı olduğu doğru. Gelgelelim bu yaratığın eylemlere katılımını önlemez; çünkü *yaratığın eylemi* tözün bir değişimidir. Eylem tözden doğal olarak akar, yalnızca Tanrının yaratığa ilettiği yetkinliklerdeki bir çeşitlemeyi değil yaratığın olduğu şey olarak birlikte getirdiği sınırlamalardaki değişimi de içerir. Dolayısıyla töz ile onun değişimleri ya da ilinekleri arasında edimsel bir ayrım olduğunu görürüz. Bu, bazı çağcıllar ile özellikle de yakınlarda yeniden basılan küçük *Din Üzerine Konuşma*'da bundan söz eden Buckingam Dükü'nün kanısının tersidir. Öyleyse kötülük karanlık gibidir, yalnızca bilisizlik değil yanlış ile kötücül de biçimsel olarak belli bir tür yoksunluğa dayanır. İşte daha önce de kullandığımız bir yanlış örneği: Kare olmasına karşın belli bir uzaklıktan yuvarlak gibi görünen bir kuleye bakıyorum. Kulenin göründüğü gibi olduğu düşüncesi doğal olarak gördüğümden çıkıyor. Bu düşüncede kalırsam bu bir onaylama, yanlış bir yargıdır. Ancak sınamayı sürdürürsem birtakım düşünüp taşınmalar bu görünüşlerin beni aldattığını algılamama neden olursa bir de bakmışsın yanlışımı bırakmışım. Belli bir yerde kalıp daha ileri gitmemek, bazı yol işaretlerini görmemek, işte bunlar yoksunluklardır.

33. Kötücül ya da sağlıksız isteme bakımından da aynıdır. İsteme genelde iyiye eğilimlidir, o bize yarayan yetkinliğin ardında koşmalıdır. Yüce yetkinlik de Tanrıdadır.

Bütün hazlarda bir ölçüde yetkinlik duygusu vardır. Gelin görün ki biri duyuların hazlarıyla ya da daha büyük bir iyinin, örneğin sağlığın, erdemin, Tanrıyla birliğin, mutluluğun zararına başka hazlarla sınırlandığında, kusur, daha fazla istek olmamasına dayanır. Genelde yetkinlik olgusaldır, saltık bir gerçekliktir, kusur ise eksikliktir, sınırlamadan gelir yeni yoksunluklara eğilimlidir. Öyleyse şu deyiş eski olduğu ölçüde de doğrudur: *Bonum ex causa integra, malum ex quolibet defectu*[69]; aynı zamanda şu deyiş de *malum causam habet non efficientem, sed deficientem.* Sanırım bu ilksavların anlamları az önce söylediklerimden sonra daha iyi değerlendirilir.

34. Tanrının, onun yaratıkların isteme ile fiziksel iş birliğinin özgürlük bakımından var olan güçlüklere de katkısı olur. Ben istememizin salt sınırlamalardan değil zorunluluktan da bağışık olduğu kanısındayım. Aristoteles özgürlükte iki şey olduğunu gözlemledi, yani, kendiliğindenlik ile seçim. Bizim kendi eylemlerimiz üzerindeki egemenliğimiz de burada yatar. Bir uçuruma itildiğimizdeki gibi, yukarıdan aşağı atıldığımızdaki gibi zorlanmayız özgürce eylerken. Düşünürken usumuzu özgürleştirmemizin önünde, bizi ayırt etme yetimizden yoksun bırakmak için bir ilaç verdiklerinde başımıza geleceği gibi bir engel yoktur. Doğanın binlerce eyleminde *olumsallık* vardır. Ancak eyleyende yargı gücü olmadığında *özgürlük* yoktur. Yargı gücümüze eyleme eğilimi eşlik etmese ruhumuz istemesiz bir anlama yetisi olurdu.

35. Bununla birlikte, özgürlüğümüzün bir belirlenmemişliğe ya da eşit güçte eğilimlerin kurduğu bir dengedeki farksızlığa (*indifference**) dayandığı sanılmamalı. Böyle bir durumda insan evet ile hayıra, birçok yol olduğunda değişik yolların doğrultusuna aynı ölçüde eğilimli olmak zo-

[69] İyilik sağlam nedenlerden doğar, kötülük bazı eksikliklerden.

runda gibidir. Bütün yönlere eşit güçte eğilimin oluşturduğu bu denge, olanaksızdır. Çünkü biz A, B, C yollarına aynı ölçüde eğilimli olsaydık A ile A olmayana aynı ölçüde eğilimli olamazdık. Bu denge deneye de kesinlikle karşıdır. Gerçi sık sık bizi iteleyenin ne olduğunun bilincinde olmasak da, insan kendini yokladığında, bizi bir yol tutmaya yatkın kılan birtakım nedenler ya da gerekçelerin her zaman olduğunu bulur. Tıpkı birinin odadan çıkarken soldan önce sağ ayağını mı yoksa sağdan önce sol ayağını mı attığının pek farkında olmaması gibi.

36. Gelin güçlüklere geçelim. Filozoflar günümüzde gelecekteki olumsal olayların doğruluğunun belirlenmiş olduğu konusunda uzlaşır, açıkça söylersek gelecekteki olumsal olayların geleceği ya da olacakları ya da onların ortaya çıkacağı konusunda görüş birliği vardır; çünkü geleceğin olacağı geçmişin olmuş olduğu ölçüsünde kesindir. Yüz yıl önce bugün yazacak olduğum doğruydu tıpkı yüz yıl sonra bugün yazmış olduğumun doğru olacağı gibi. Dolayısıyla olumsal olan, gelecek olduğu için daha az olumsal değildir; bilseydik 'kesinlik' diye adlandıracağımız *belirlenim* olumsallıkla bağdaşmaz değildir. Genelde kesin olan ile belirli olan aynı sayılır; çünkü belirli bir doğruluk bilinebilir. Dolayısıyla belirlenimin nesnel bir kesinlik olduğu söylenebilir.

37. Bu belirlenim, doğruluğun doğasından gelir, özgürlüğü de örseleyemez. Ancak başka yerden, ilk başta da Tanrının ön-bilgisinden alınan başka belirlenimler vardır. Birçokları bu önceden bilmeyi özgürlüğe aykırı saymışlardır. Onlar önceden görülenin var olmaması olanaksızdır derler, doğru da söylerler. Gel gelelim buradan önceden görülenin zorunlu olduğu çıkmaz. Çünkü *zorunlu doğruluk*, karşıtı olanaksız ya da çelişik olandır. İmdi yarın yazacağımı belirten doğruluğun doğası böyle değildir, o zorunlu değildir. Gene de Tanrının onu önceden-gördüğünü varsayarsak onun ortaya çıkması zorunlu olur. Yani önceden görüldüğü

için, sonuç, açıkçası onun var olması zorunludur. Çünkü Tanrı yanılmaz. Bu, *koşullu doğruluk* denilen şeydir. Gelin görün ki biz bu doğrulukla ilgilenmiyoruz. Bir eylemin zorunlu olduğunu, olumsal olmadığını, özgür seçimin etkisi olmadığını söyleyebilmek için *salt zorunluluk* gerekir. Ayrıca bu belirlenim bilinmedikçe, ön-bilginin kendi başına gelecekteki olumsal olayların belirlenimine hiçbir şey katmadığı pek kolay görülür. Bu, bizim başlangıçta üzerinde uzlaştığımız bu olayların belirlenimini ya da (adlandırıldığı gibi) 'gelecekliğini' arttırmaz.

38. Kuşkusuz bu yanıt pek doğrudur. Ön-bilginin, kendi başına, doğruluğu daha belirli kılmadığı konusunda uzlaşılmıştır; doğruluk belirli olduğu için, doğru olduğu için önceden-görülür; ancak o önceden görüldüğü için doğru değildir. Geleceğin bilgisinde, geçmişin ya da şimdinin bilgisinde de olmayan hiçbir şey yoktur. Ama işte buna karşı çıkan birinin söyleyebilecekleri: Ön-bilginin, doğruluğu kendi başına daha belirli ya da sağlam kılmadığını kabul ediyorum, onu böyle yapan ön-bilginin nedenidir. Çünkü Tanrının ön-bilgisinin temeli, zorunlu olarak şeylerin doğasında olmalıdır, bu temel doğruluğu *önceden belirli* kılarak onun olumsal ya da özgür olmasını önleyecektir.

39. Biri *önceden-belirleyiciler*'i, diğeri *ara bilgi*'yi destekleyen iki ayrı öbeğin ortaya çıkmasına neden olan, bu sorundur. Dominikenler ile Augustinusçular öncedenbelirlemeden yanadır. Öte yanda Fransiskenler ile çağcıl Cizvitler aradaki bilgiden yanadır. İki öbek de on altıncı yüzyıl ortalarına doğru ya da biraz sonra boy gösterdi. İlklerden biri olan Molina bu düşünceyi Fonseca ile birlikte dizgeleştirdi. Molinciler adlarını ondan türettiler. 1570 dolaylarında kayra ile özgür istemenin uzlaştırılması üzerine yazdığı kitapta Molina, o zamanlar yirmi yıldan beri yazan İspanyol doktorların (O daha çok Thomasçıları anlatmak ister.), Tanrının gelecekteki olumsal olayların

kesin bilgisini nasıl edindiğini açıklamanın başka bir yolunu bulamayıp, özgür eylemler için zorunlu olarak öncedenbelirlenmeyi ortaya attıklarını söyler.

40 Kendisine gelince, Molina başka bir yol bulduğunu düşündü; o tanrısal bilginin üç nesnesi olduğunu kabul eder. Olanaklılar, edimsel olaylar, eyleme geçirilirlerse belli koşulların sonucunda ortaya çıkacak koşullu olaylar. Olanakların bilgisi 'salt anlama yetisinin bilgisi' diye adlandırılandır. Evrenin ilerleyişi içinde edimsel olarak ortaya çıkan olayların bilgisine ise 'görü bilgisi' denir. Yalnızca olanaklı olayla, saf, saltık olay arasında bir orta tür, açıkçası koşullu olay vardır. Molina'ya göre görününki ile anlama yetisininki arasında bir de aradaki bilgi vardır. Bunun için tanrısal biliciliğe başvuran Davut'un ünlü örneği verilir: Kendini kapatmayı tasarladığı Keilah kasabasında yaşayanlar, Saul'un kasabayı kuşattığı varsayıldığında, onu Saul'e verecekler midir vermeyecekler midir? Tanrı "Evet!" diye yanıtladı, bunun üzerine Davut başka bir yol tuttu. İmdi, bu aradaki bilginin bazı savunucuları şu kanıdadır: Tanrı insanların kendi içlerinden geldiği biçimi ile ne yapacaklarını öngörerek, onların belli koşullara yerleştirileceğini varsayarak, kendi özgür istemelerini kötüye kullanacaklarını bilerek onlara ne kayra ne de uygun koşullar buyurdu. Bu koşulların, bu yardımların onlara hiç mi hiç hizmeti olmayacağından, o, adil bir biçimde böyle buyurmuş olabilir. Gelin görün ki Molina burada Tanrının, bu koşullarda özgür bir yaratığın yapacağı şeye dayalı buyrukları için, bir gerekçe bulmakla yetinir genellikle.

41. Bu tartışmanın bütün ayrıntılarına girmek istemiyorum. Bir örnek vermek bana yetecek. Ermiş Augustinus için kabul edilebilir olmayan birtakım eski yazarlar ile onun ilk çömezlerinin, Molina'ya bir ölçüde yaklaşan bazı düşünceleri var gibi. Thomasçılar ile kendilerini Ermiş Augustinus'un çömezleri diye adlandıranlar (ancak karşıtları onlara Jansenciler der) felsefi, tanrıbilimsel temelleri

bakımından bu öğreti ile savaştılar. Kimileri aradaki bilginin saf anlama yetisinin bilgisinde içerilmesi gerektiğini ileri sürdü. Gelgelelim başlıca karşı çıkış bu bilginin temelini hedef aldı. Tanrı, Keilah halkının ne yapacağını görmek için hangi dayanağa ya da temele sahip olabilir? Yalın, olumsal, özgür eylemin kendinde kesinlik ilkesi verecek hiçbir şey yoktur; ancak ona Tanrının buyruklarıyla, bu buyruklara bağlı nedenlerle önceden belirlenmiş diye bakılırsa iş değişir. Sonuçta edimsel, özgür eylemlerde var olan güçlük, koşullu özgür eylemlerde de olacaktır. Açıkçası Tanrı onları ancak bu eylemlerin nedenleri ile buyruklarının koşulları altında bilecektir. Bunlar şeylerin ilk nedenleridir. Bu tür eylemleri, olumsal bir olayı onun nedenlerinden bağımsız olarak bilecek biçimde nedenlerinden ayırmak olanaklı olmaz. Dolayısıyla tümü, zorunlu olarak, Tanrının buyruklarının önceden belirlemesine dek geriye doğru izlenmelidir. Bu aradaki bilgi (böyle adlandırılır) bir çare sunmaz. Ermiş Augustinus'un yandaşı olduklarını açıkça söyleyen tanrıbilimiler, Molincilerin dizgesinin, Tanrı kayrasının kaynağını insanın iyi niteliklerinde bulduğunu ileri sürer. Onlar bunu Tanrının onurunun çiğnenmesi sayar, Ermiş Paul'ün öğretisine de karşıt görürler.

42. Burada bir yandan ötekine gidip gelen yanıtlara, karşı yanıtlara girmek uzun, yorucu bir iş olurdu. Ben iki yanda da doğruluk olduğunu nasıl anladığımı açıklamakla yetineceğim. Bu sonuç için olanaklı dünyaların sonsuzluğu ilkeme başvuracağım. Bunlar, gelecekteki bütün olumsal olayların zorunlu olarak kapsandığı bengi gerçekler bölgesinde, açıkçası Tanrının anlama yetisinin nesnesinde tasarımlanırlar. Keilah'ın kuşatılması durumu, olası dünyanın bir bölümünü oluşturur; *o, bizimkinden, bu koşula bağlı olan her şeyde ayrılır;* olanaklı dünya düşüncesi ise bu durumda olacak olanı temsil eder. Dolayısıyla, bunlar ister edimsel olarak ortaya çıksın isterse belli bir durumda ortaya çıkmak zorunda olsun, gelecekteki olumsal olayların kesin

bilgisi bakımından bir ilkemiz var. Olanaklar alanında onlar oldukları gibi, açıkçası özgür olumsallıklar olarak temsil edilirler. Dolayısıyla ne gelecekteki olumsal olayların önbilgisi ne de bu ön-bilginin kesinliğinin temeli kafamızı karıştırmaya ya da özgürlük konusunda olumsuz bir yargı vermemize neden olmalı. Ussal yaratıkların özgür eylemlerine dayanan gelecekteki olumsal olayların, Tanrının bu buyruklarından, onların dış nedenlerinden tümüyle bağımsız olduğu doğrudur, olanaklıdır da, gene de onları öngörmenin bir yolu vardır; çünkü Tanrı onları, onlara var olma izni vermeyi buyurmadan önce, olanaklar bölgesinde oldukları gibi görür.

43. Ancak Tanrının ön-bilgisinin bizim özgür eylemlerimizin bağımlılığı ya da bağımsızlığı ile bir ilgisi yoksa da Tanrının ön-düzenlemesinin, buyruklarının, nedenler dizisinin durumu böyle değildir. Ben bu dizinin istemenin belirlenimine katkısı olduğuna her zaman inandım. İlk noktada Molincilerden yana isem, ön-belirlenimin zorunlu kılıcı olarak alınmaması koşuluyla, ikincisinde ön-belirleyicilerden yanayım. Tek sözle, ben, istemenin benimsediği yola her zaman daha eğilimli olduğu, ancak onu benimsemek bakımından hiçbir zaman zorunlulukla bağlanmadığı kanısındayım. Onun bu yolu tutacağı kesin ancak zorunlu değil. Buradaki durum, benzerlik tam olmasa da ünlü deyişle konuşumludur: *Astra inclinant, non necessitant*[70] (astrolojinin bir dayanağı varmışçasına ayaktakımı ile aynı ağızdan konuşursak). Yıldızların eğilim yarattığı olay her zaman ortaya çıkmaz, oysa istemenin daha eğilim yarattığı yol, kesinlikle benimsenir. Üstelik yıldızlar, olaylarda iş birliği yapan eğilimlerin ancak bir bölümünü oluşturur, oysa istemenin daha büyük eğilimi dendiğinde, bütün eğilimlerin sonucundan söz edilir. Bu, neredeyse

[70] Yıldızlar sonuca ya da amaca eğilimli kılar; ama sonucu zorunlu kılmazlar.

Tanrının bütün önce gelen istemelerinin sonucu olan sonradan gelen istemesinden söz etmek gibidir.

44. Gene de, nesnel kesinlik ya da belirlenim, belirli bir doğruluğun zorunluluğunu ortaya çıkarmaz. Gelecekteki olumsal olayların doğruluğunun belirli, sağlama bağlanmış olduğunu gene de olumsal kaldıklarını ileri sürerek bütün filozoflar bunu kabul eder. Etki (sonuç) ortaya çıksa da çıkmasa da bu şey kendinde bir çelişki içermez. Olumsallık da işte burada yatar. Bu noktayı daha iyi anlamak için çıkarımlarımızın iki büyük ilkesi olduğunu hesaba katmalıyız. Biri, iki çelişik önermeden birinin doğru ötekinin yanlış olduğunu belirten *çelişki* ilkesidir, öteki ilke ise *belirleyici gerekçe*dir. O bir neden olmadıkça ya da en azından onu belirleyen bir gerekçe olmadıkça hiçbir şeyin olmayacağını söyler. Açıkçası bir şeyin var olamamak yerine niçin varolduğunun, niye öteki değil de bu biçimde olduğunun *apriori* gerekçesini veren bir şey. Bu büyük ilke bütün olaylar için geçerlidir, buna aykırı bir durum ortaya koyulamaz. Biz bu belirleyici gerekçeleri pek az tanısak da bunların varlığını algılıyoruz. Bu büyük ilke bakımından Tanrının varlığını kanıtlamasaydık, ona dayalı pek haklı, pek yararlı sonsuz sayıda çıkarımı elimizden kaçırırdık. Üstelik onun kural dışı durumu yoktur, olmuş olsa gücü zayıflardı. Ayrıca her şeyin sallantılı, kural dışı durumlarla dolu olduğu dizgeler ölçüsünde güçsüz hiçbir şey yoktur. Benim onayladığım dizgeye bu kusur yüklenemez; orada her şey olsa olsa karşılıklı sınırlayıcı olan genel kurallara uygun olur.

45. Gelecekteki özgür, olumsal olayların, şeylerin doğasındaki bu genel kuraldan bağışık olma ayrıcalığı olduğu düşünülmemeli. Oysa düşsel düşüncelere yatkın bazı Skolastikçiler böyle olduğunu sanır. İstemeyi seçimi için destekleyen bir gerekçe her zaman vardır. İstemenin özgürlüğünün korunması için bu gerekçenin zorlayıcı olma-

dan itelemesi yeterlidir. Eski çağdakiler, Platon, Aristoteles, Augustinus da bu kanıdadır. İsteme, iyi konusunda başka tasarımlara baskın çıkan bir tasarımı olmaksızın hiçbir zaman eyleme itilmez. Bu, onun Tanrıyla, iyi meleklerle, mutlu ruhlarla ilişkisi için bile kabul edilir. Onların, bunun sonucu olarak gene de özgür olduğu kabul edilir. Tanrı kesinlikle en iyiyi seçer, ancak böyle yapmak için sınırlamış değildir. Dahası Tanrının seçiminin nesnesinde zorunluluk yoktur, şeylerin başka bir dizisi aynı ölçüde olanaklıdır. Tam da bu gerekçeyle, seçim özgürdür, zorunluluktan bağımsızlığıdır; çünkü çeşitli olanaklar arasından yapılmıştır, isteme de yalnızca nesnenin iyiliğinin ağır basmasıyla belirlenir. Öyleyse bu, Tanrı ile onun ermişlerini ilgilendiren bir kusur değildir. Tersine, dünyadaki insanlar için bile başka türlü olsaydı, onlar iteleyici bir gerekçe olmaksızın eyleseydi, bu büyük bir eksiklik ya da daha çok belirgin bir saçmalık olurdu. Birinin özgürlüğünü kanıtlamak için kapristen ötürü belli bir yol tuttuğu varsayılsa bile, onun bu yadırgatıcı düşüncesinde bulduğunu düşündüğü haz ya da üstünlük, onu buna eğilimli kılan gerekçelerden biridir.

46. Öyleyse bir olumsallık ya da 'fark etmezlik'ten hiçbir şeyin bize şu ya da bu yolu zorunlu kılmaması koşuluyla fark etmezlik özgürlüğü vardır. Ancak burada *denk güçlerin kımıltısız dengesindeki bir fark etmezlik* açıkçası iki yanda her şeyin bütünüyle denk olduğu, birine eğilimin olmadığı bir durum hiçbir zaman yoktur. Çoğunu algılayamadığımız, sayısız irili ufaklı iç dış devinim bizimle iş birliği eder. Daha önce söylediğim gibi, birinin düşünmek için durmaksızın bir odadan çıktığı sırada bir ayağını daha önce atması için böyle gerekçeler vardır. Çünkü Petronius'daki Trimalchio'nun evindeki gibi bize sağ ayak önce diye bağıracak köleler yoktur her yerde. Az önce dediklerimizin tümü, bir nedenin, eylem eğilimi olmaksızın eyleyemeyeceğini öğreten filozofların ilkeleriyle bütün bütün

uzlaşır. Eden onu ister dışarıdan alsın ister kendi önceden gelen kişiliğinin sonucu olarak ona sahip olsun, bir ön-belirlenimi içeren, bu eğilimdir.

47. Dolayısıyla bazı Yeni Thomasçılara eşlik ederek, Tanrının, özgür yaratığının kendi fark etmezliğini bırakmasına neden olacak türden, yeni, aracısız bir ön-belirlenimine başvurmamız gerekmez, Tanrının yaratığın ne yapacağını bilmesini olanaklı kılan bir Tanrı buyruğuna başvurmamız da gerekmez. Çünkü yaratığın, onu bir yoldan çok ötekine iteleyen önceki durumu ile önceden belirlenmesi yeterlidir. Üstelik yaratığın eylemlerinin bütün bu bağlantıları ile bütün yaratıkların bağlantıları Tanrı onlara varoluş vermeyi buyurmadan önce tanrısal anlama yetisinde temsil edildi; bunlar, salt anlama yetisi aracılığı ile Tanrı için bilinir oldu. Dolayısıyla biz, Tanrının ön-bilgisinin hesabını vermek için hem Molincilerin aradaki bilgisinden hem de Banez ya da Alvarez'in (bunun dışında büyük derinliği olan yazarlar) öğrettiği ön-belirlenimden vazgeçilebileceğini görürüz.

48. Denk güçlerin yarattığı kımıltısızlıktaki fark etmezlik konusundaki bu yanlış düşünce yüzünden Molinciler daha fazla sıkıntıya düştü. Onlara yalnızca, kesinlikle belirlenmemiş bir nedenin hangi doğrultuda belirleneceğini bilmenin nasıl olanaklı olduğu sorulmadı, kaynağı olmayan bir belirlenimden bir sonuç çıkarmanın nasıl olanaklı olduğu da soruldu. Molina ile birlikte, bunun özgür nedenin ayrıcalığı olduğunu söylemek, hiçbir şey söylememektir. Tersine olsa olsa bu nedene düşsel olma ayrıcalığı bağışlamaktır. Onların çıkış yolu kesinlikle olmayan bir dolambaçtan çıkmak için umutsuzca çabalamalarını görmek hoştur. Bazıları istemenin biçimsel olarak belirlenmeden önce, denk güçlerin kımıltısızlığa yol açan dengesinden çıkmak için gerçekten belirlenmesi gerektiğini öğretirler. Peder Dole'li Louis *Tanrının İş Birliği* üzerine kitabında bu yolda bir sığınak bulmaya çalışan Molincilerden alıntı

yapar. Çünkü onlar, ister istemez nedenin eyleme eğilimli olmak zorunda olduğunu kabul etmelidir. Ancak hiçbir şey kazanamaz, olsa olsa güçlüğü ertelerler; çünkü onlara özgür nedenin gerçekten nasıl belirleneceği sorulacaktır. Öyleyse onlar şunu kabul etmeksizin kendilerini hiçbir zaman kurtaramazlar: Özgür yaratığın önceki durumunda, onu belirlenmeye iten bir ön-belirlenim vardır.

49. Bunun sonucu olarak, Buridan eşeğinin iki otlak arasında kalıp ikisine de sürüklenme durumu, evrende, doğanın düzeninde olamayacak bir kurgudur. Gerçi M. Bayle başka kanıdadır. Durum olanaklı olsaydı eşeğin kendi kendine açlıktan öleceğini söylemek doğru olurdu. Gelin görün ki Tanrı bu şeyi açıkça ortaya çıkarmadıkça sorun temelde olanaksızlıkla ilişkilidir. Çünkü evren, boylu boyunca yatay olarak kesilen eşeğin ortasından geçen, böylece bir elipsteki gibi iki yanında her şeyi denk, her şeyi benzer olan bir düzlem ile ikiye ayrılamaz. Söz konusu elipsteki gibi olan, benim "iki yüzlü" dediğim bu tür biçimlerin tümü, merkezden geçen düz bir çizgiyle bölünebilir. Ancak ne evrenin parçaları ne hayvanın iç organları benzerdir ne de bunlar dikey düzlemin iki yanına eşitçe yerleştirilebilirler. Öyleyse bize görünmeseler bile, eşeğin içi ile dışında, her zaman onu bir yandansa öteki yana gitmesi için belirleyecek birçok şey olacaktır. İnsan özgürdür eşekse özgür değildir. Gene de aynı gerekçeden ötürü, insan için de iki yol arasında yetkin bir denge durumunun olanaksız olduğu doğru olmak zorundadır. Üstelik bir melek ya da kesinlikle Tanrı, insanın benimsediği yolun hesabını, onu bu yolu benimsemeğe iten nedeni ya da eğilimi, yaratıcı gerekçeyi göstererek verebilir. Gene de bu gerekçe sık sık bizim için karmaşık, kavranamaz olacaktır. Çünkü birbirine bağlanan nedenlerin eklemlenmesi çok uzundur.

50. Bundan ötürü, M. Descartes'ın bizim özgür eylemlerimizin bağımsızlığını kanıtlamak için ileri sürdüğü, onun

yoğun iç duyum dediği gerekçenin gücü yok. Doğrusunu söyleyelim, biz bağımsızlığımızı duyumsayamayız; kararlarımızın bağlı olduğu, genellikle de algılanamaz olan nedenlerin her zaman bilincinde değiliz. Bu, manyetik bir iğnenin kuzeye dönmekten hoşlanması gibidir; çünkü o, manyetik özdeğin algılanamayan devinimlerin bilincinde olmaksızın, başka nedenlerden bağımsız olarak döndüğünü düşünürdü. Biz daha sonra insan ruhunun, eylemleriyle ilişkisinde, ne anlamda kendi doğal ilkesi olduğunu, kendine bağlı olduğunu, başka bütün yaratıklardan bağımsız olduğunu göreceğiz.

51. *İstencin* kendisine gelince, onun özgür istemenin bir nesnesi olduğunu söylemek doğru değil. Kesin konuşalım, eylemek istiyoruz ama istemeyi istemiyoruz, yoksa istemeyi istemeye sahip olmak istediğimizi söyleyebilirdik, bu ise sonsuza değin giderdi. Ayrıca biz istemeye karar verdiğimizde, uygulamaya dönük anlama yetisinin en son yargısına uymayız her zaman. Tersine biz, istememizde her zaman hem usun hem de tutkuların doğrultusundan gelen eğilimlerin sonucuna uyarız. Genellikle de bu anlama yetisinin açık bir yargısı olmaksızın ortaya çıkar.

52. Öyleyse başka her yerdeki gibi, bir insanda da her şey kesindir, daha önceden belirlenmiştir, insan ruhu bir tür *tinsel otomat*tır. Gerçi bu açıklamada genelde olumsal eylemler, özelde özgür eylemler salt nedensellikle zorunlu değillerdir, böyle olması olumsallıkla doğrudan bağdaşmazdı. Dolayısıyla kesinlikle ne gelecekteki olayların kendileri, ne Tanrının şaşmaz öngörüsü ne de nedenlerin ya da Tanrının buyruklarının ön-belirlemesi bu olumsallığı, bu özgürlüğü yıkmaz. Daha önce ortaya koyulduğu gibi, bu, gelecekteki olaylar ile öngörü bakımından kabul edilmiştir. Üstelik, Tanrının buyruğu yalnızca onun bütün olanaklı dünyaları karşılaştırarak, en iyisi olan birini seçmesine, bu dünyayı, içerdiklerinin tümüyle birlikte, her şeye gücü

yeten bir *Fiat* (Ol! Çn.) ile var etmeye karar vermesine dayanır. Bu buyruğun şeylerin yapısında hiçbir şeyi değiştirmeyeceği açıkça görülür. Tanrı onları salt olasılık durumunda oldukları gibi bırakır. Açıkçası ne doğalarında ne de özlerinde ya da ilineklerinde bile hiçbir şey değişmez. Bunlar bu olanaklı dünyanın tasarımında yetkin bir biçimde temsil edilirler. Böylece olumsal, özgür olan, Tanrının buyruğunda olduğu ölçüde onun önceden görmesinde de öyle kalır.

53. Peki öyleyse Tanrının kendisi dünyada hiçbir şey değiştiremez mi? (denilecektir). Bu dünyanın varoluşunu, onun ne içerdiğini önceden gördüğünden, onu var etmeye karar verdiğinden Tanrı artık bilgeliğini küçültmeden elbette değiştiremezdi. Çünkü o yanılamaz, pişman da olmaz, parçaya uyan, ancak bütüne uymayan kusurlu bir çözüm ise ona yakışmaz. Dolayısıyla her şey daha baştan düzenlendiği için, herkesin kabul ettiği bu varsayımsal zorunluluk nedeniyle, Tanrının öngörüsü ya da kararından sonra hiçbir şey değiştirilemez. Gene de olaylar kendinde olumsal kalır. Çünkü (gelecekte bu şeyin olacak olmasına, Tanrının öngörüsüne, kararına ilişkin bu varsayımı, bu şeyin olacağını bir olgu olarak temele koyan, ona uygun olarak da *'Unumquodque, quando est, oportet esse, aut unumquodque, siquidem erit, oportem futurum esse'*[71] demeyi zorunlu kılan varsayım bir yana bırakıldığında) belli bir olayda onu zorunlu kılan, onun yerine başkasının olamayacağını varsaydıran bir şey yoktur. Neden ile etki arasındaki bağa gelince, az önce açıkladığım gibi o özgürce eyleyeni zorlamaz, yalnızca iteler ya da eğilimli kılar. Dolayısıyla o, dışarıdan bir şey olması bağlamı dışında, koşullu bir zorunluluk bile oluşturmaz; yani şu ilkenin ta kendisidir: Ağır basan eğilim her zaman kazanır.

---

[71] Olan olmalıdır, çünkü vardır; olacak olan, olacaksa, gelmelidir.

54. Her şey düzenlendiyse Tanrının tansık yaratamayacağı da söylenecektir. Ne ki bu dünyada ortaya çıkan tansıkların, salt olanak durumunda göz önüne getirilen bu aynı dünyada da olanaklı olarak içerildiği, temsil edildiği unutulmamalı. Onları gerçekleştiren Tanrı, bu dünyayı seçtiğinde, onların gerçekleşmesini de buyurmuştu. Gene hiçbir şey değiştirilemeyeceği için adaklar ile duaların, iyi kötü eylemlerin hiçbir işe yaramayacağı konusunda karşı çıkılacaktır. Genelde insanlarda en çok kafa karışıklığında yol açan bu karşı çıkıştır. Gelin görün ki o katıksız safsatadır. Bu dualar, adaklar bugünkü bu iyi, kötü eylemler, Tanrı şeyleri düzenlemeye karar verdiğinde daha önceden onun önündeydi. Bu var olan dünyada olan şeyler, etkileriyle, sonuçlarıyla aynı dünyanın düşüncesinde, o daha ancak olanaklıyken temsil edildi. Tanrı seçtiğinden, onlar, Tanrının doğal ya da tanrısal kayrasını çekerek, ceza ile ödül gerektirerek, tıpkı bu edimsel dünyada olduğu gibi orada da temsil edildiler. O zaman bile, dua ya da iyi eylem *düşüncedeki bir neden* ya da *koşuldu*, açıkçası şimdi olduğu gibi Tanrının kayrasına, ödüle katkıda bulunabilen iteleyici bir gerekçeydiler. Üstelik, dünyada her şey birbirine sağlam bir mantığa dayanarak bağlandığından, Tanrının olacağı özgürce görerek her şeyi bu temelde önceden düzenlediğini ya da içinde her şeyin böyle düzenlendiği bu olanaklı dünyayı seçtiği (ki aynısıdır açıktır.

55. Bu düşünceler, sonuçta hiçbir şey yapmamaya karar veren eskilerin 'Tembel Safsatacılık' (λογοσ αργοσ) dediklerini de yıkar: Çünkü (insanlar şöyle diyebilir) benim dilediğimin olacağı varsa hiçbir şey yapmasam da olur, yoksa hiçbir zaman olmaz. Olaylarda olduğu varsayılan, onların nedenlerinden ayrı tutulan bu zorunluluk, daha önce yukarıda söz ettiğimiz gibi, benzer bir uslamlama çizgisinden ötürü *Fatum Mahometanum* diye adlandırılabilir. Böylece onun yüzünden Türklerin salgınların yok ettiği yerlerden kaçınmadığı söylenir. Ancak bunun yanıtı hazır-

dır: Etki kesin olduğunda onu üretecek neden de kesindir. Etki ortaya çıkarsa, o orantılı bir nedenden ötürü olacaktır. Dolayısıyla tembelliğin, senin istediğin şeyden hiçbir şey elde edememene yol açabilir; ancak dikkatle eylersen kaçınabileceğin uğursuzlukların başına gelmesine neden olabilir. Öyleyse biz *nedenler ile etkilerin bağlantısının* karşı konulmaz bir yazgıya neden olmak bir yana, daha çok onu ortadan kaldırmayı sağladığını görüyoruz. Ölümün her zaman bir nedeni olacağını söyleyen bir Alman atasözü vardır. Böyle doğru bir şey yoktur. Şu gün öleceksin (diyelim ki öyle, diyelim ki Tanrı da onu öngörüyor) evet kuşkusuz; ancak bu sen ona yol açacak şeyi yapacağın için olacak. Tanrının cezalandırmaları için de böyledir, onların da bağlı olduğu kendi nedenleri vardır. Bu bağlamda Ermiş Ambrose'den şu ünlü bölümü alıntılamak uygun olacaktır (*Lucae* bl. 1'de): '*Novit Dominus mutare sententiam, si tu noveris mutare delictum*'.[72] Bu bir onaylamama diye değil bir kınama diye anlaşılmalı. Tıpkı Ninovalılar için Tanrıya seslenen Yunus peygamberinki gibi. Şu yaygın deyiş '*Si non es praedestinatus, fac ut praedestineris*'[73] dar anlamda alınmamalı; onun doğru anlamı şudur: Kendi alın yazısından kuşkuları olanın yapması gereken, yalnızca Tanrının kayrasıyla onu elde etmek için gerekli olanı yapmasıdır. Hiçbir şeyi kendine dert etmeme yargısına varan bir safsatacılık belli kişilerin tehlikeye korkusuzca atılmalarına yol açmak için yararlı olabilir Bu özellikle Türk askerlerine uygulanmıştır. Ne var ki esrarın bu safsatadan çok daha önemli bir etken olduğu görülür. Günümüzde Türklerin bu kararlılığının büyük ölçüde yalancı çıktığını söylemeğe bile gerek yok.

---

[72] Sen günahını nasıl değiştireceğini bilirsen Tanrı yargısını nasıl değiştireceğini bilir.

[73] Alnına (kurtuluş) yazılmamışsa (ona) yazgılı olacak biçimde eyle.

56. Hollandalı bilgili hekim Johan van Beverwyck, *De Terminio Vitae*'yi yazma, bu konu üzerine bazı bilgili adamlardan birtakım yanıtlar, mektuplar, konuşmalar toplama zahmetine katlandı. Bu derleme basılmış bulunuyor. Orada insanların, dünyanın bu en eski sorunu konusunda pek sık yanıldıklarını, kafalarının pek karışık olduğunu görmek şaşırtıcı. Bundan sonra insan soyunun başından atamadığı bir sürü kuşku olmasında şaşılacak bir şey yok. İşin doğrusu insanlar kendilerini yitirmeyi seviyorlar. Bu, dikkate, düzene, kurallara bovun eğmek istemeyen usun bir tür başı boş dolaşması. Görünüşe bakılırsa oyunlara, jestlere öylesine alışığız ki en ciddi uğraşlarda, böyle olduğunu en az düşündüğümüzde bile alığı oynuyoruz.

57. Augsburg Mezhebi'nin tanrıbilimcileri arasındaki tartışmada, Almanya'da bunca çok incelemenin ortaya çıkmasına yol açan *Termino Paenitenia Peremptorio*'ya başka türde bile olsa birtakım yanlış anlamalar girmiştir. Hukukçular arasında yasalarla saptanmış terim *fatalia*'dır. İnsana pişman olması, ıslah olması bakımından uygulanan bu bir anlamda *buyurucu terim*, Tanrı gözünde kesindir. Her şey de Tanrı ile kesindir. Tanrı, bir günahkarın ne zaman artık onun için hiçbir şey yapılamayacak ölçüde katılaşacağını bilir. Bu katılaşmanın nedeni onun yaptıklarının cezalarını çekmesinin olanaksızlığı ya da belli bir süreden sonra yeterli kayra gereksinimini geri çevirmenin zorunlu olması değildir, kayra bunu hiçbir zaman geri çevirmez. Bunun nedeni onun kurtuluş yoluna artık yaklaşamayacağı bir zamanın olmasıdır. Gelin görün ki bizim elimizde bu süreyi saptamak için kesin imler yok. Bir adamı büsbütün bırakılmış saymaya da hakkımız yok. Her zaman umuda yer bırakmak daha iyi olur. Bu, bilisizliğimizin yararlı olduğu yerde, binlerce başkasıyla birlikte bir fırsattır.

Prudents futuri temporis exitum

Caliginosa nocte premit Deus.[74]

58. Kuşkusuz geleceğin tümü belirlenmiştir. Gelin görün ki onun ne olduğunu, öngörüleni, karar verileni bilmediğimizden ödevimizi Tanrının bize verdiği usa, onun bize buyurduğu kurallara göre yapmalıyız. Ancak sonra kafamız dinç olmalı, sonucu gözetmeyi Tanrının kendisine bırakmalıyız. Çünkü o yalnızca genelde değil tikelde de kesinlikle edileceğin en iyisini eder; çünkü ona gerçekten güvenen, açıkçası gerçek dindarlığı, diri bir inancı, ateşli bir yardımseverliği birleştiren bir inancı olan bizler, bu inançtan ötürü, o bizde olduğu ölçüde, bir görev olarak üzerimize düşen hiçbir şeyi geri çevirmeyiz, ona hizmetten geri durmayız. Bizim ona 'hizmet etmediğimiz' doğru, çünkü o hiçbir şeye gerek duymaz. Ne var ki, bizim onun istediğini varsaydığımız şeyi yerine getirmek için didinmemiz, bildiğimiz ölçüde, katkıda bulunabildiğimiz her yerde iyi olanda iş birliği yapmamız, bizim dilimizde ona 'hizmet etmektir'. Bir olay onun daha güçlü gerekçeleri olduğunu bize gösterene değin, her zaman, Tanrının bizim bildiğimiz iyiliğe zorlandığını varsaymalıyız. Bizim belki bilmediğimiz bu gerekçeler, onu, bizim onun kesinlikle sonuca ulaştırdığı ya da ulaştıracağı kendi tasarımının daha büyük başka iyiliklerinde aradığımız bu iyiliğin buyruğuna vermiştir.

59. İstemenin eyleminin nedenlerine nasıl bağlı olduğunu az önce gösterdim. İnsan doğasına eylemlerimizin bu bağımlılığı ölçüsünde uyan hiçbir şey olmadığını, o olmasa kişinin abuk sabuk, katlanılmaz bir yazgıcılığa, açıkçası *Fatum Mahometanum*'a kapılacağını, öngörü ile iyi öğüdü yerle bir ettiği için bunun en kötüsü olduğunu da sergiledim. Gene de istemli eylemlerin bu bağımlılığının, içimizdeki harika kendiliğindenliği temelli dışlamadığını göstermek hoş olur. Söz konusu kendiliğindenlik, kararlı ruhu bütün öteki yaratıkların fiziksel etkisinden bağımsız kılar.

[74] Tanrı karanlıkta bilgece saklar gelecek zamanın işlerini.

Şimdiye değin az tanınan bu kendiliğindenlik eylemlerimizdeki denetimimizi, en üst noktasına yükseltir. O, Önceden Kurulmuş Uyum Dizgesi'nin bir sonucudur. Burada söz konusu dizgeyle ilgili bazı açıklamalar vermeliyim. Skolastikçi filozoflar gövde ile ruh arasında etkileşim olduğuna inandılar. Şu da var ki, düşünce ile boyutlu kütlenin karşılıklı bağlantısının olmadığı, onların büsbütün değişik yaratıklar olduğu saptandığından, birçok çağcıl, gövde ile ruhun bir, aynı *tözü* ya da kişi diye adlandırılan şeyi oluşturmasına neden olan *metafizik iletişimin* her zaman bulunduğuna, oysa gövde ile ruh arasında *fiziksel bir iletişim* olmadığına inandılar. Bu fiziksel iletişim, böyle bir şey varsa, ruhun hız kertelerini, gövdedeki bazı devinimlerinin doğrultu çizgilerini değiştirmeye neden olur, bunun tersine gövdenin de ruhtaki düşüncelerin dizisini değiştirmeye etkisi olur. Gelin görün ki ruh bizim en içimizde olduğundan, başka bir deyişle kendi kendinin en içinde olduğundan ondan daha iyi hiçbir şey bilinemese de bu etki gövde ile ruhta kavranan herhangi bir kavramdan türetilemez.

60. M. Descartes uzlaşma sağlamak, gövdedeki eylemin bir bölümünü ruha bağımlı kılmak istedi. O, etki için bir doğa yasası olduğuna inandı. Descartes'a göre cisimlerde aynı miktarda devinim saklanıyordu. Ruhun etkisinin cisimlerin bu yasasını çiğnemesini olanaksız saydı. Tersine ruhun, bir sürücü gibi, gövdede yapılan devinimleri değiştirebilme gücü olduğuna inandı. Sürücü bindiği ata güç vermese de bu gücü dilediği yöne götürerek denetler, gelin görün ki bu bir gemle, mahmuzla, başka özdeksel yardımcılarla yapıldığından bunun nasıl yapılabildiği anlaşılabilir. Oysa ruhun kullanabileceği bu tür bir araç yoktur. Gerçekten de ne ruhta ne de gövdede açıkçası ne düşüncede ne de kütlede, birindeki bu değişimi ötekiyle açıklamaya hizmet edecek hiçbir şey yoktur. Tek sözle, ruhun gücün

niceliğini değiştirmesi de onun doğrultu çizgisini değiştirmesi de açıklanamayan şeylerdir.

61. Üstelik Descartes'ın gününden beri bu konuda iki önemli doğruluk bulgulanmıştır. İlkin, başka bir yerde kanıtladığım gibi, gerçekte korunmuş olan salt gücün niceliği, devinimin niceliğinden değişiktir. İkinci buluş şudur: Hangi yolla çarpışırlarsa çarpışsınlar, etkileştikleri varsayılan bütün cisimlerde aynı doğrultu eskisi gibi korunmaktadır. Bu kuralı Descartes bilseydi o cisimlerin doğrultusunu, güçleri ölçüsünde ruhtan bağımsız saymış olacaktı. Ben bunun doğrudan Önceden Kurulu Uyum Varsayımına götüreceğine inanırım, tıpkı beni götürdüğü gibi. Bu tözlerin birinin ötekine fiziksel etkisinin açıklanamaz olmasından başka, ben ruhun gövdeyi doğa yasalarında tam bir düzensizlik olmadan fiziksel olarak etkileyemeyeceğini saptadım. Oyuna son bir çözüm getirmek için *ex machina* gibi bir Tanrı uyduran, ruh dilediğinde Tanrının cisimleri devindirdiğini, gövde gerek duyduğunda ruha algı verdiğini ileri süren filozoflar var. Başka konularda uzman olan bu kişilere kulak verilebileceğine inanmam. Ara nedenler dizgesi diye adlandırılan (çünkü Tanrının ruh istediğinde gövdeyi, gövde istediğinde ruhu etkilediğini öğretir) bu dizge, bu iki töz arasında iletişim kurmak için sürekli tansıklar ortaya koymanın yanı sıra bu tözlerin her birinde geçerli olan doğa yasalarının bozulmasını önlemez. Genel kanı onların karşılıklı etkileşiminin onları bozacağıdır.

62. Genelde Uyum İlkesine başka noktalarda inanmış olarak, sonuçta önceden oluşturma (preformation) ile bütün şeylerin kendi aralarındaki, doğayla kayra arasındaki, Tanrının buyrukları ile bizim ön görülen eylemlerimiz arasındaki, özdeğin bütün parçaları arasındaki, hatta geçmiş ile gelecek arasındaki Önceden Kurulmuş Uyuma da inandım. Bu bütün, Tanrının buyruk yürüten bilgeliğine uygundur. Onun işleri, kavranması olanaklı olan işlerin en

uyumlularıdır. Dolayısıyla şunları açıklayan bir dizgeye varabildim: Tanrı başlangıçta ruhu, gövdede olan biteni, kendi başına üretip tasarımlayacak biçimde, gövdeyi ise ruhun buyurduğunu yapacak biçimde yarattı. Sonuçta, ruhun düşüncelerini, son nedenler düzeninde, algıların değerlendirilmesine uygun olarak bağlayan yasalar, cisimlerin organlarımızdaki izlenimleriyle uyumlu, onları karşılayan resimler üretmelidir. Benzer biçimde gövdedeki, birbirini etkin nedenler düzeninde izleyen gövdedeki devinimlerin yasaları, ruhun düşüncelerini karşılar, onlarla uyumludur. Böylece gövde, ruh istediği zaman eyleme geçirilir.

63. Bu dizge önyargılı olmaktan uzaktır, özgürlük için de bundan daha uygunu yoktur. M. Jacquelot, *İnancın Usa Uygunluğu* üzerine kitabında, bunun benim bir uşağa ertesi güne değin gün boyu ne buyuracağımı bilen birinin, bu uşağa tümüyle benzeyen bir otomat yapması gibi olduğunu kanıtlar. Bana hizmet edecek otomatın eylemi hiç mi hiç özgür olmasa bile, o ertesi güne değin buyuracaklarımı doğru anda yapacak, gene de beni canımın çektiğini özgürce buyurmaktan alıkoymayacaktır.

64. Üstelik, bu dizgeye göre ruhta olan bitenlerin tümü yalnızca ruha bağlı olacağından, onun ardışık durumları yalnızca ondan, onun şimdiki durumundan türetildiğinden, ona bundan daha büyük bir *bağımsızlık* nasıl verilebilirdi? Ruhun yapısında bazı kusurların kalacağı doğrudur. Ruhun başından geçenler bütün bütün ona bağlıdır; ancak her zaman onun istemesine bağlı değildir. Böyle olması çok aşırı olurdu. Onun başından geçenler her zaman onun anlama yetisiyle saptanamaz ya da seçiklikle algılanamaz bile; çünkü ruhta yalnızca kendi egemenliğini kuran seçik algılar düzeni yoktur, aynı zamanda onların sınırını oluşturan bir dizi bulanık algı ya da tutku da vardır. Bunda şaşılacak bir şey yok. Seçik algılar dışında algısı olmasaydı, ruh,

bir Tanrı olurdu. Gene de dolaylı bir biçimde bile olsa onun bu bulanık algılar üzerinde bir ölçüde erki vardır. Çünkü ruh tutkularını hemen değiştiremese bile yeterli başarı ile bu sonuç için uzaktan uzağa çalışabilir, kendine yeni tutkular, alışkılar sağlayabilir. Onun en seçik algılar üzerinde de buna benzer bir erki vardır, kendine dolaysızca kanılar, yönelimler bağışlayabilir. Şu kanıyı ya da yönelimi edinme konusunda kendine engel olabilir, yargı gücünü durdurup hızlandırabilir. Çünkü biz ivecen bir yargı vermenin kayan adımlarını atarken, fırsat doğduğunda önce kendimizi tutmanın araçlarını arayabiliriz. Bir konu yargılanmaya hazır göründüğü anda bile kararımızı ertelememizi haklı kılacak beklenmedik bazı olaylarla karşılaşabiliriz. Kanımız ya da isteme edimi, istememizin doğrudan nesneleri olmasa da (daha önce değindiğim gibi) insan ara sıra şimdi istemediği ya da inanmadığı şeyi zamanı geldiğinde istemek, hatta inanmak için önlemler alır. İnsan ruhunun derinliği böyle büyüktür.

65. İmdi bu kendiliğindenlik sorununu bir sonuca vardırmak için sağlam bir tanımlamaya dayalı olarak, ruhta bütün eylemlerinin ilkesinin olduğu, bunun doğaya dağılmış en yalın tözler için de doğru olduğu söylenmeli. Gerçi orada özgürlük ancak anlama yetisi olanlarda vardır. Gene de halkın anladığı biçimde -görünüşlere göre konuşarak- ruhun bir yolla gövdeye, duyuların izlenimlerine bağlı olduğu söylenmeli. Daha çok, güneşin doğup batışı sorununu konusunda Ptolemy, Tycho ile konuşup Copernicus ile düşünmemiz gibi...

66. Şu da var ki bizim ruh ile gövde arasında varsaydığımız bu *karşılıklı bağımlılığa*, doğru, felsefeye uygun bir anlam verilebilir. Birinde edilenin gerekçesi ötekinde olanla sağlanabildiği ölçüde, bu iki tözden biri düşüncede ötekine bağımlıdır. Bu bağımlılık, Tanrı daha önce onlar arasında uyum olmasını buyurduğunda ortaya çıkmıştı. Böyle olsa bile, uşağın işlevini yerine getirecek bu otomat,

benim gelecekteki buyruklarımı öngörerek onun ertesi güne değin bana doğru anda hizmet etmesini sağlayanın bilgisinden ötürü, *düşüncede* bana bağlı olur. Benim gelecekteki yönelimlerimin bilgisi, bu otomatı buna göre biçimleyen bu ulu ustayı harekete geçirdi. Benim nesnel, onun fiziksel etkisi olur. Ruhta yetkinlik ile seçik düşünceler olduğu sürece Tanrı gövdeyi ruha uygun kıldı, onun buyruklarını zorunlu olarak yerine getirsin diye gövdeyi önceden ayarladı. Ruh yetkin olmadığı, algıları bulanık olduğu sürece Tanrı ruhu gövdeye uyumlu kıldı. Böylece ruh, gövdeden gelen tasarımlardan doğan tutkularla yönetilir oldu. Bu, tıpkı biri ötekine dolaysızca bağlıymış gibi, fiziksel izlenim aracılığıyla oluyormuş gibi bir etki, bir görünüş üretir. Doğrusunu söylersek bu, ruhun onu kuşatan cisimleri bulanık düşüncelerle tasarımlamasıdır. Aynı şey, bizim yalın tözlerin birbirine etkisi diye anladığımız her şeye uymalıdır; çünkü bu ancak düşüncede böyle olsa bile, her birinin öteki üzerinde, yetkinliği ya da eksikliği oranında etkili olduğu varsayılır. (Yaratıklarda eylemler ile tutkular her zaman karşılıklıdır; çünkü yapılanı belirgince açıklamaya hizmet eden, onu varlığa getirmeğe yardım eden gerekçelerin bu bölümü bu tözlerden birindedir, öteki bölümü ise diğerindedir. Yetkinlikler ile eksiklikler her zaman birbirine karıştırılmış, paylaştırılmıştır.) Dolayısıyla biz birine *eylemi*, ötekine de *tutkuyu* yükleriz.

67. Ne ki en başta, istemli eylemlerde ne türden bağımlılık olduğu düşünülürse düşünülsün, bu salt matematiksel zorunluluk bile olsa (ki değildir) buradan hakça, usa uygun ödüllendirmeler ile cezalandırmaları olanaklı kılmaya yetecek kertede özgürlük olmadığı sonucu çıkmaz. Bir eylem zorunlu olduğunda sanki bu bütün erdemlere, kusurlara, övgülerin, yergilerin, ödüllendirmelerle cezalandırmaların bütün geçerli nedenlerine son veriyormuş gibi konuştuğumuz doğru. Gelin görün ki bu sonucun büsbütün doğru olmadığı kabul edilmeli. Bradwardine'in,

Wyclif'in, Hobbes'un, Spinoza'nın kanılarını paylaşmaktan pek uzağım. Görünüşe göre onlar tümüyle matematik zorunluluğu savunuyor. Ben bunu uygun biçimde belki de alışılmış olandan daha açıkça çürüttüm. Gene de doğruluk için her zaman kanıt gösterilmeli, öğretiye sonuçta ondan çıkmayan hiçbir şey yüklenmemeli. Ayrıca bu çıkarımlar çok fazla şey kanıtlar; çünkü onların koşullu zorunluluğa karşı kanıtlanımları da aynı ölçüde çok olduğu gibi üstelik tembel safsatacılığı da haklı kılarlar. Çünkü nedenler dizisinin salt zorunluluğu bu konuda koşullu zorunluluğun şaşmaz kesinliğine hiçbir şey katmaz.

68. Öyleyse öncelikle birinin kendini başka bir yolla savunamadığında bir deliyi öldürmesine izin verildiği konusunda uzlaşmalıyız. Aynı zamanda, bu onların suçu olmasa da zararlı ya da pek haşarı hayvanları yok etmeye izin verildiği ya da bunun sık sık zorunlu olduğu kabul edilecektir.

69. İkincisi onu düzeltmeye hizmet edeceğini düşündüğünde, hayvanın usu ya da özgürlüğü olmasa da bir hayvana ceza verilebilir. Köpekler, atlar bu yüzden cezalandırılır, hem de çok başarıyla... Ödüllendirme, hayvan yönetiminde de bize aynı ölçüde yardımcı olur. Bir hayvan aç olduğunda ona verilen yiyecek, başka türlü ondan elde edilemeyecek şeyi yapmasına neden olur.

70. Üçüncüsü, cezalandırma bir örnek olarak hizmet ederse ya da ötekilerde yılgı yaratırsa, kötü işleri bırakmaları için hayvanlara bile ölüm cezası verilir (burada cezalandırılan hayvanın düzeltilmesi sorunu yoktur artık). Rorarius, hayvanlarda us üzerine yazdığı bir kitabında, başka aslanları kasabalardan, insanların yoğun olduğu yerlerden uzağa sürmek için Afrika'da aslanları çarmıha gerdiklerini; Jülich ilinden geçerken ağıllara daha fazla güvenlik sağlamak için oralara kurtların asıldığını gördüğünü söyler. Köylerde, alıcı kuşları evlerin kapılarına çivileyen insanlar vardır, onlar aynı türden kuşların o zaman kolay

kolay orada boy gösteremeyeceğini düşünür.

71. Öyleyse dördüncü sırada şu var: Deneyim, dayak korkusunun insanları kötülükten uzak tutmaya, ödüllendirilme umudununsa iyilik etmeye uğraşmalarına neden olduğunu kanıtladığından, bu durumda insanlar ne türden bir zorunluluk olursa olsun zorunluluk altında eyleseler de insanın bundan yararlanmak için iyi bir gerekçesi olacaktır. Şöyle karşı çıkılacaktır: İyi ile kötü zorunluysa onu elde etmek ya da önlemek için bazı araçlardan yararlanmak yararsızdır. Ne var ki tembel safsatacılığı ile savaşılan bölümde bunun yanıtı daha önce verilmiştir. İyi ile kötü, bu araçlar olmaksızın zorunlu olsalardı bu tür araçlar yararsız olurdu. Ne var ki öyle değiller. Bu iyilikler ile kötülükler, ancak bu araçların yardımıyla gelir. Bu sonuçlar zorunlu olsaydı, araçlar onları zorunlu kılan nedenlerin bir parçası olurdu. Çünkü deney bize korku ile umudun kötülüğü önleyip iyiliği ilerlettiğini göstermiştir. Öyleyse bizim gelecekteki olayların kesinliği ile zorunluluğuna karşı bu karşı çıkışımız, genelde tembel sofizme karşı çıkıştan pek değişik değildir. Dolayısıyla bu karşı çıkışların koşullu zorunluluk ile salt zorunluluğa eşit ölçüde yöneltildiği, birine karşı kanıtlama yaptıkları ölçüde ötekine karşı da kanıtlama yaptıkları, açıkçası sonuçta hiçbir şey olmadıkları söylenebilir.

72. Piskopos Bramhall ile Mr. Hobbes arasında, ikisi de Paris'teyken başlayan, İngiltere'ye dönmelerinden sonra da sürüp giden büyük bir anlaşmazlık vardı. Tartışmanın tümü, 1656'da Londra'da yayınlanan dört bölümlü bir ciltte toplu olarak bulunmaktadır. Bütün tartışmalar İngilizce; bildiğime göre kitap şimdilik çevrilmedi, Mr Hobbes'un Latince Yapıtları Koleksiyonuna da girmedi. Bu yazıları okudum. O zamandan beri onları bir daha ele aldım. Daha en baştan Hobbes'un bütün şeylerin salt zorunluluğunu hiç mi hiç kanıtlamadığını, ancak zorunluluğun tanrısal ya da insanca adaletin bütün kurallarını

yıkacağını, erdemin uygulanmasını ise bütünüyle önlemeyeceğini yeterince kanıtladığını gözledim.

73. Bununla birlikte böyle bir zorunluluk varsayılırsa, salt zorunlulukla eyleyecek olanlara pek uygulanamazmış gibi görünen bir adalet türü, belli ödüllendirmeler ile cezalandırmalar vardır. Bu tür adaletin amacı ne ıslah etme ne örnek olmadır, kötülüğün düzeltilmesi bile değildir. Onun temeli yalnızca şeylerin uygunluğudur. Bu ise kötü eylemin kefareti için belli bir doyum bekler. Doğrusu Sozziniciler[75], Hobbes ile bazı başkaları, öç alıcı bir adalet olan bu cezalandırıcı adaleti kabul etmezler. Tanrı birçok durumda bunu kendine saklar; ancak ötekileri yönetme yetkisi olan başka kişilere de kesinlikle onu bağışlar. O, tutkularıyla değil uslarının etkisiyle eylemeleri koşuluyla bu adaleti, temsilcileri aracılığıyla uygular. Sozziniciler bunun temelsiz olduğuna inanır, gelin görün ki bu uygunluğun her zaman bir temeli vardır. O yalnızca incineni, örseleneni hoşnut etmez, bunu görmek bilge kişinin de hoşuna gider; bu, eğitimli usları, güzel bir müzik parçası ya da güzel bir mimarlık yapıtı gibi hoşnut eder. Cezalandırma artık kimsenin düzeltilmesine yaramasa bile, bilge yasa koyucu göz dağı verir, deyim yerindeyse cezalandıracağını bildirir, eylemin büsbütün cezasız bırakılmaması bakımından onun tutarlılığına uygun düşer bu. O, bir şey yapacağını söylemese bile bu dediğini yapması için onu destekleyebilecek bir uygunluk vardır. Benzer biçimde bilge kişi de yalnızca denk olanı yapacağını söyler. Burada usun bir dengelemesi olduğu, düzenin yeniden kurulması için cezanın katkısı olmazsa düzensizlik yüzünden dengelemenin örselenebileceği bile söylenebilir. Grotius'un Sozzinicilere karşı İsa'nın hoşnutluğu konusunda yazdıkları ile

[75] İtalyan tanrıbilimci Socinus (Lelio Sozzini, 1525-62) ile İsa'nın tanrısallığını yadsıyan yeğeni Fausto Sozzini'nin (1539-1609) öğretilerinden yana olan.

Crellius'un buna yanıtına başvurabilir.

74. Dolayısıyla artık onları kötülükten geri çevirmeye hizmet etmese bile kargışlıların acıları sürer. Benzer biçimde artık onların iyiliğinin berkitilmesine hizmet etmese bile kutsanmışların ödüllendirilmeleri de sürer. Gene de kargışlıların yeni günahlarla durmadan kendilerine yeni acılar getirdiklerini, kutsanmışlarınsa iyilikte yeni ilerleyişleriyle kendilerine durmadan yeni mutluluklar getirdikleri söylenebilir. Çünkü ikisi de *uygunluk ilkesi* üzerinde temellendirilmiştir. Bu ilkeye göre, şeyler kötü eylemin kendi kendine illa ceza getireceği biçimde düzenlenmiştir. İki dünya arasındaki son nedenler ile etkili nedenlerin koşutluğunu izleyerek, Tanrının evrende cezalandırma ya da ödüllendirme ile kötü ya da iyi eylemler arasında bir bağlantı kurduğuna inanmak için iyi bir gerekçe vardır. Buna göre birincisi her zaman ikincisi tarafından çekilecektir, erdem ile kusur kendi ödülleri ile cezalarını şeylerin doğal dizisi sonucunda elde ederler. Şeylerin bu dizisi, önceden kurulmuş uyumun ruh ile gövde arasındaki iletişimde görünen türünden başka bir türünü içerir. Çünkü daha önce de dediğim gibi, tek sözcükle, Tanrının bütün ettikleri, yetkinlikle uyumludur. O zaman belki de şeylerin bu uygunluk ilkesi artık gerçekten özgür olmadan ya da salt zorunluluktan bağışık olmadan eyleyen varlıklara uygulanmaz. Bu durumda da cezalandırıcı adalet değil ancak düzeltici adalet uygulanabilir. Adil olan üzerine yayınladığı bir tezde ünlü Conringius'un kanısı budur. Pomponazzi'nin yazgı üzerine kitabında, cezalandırma ile ödüllendirmelerin yararını kanıtlamak için kullandığı gerekçeler eylemlerimizde yazgının zorunluluğu ile ortaya çıkacak olsa da hoşnutlukla değil olsa olsa ıslah olmayla ilgilidir. Κολασιν ου τιμωριαν[76]. Üstelik başkaldıranların evlerini yıkmak gibi belli suçlara yardım eden hayvanları yere

[76] Öc alma değil cezalandırma.

sermek de olsa olsa dış görünüş içindir, açıkçası yıldırmak için... Dolayısıyla bu bir düzeltici adalet edimidir, burada cezalandırıcı adalet hiçbir rol oynamaz.

75. Ne var ki zorunlu olmaktan çok merak uyandıran bir soruyu tartışarak oyalanmayalım. Çünkü biz istemli eylemlerde böyle bir zorunluluk olmadığını gösterdik. Gene de kötülükten kaçınmaya, ıslah olmaya götüren türden cezalandırmalar ile ödüllendirmeler bakımından, *eksik özgürlüğün*, açıkçası kısıtlamalardan bağışık özgürlüğün, temel olarak tek başına yeterli olacağını göstermek iyi olur. Buradan, kendilerini her şeyin zorunlu olduğuna inandırmış bazı anlayışlı kişilerin, kimsenin ödüllendirilmemesi, cezalandırılmaması, övülmemesi, yerilmemesi gerekir derken yanıldıkları da görülür. Besbelli onlar böyle derken uslarına alıştırma yaptırıyorlardı. Onların bahanesi şudur: Her şey zorunlu olduğunda hiçbir şey elimizde değildir. Gelin görün ki bu bahane iyi temellendirilmemiştir. Zorunlu eylemler, en azından biz onları yapabilir ya da yapmadan geçebilir olduğumuz sürece gene bizim elimizde olurdu. Övgü ya da yergi, haz ya da acı umudu ya da korkusu, istememizi bu eyleme itelediğinde, onlar istemeyi ister zorunlulukla itelesin ister kendiliğindenliğe bıraksınlar, olumsallık ile özgürlük bundan hiç zarar görmezdi. Dolayısıyla eylemlerimizde gerçekten bir zorunluluk olsa bile övgü ile yergi, ödüllendirmeyle cezalandırma her zaman yararlarının büyük bir bölümünü korurdu. Biz -bir attaki, elmastaki, insandaki- hiçbir rolümüz olmayan doğal iyi, kötü nitelikleri de övüp yerebiliriz. Uticalı Cato'nun doğasının iyiliği aracılığı ile erdemli eylediğini, onun için başka türlü davranmanın olanaksız olduğunu söyleyen kişi, onu daha çok övdüğünü düşündü.

76. Şimdiye değin ortadan kaldırmaya çabaladığım güçlükler, doğal tanrıbilim ile açınsama tanrıbiliminde neredeyse tümüyle ortaktı. Şimdi açınsama tanrıbiliminin insanın seçilip seçilmemesi sorununa, bununla birlikte de

Tanrının acıma ya da adalet eylemleri ile bağlantısında tanrısal kayradan yoksun kalma ya da bunu kullanma sorununa gelmek zorunlu olacak. Gelin görün ki ben önceki karşı çıkışlara yanıt verirken, bu geri kalanları yanıtlamak için bir yol açtım. Bu benim orada yaptığım bir gözlemi (Başlangıç Tezi, 43) onaylar. Buna göre, doğal tanrıbilimin doğru gerekçeleriyle insanca görünüşlerin yanlış gerekçeleri arasında, açınsanmış inanç ile us arasındakinden daha çok çatışma vardır. Bu konu üzerinde yeni bir güçlük doğmaz pek. Bu güçlükler usun belirlediği doğrulukların yoluna çıkarılabilecek kaynaktan türemezler.

77. İmdi, bütün yanlardaki tanrıbilimciler alın yazısı ile kayraya ilişkin bu konularda kendi aralarında bölündükleri için, aynı sorulara değişik ilkelerine göre sık sık başka başka yanıtlar verdikleri için, insan onların arasında egemen olan farklara değinmeden edemiyor. Genelde bazılarının Tanrıya daha metafizik olarak baktığı, bazılarınınsa daha törel olarak baktığı söylenebilir. Başka nedenlerle Remonstrantların karşıtları birinci yolu tutarlar iken Remonstrantların ikincisini tuttuğunu belirttim. Ne var ki hakça davranmak için, bir yanda Tanrının bağımsızlığı ile yaratıkların bağımlılığını, öte yanda da istemesini anlama yetisi ile bilgeliğine bağımlı kılan Tanrının adaleti ile iyiliğini benzer biçimde onaylamalıyız.

78. Kimi yetenekli, iyiye yönelik yazarlar, önde gelen iki yanı karşılıklı hoşgörüye zorlamak için, bunların savunduğu gerekçelerin gücünü göstermek isteyerek tüm tartışmanın şu temel noktaya indirgendiğini düşündüler: İnsana ilişkin buyruklarını verirken Tanrının başlıca amacı neydi? O, niteliklerini açığa vurarak, bu amaçla yaradılışın, kayranın büyük planını oluştururken bunu yalnızca övülsün diye mi yaptı? Yoksa bunlara dayanarak uygun kararlar vermek için değişik koşullarda, durumlarda ne isteyeceklerini, ne edeceklerini göz önüne alarak yaratmayı tasarladığı anlama yetili tözlerin istemli devinimlerini mi gözetti daha çok?

Bence, bu büyük soruya böyle birbirine karşıt olarak verilen bu iki yanıtı uzlaştırmak kolay. Sonuçta da tümü bu noktaya gelirse, iki yan, hoşgörüye gerek kalmaksızın ilkece anlaşır. Doğrusu Tanrı, dünyayı yaratmayı tasarlarken yalnızca kendi yetkinliklerini, en etkili yoldan, onun ululuğuna, bilgeliğine, iyiliğine en yakışır biçimde açığa vurmayı, iletmeyi amaçladı. Gelgelelim işte bu amaç, en uygun tasarımı yapabilmek için yaratıkların bütün eylemlerini saf olanak durumundayken göz önüne alma konusunda onu bağladı. O, görünürdeki amacı güzel bir saray yapmanın hoşnutluğu ya da övüncü olan, tam bir karar vermeden önce bu yapıya girecek her şeyi, biçimi, gereçleri, yeri, durumu, araçları, işçileri, maliyeti göz önüne alan yüce bir mimar gibidir. Planlarını kuran bilge bir kişi, amacı araçlardan ayırmaz; bir amacı, ona ulaşmanın araçları var mı yok mu bilmeden düşünmez.

79. Tanrının bütün şeylerin beyi olmasından, onun kendi dışındaki şeylere aldırışsız olduğu, kendini tek başına saydığı, başkaları için kaygılanmadığı, böylece de nedensiz, seçimsiz, gerekçesizce kimini mutlu, kimini mutsuz kıldığı sonucunun çıkarılabileceğini sanan kişiler var mı bilmem? Gelin görün ki Tanrıyı böyle öğretmek onu bilgeliğinden, iyiliğinden yoksun bırakmaktır. Onun kendi yaratıklarını da göz önüne aldığı, onları düzenle en tutarlı biçimde kullandığı sonucuna varmak için, yalnızca onun kendi kendisini göz önüne aldığını, kendisine borçlu olan hiçbir şeyi görmezden gelmediğini gözlemlememiz yeter. Ulu, iyi bir ilke övüncünün ya da tanrısal ışığının ne ölçüde bilincinde olursa kullarını o ölçüde mutlu etmeyi düşünür. O bütün sultanların en yetkini, en yetkilisi olsa da, uyrukları doğuştan köle (avukatların dilinde) eli kolu bağlı adamlar, gönlünün dilediğince davranan bir erke gözü kapalı bağlı kullar olsa da... Calvin ile saltık buyruğun öteki en büyük savunucuları, haklı olarak, Tanrının, kayrası bakımından seçmesi ya da yoksun bırakması konusundaki bu gerekçe-

leri biz bilmesek bile *büyük, adil gerekçeleri* olduğunu ileri sürdüler. Biz hoşgörüyle şu yargıyı vermeliyiz: En katı alın yazısı savunucularında bu kanıdan uzaklaşmak için çok çok us, çok çok da dindarlık vardır.

80. Öyleyse kafasını kullanan insanlarla bu konuda tartışmak için bir neden yoktur (umarım). Ancak Tanrının kayrası ile istemesi konusunda öğrettiklerine uygun olarak, Tümelciler ile Tikelciler diye adlandırılanlar arasında her zaman tartışma olacak. Gene de benim onların arasındaki Tanrının insanları kurtarma isteği ile buna bağlı olan üzerine kızgın tartışmanın (*de Auxillis* ya da kayranın yardımı öğretisi ayrı tutulursa) bir ölçüde, şeylerden çok anlatımlara dayandığına inanasım var. Çünkü Tanrının, her bilge, yardımsever us gibi bütün olanaklı iyilere eğilimli olduğu, bu eğilimin iyi ile orantılı olduğunu düşünmek yeter. Üstelik (konuyu kesin olarak başlı başına ele alırsak) bu tam etkisi ya da sonucu her zaman gelmeyen "önceki isteme" diye adlandırılan istemeden kaynaklanır. Çünkü bu bilge usun birçok başka eğilimi olmalıdır. Dolayısıyla daha önce açıkladığım gibi onun istemesini tam, buyurucu kılan, bütün eğilimlerin sonucudur. Öyleyse eski yazarlarla birlikte, Tanrının, bütün insanları, etkisi kesin olan sonraki istemesine göre değil önceki istemesine göre kurtarmak istediği söylenebilir. Bu evrensel istemeyi yadsıyanlar, bu önceki eğilimin isteme diye adlandırılmasına izin vermezlerse olsa olsa kendilerini ada ilişkin bir sorun yüzünden sıkıntıya sokmuş olurlar.

81. Ne ki bengi yaşam alın yazısına sahip olmak ile Tanrının bütün yazgıları bakımından daha ciddi bir sorun var. Sorun şu: Bu yazgı saltık mı yoksa bakışa göre değişiyor mu? İyiye yazgı var kötüye yazgı var; kötülük törel de fiziksel de olduğu için bütün yanlardan tanrıbilimciler törel kötülüğe yönelik yazgı olmadığı, yani hiç kimsenin günaha yazgılı olmadığı konusunda uzlaşır. En büyük fiziksel kötü-

lük, açıkçası kargışlanma bakımından yazgı[77] ile alın yazısı arasında ayrım yapılabilir. Çünkü alın yazısı kendinde, ilgili olduğu kişinin iyi ya da kötü eylemlerinin göz önüne alınmasından önce gelen, salt, kesin bir yazgı içerir gibidir. Dolayısıyla tövbe etmeyenler suçlu bulunmaya yazgılıdır; çünkü onların pişman olmadıkları bilinmektedir. Ne var ki tövbe etmeyenlerin *alnına* kargışlanmak *yazılmıştır* denemez. Çünkü *saltık* seçmeme yoktur, onun temeli sonuç olarak önceden görülen pişman olmayıştır.

82. Ona yakışan, ancak bizce bilinmeyen gerekçelere uygun olarak Tanrının, bütün günah düşüncelerinden, Adem'inkinden bile önce, acımasını, adaletini açığa vurmak dileği ile seçilmişleri ayıkladığı, sonuçta da kargışlıları geri çevirdiğini ileri sürenler var. Onlar Tanrının söz konusu karardan sonra bu iki erdemi uygulayabilmek için günaha izin vermenin uygun olduğunu düşündüğünü, onları kurtarsın diye bazıları için İsa'ya kayra bağışladığını, bazıları içinse onları cezalandırabilmek için kayra vermediğini savunurlar. Bundan ötürü bu yazarlar "supralapsarianlar'[78] diye adlandırılır; çünkü cezalandırma buyruğu, onlara göre, günahın gelecekteki varlığından önce gelir. Ne var ki reformdan geçmiş diye adlandırılanlar arasında bugün en yaygın olan, Dordrecht Kilise kurulunun en beğendiği kanı, 'İnfralapsariyanlar'ınkidir[79]. Bu, bir ölçüde Ermiş Augustinus'un kavramıyla konuşumludur. Çünkü Tanrı, adil ama saklı nedenlerle Adem'in günahına, insan türünün yozlaş-

---

[77] Destination için yazgı, predestination için ise alın yazısı karşılığını kullanmak bana uygun göründü. Böylece yazgı, eylemlere göre belirleniyor ancak alın yazısı eylemlere göre değil.

[78] Alın yazısının yaradılıştan önce belirlendiğini savunan Kalvinciler.

[79] Adem ile Havva'nın işlediği günahı önceden bilmesi nedeniyle Tanrının bazı kişileri seçtiğini savunan Kalvinci görüş.

masına izin vermeği kararlaştırdı. Acıması, yoz kitleden bazılarının, İsa'nın erdemiyle seçilmesini sağladı, adaleti ise onun ötekileri hak ettikleri kargışlamayla cezalandırma kararını vermesini sağladı. Skolastikçilerle birlikte yalnızca kurtarılanların *Praedestinati* diye adlandırılması, kargışlılara ise *Praesciti* denmesi bundan. Bazı İnfralapsaryanlar ile başkalarının, Fulgentius ile Ermiş Augutinus'un kendisini izleyerek ara sıra kargışlanma bakımından da bir alınyazısından söz ettikleri kabul edilmeli. Ancak bu alınyazısı, onlar için yazgıyla aynı şeyi imlediğinden sözcükler konusunda kavga etmenin bir yararı yok. Bu bahane, geçmişte, dokuzuncu yüzyılın ortalarında ortalığı karıştıran, bu yazarı izlediğini göstersin diye Fulgentius'un adını kullanan Godescalc'a kötü davranmak için kullanıldı.

83. Seçilmişlerin bengi yaşama yazgılı oluşuna gelince, Roma Kilisesinden olanlar ölçüsünde Protestanlar da kendi aralarında seçimin saltık mı olduğu yoksa son diri inancın öngörüsüne mi dayandığı üzerinde çok tartıştılar. Evangelist diye adlandırılanlar, açıkçası Augsburg Mezhebi'ne bağlı olanlar, ikinci kanıyı tutarlar. Onlar seçim için Kutsal Kitap'ta gösterilen belirgin bir neden bulunabilecekken, saklı nedenlere gidilmesine gerek olmadığına inanır. Bu neden, İsa'ya inançtır. Nedenin önceden görülmesi aynı zamanda etkinin önceden görülmesinin nedenidir. Reformdan geçmiş diye adlandırılanlar başka kanıdadır; onlar kurtuluşun İsa'ya inançtan geldiğini kabul eder, ancak uygulamada, nedenin bir araç, etkinin ise amaç olduğu zamandaki gibi, etkiden önce gelen nedenin, yönelimde sık sık sonra geldiğini ileri sürerler. Dolayısıyla sorun Tanrının yöneliminde, inancın mı kurtuluşun mu önce geldiğidir; açıkçası Tanrının tasarısının insanı bir inanan yapmaktan çok onu kurtarmak olup olmadığıdır.

84. Burada bir ölçüde Sıpralapsayanlar ile İnfralapsaryanlar arasındaki sorunun, bir ölçüde de onlar ile Protestanlar arasındaki sorunun, Tanrının buyruklarındaki

düzenin doğru anlaşılmasına geri gittiğini görüyoruz. Beki de şunu söyleyerek bu tartışmaya bir anda son verilebilir: Doğrusu, Tanrının burada ilgilenilen bütün buyrukları, herkesin uzlaştığı gibi, yalnızca zaman bakımından değil aynı zamanda *in signo rationis*[80] ya da doğanın düzeninde de eş zamanlıdır. Ermiş Augustinus'un yazılarından bazı bölümler üzerine kurulan Bağdaşma Formülü, aynı Seçim Buyruğu'nu, kurtuluşu, buna götüren araçları içeriyordu. Yazgıların ya da bizi ilgilendiren buyrukların bu eşzamanlılığını kanıtlamak için, benim birçok kez kullandığım bir çareye geri dönmeliyiz. Bu çıkar yol şunu söyler: Tanrı bir şey buyurmadan önce, şeylerin öteki olası dizileri arasında, sonradan onayladığı bir diziyi de göz önüne aldı. Bu dizinin düşüncesinde, ilk ana babanın nasıl günah işlediği, kendilerinden sonra gelenleri nasıl yoldan çıkardıkları temsil edilir. İsa'nın nasıl kefaret ettiği, bazılarının şu şu kayranın yardımıyla son inanca, kurtuluşa erdikleri, ötekilerin, şu ya da bu kayra olsun olmasın ona eremediği, günahı sürdürdüğü, kargışlandığı da orada temsil edilir. Tanrı ancak onun bütün ayrıntılarına girdikten sonra bu diziye onay verdi. Dolayısıyla her şeyi düşünüp taşınmadan, onu öteki olanaklı dizilerle karşılaştırmadan, kurtarılacak ya da kargışlanacaklar bakımından hiçbir şeyi sonuç olarak bildirmedi. Dolayısıyla Tanrının bildirisi, bütün diziyi de ilgilendirir; o yalnızca onun var olmasını buyurur. Her dizide her şeyin bağlantılı olduğu görüldüğünden, Tanrı başka insanları kurtarmak için ya da başka bir yol için tümüyle başka bir diziyi seçmelidir. Sorunun Her-Şeyi Bilen'e en yakışan bu biçimde kavranışında, onun bütün eylemleri, olanaklı en üst kertede birbirine bağlıdır. Burada, böyle bir dünyayı yaratan ancak bir tek toptan buyruk olabilir. Bu toptan buyruk, onlardan birini ötekinin önüne ya da arkasına koymadan eşit ölçüde bütün tek tek buyrukları kapsar.

[80] Mantıksal olarak kanıtlama anlamında.

Gene de aynı zamanda şu söylenebilir: Önceki istemenin her bir tikel edimi, toplam sonuca girerek, bu edimin eğilimli olduğu ya da ittiği iyiliğe oranla kendi değerine, düzenine sahip olur. Ne ki, istemenin bu eylemlerine buyruklar denmez; çünkü onlar kaçınılmaz, toplam sonuca bağlı etki değillerdir daha. Şeylerin böyle anlaşılmasına göre burada ortaya çıkarılabilecek bütün güçlükler benim daha önceden belirttiklerime varır, bunlar kötülüğün kaynağına ilişkin soruşturmamda giderilmiştir.

85. Burada kendine özgü güçlükleri olan yalnızca bir tek önemli tartışma konusu kalıyor; açıkçası kurtuluş ile kargışlanmaya katkıda bulunan araçlar ile durumların dağılımı sorunu. Bu, başka şeyler arasında, Kayranın Yardımı (*de auxiliis gratie*) konusunu da kapsar. (Dominikenler ile Cizvitler arasında bir tartışma yaşanırken Clement VIII başkanlığında toplanan de Auxiliis Kurulu'ndan beri) Roma bu konu üzerine kitaplar yayınlanmasına kolay kolay izin vermez Herkes Tanrının bütünüyle iyi, adil olduğunda uzlaşmalıdır. Gene herkes onun iyiliğinin insanları suçlu kılabilecek olanın en az olanaklı (olanaklı diye şeylerin genel düzenine bağlı olana diyorum), onları kurtarmaya hizmet edenin ise en çok olanaklı olmasına katkıda bulunduğunu onaylamalıdır. Adaletinin onu suçsuz insanları suçlu çıkarmaktan, iyi eylemleri ödülsüz bırakmaktan alıkoyduğu, onun cezalandırmalar ile ödüllendirmelerde de sağın bir oranı koruduğu konusunda da herkes uzlaşmalıdır. Gelgelelim insanın, Tanrının iyiliği ile adaletine sahip olması gerektiği düşüncesi, Tanrının insanın kurtuluşu ile kargışlanması bakımından eylemleri konusundaki bilgimizde yeterince belirgin değil. Günah ile onun çareleri ile ilgili güçlükleri yaratan da bu.

86. İlk güçlük, Tanrının, ruhu buna açık bırakma konusunda adaletsizliği olmadan, edimsel günahların kaynağı olan ilk günahın ruha nasıl bulaşabildiğidir. Bu güçlük, ruhun kaynağı konusunda üç kanı ortaya çıkarmıştır. İlki

insan ruhlarının öte dünyada ya da bir başka yaşamda *önceden varolmasıdır*. Onlar orada günaha girmişler, bu yüzden insan gövdesinde tutuklu kalma cezasına çarptırılmışlardır. Bu, Platoncuların Origen'e yüklenen bugün bile yandaş bulan bir kanısıdır. İngiliz yazarı Henry More açıkça bu amaçla yazılan bir kitapta bu öğretiye benzer bir şey savundu. Bu önceden varoluşu ileri sürenlerin bazıları, işi ruhun bir gövdeden ötekine geçtiğini ileri sürmeye vardırdılar. Genç van Helmont bu kanıyı tuttu. William Wander adı altında 1678'de yayınlanan metafizik *Meditasyonlar*'ın usta yazarı ona biraz eğilimli gibi. İkinci kanı *Aktarma* görüşüdür. Sanki çocukların ruhu, bebeğin doğduğu kişilerin ruhundan ya da ruhlarından doğmuştur (*per traducem*). Ermiş Augustinus ilk günahı daha iyi açıklamak için bu yargıya eğilimliydi. Augsburg Mezhebinin tanrıbilimcilerinin çoğu da bu öğretiyi öğretir. Gene de bu onlar arasında tam olarak temellendirilmiş değildir. Çünkü başka üniversitelerin yanı sıra Jena Üniversitesi ile Helmstedt Üniversitesi çoktandır ona karşıdır. Günümüzde en güçlü kabul gören üçüncü kanı *Yaratmadır*. Hıristiyan Okullarının çoğunda bu öğretilir. Ne var ki ilk günah bakımından en büyük güçlüklerle yüklü olan da odur.

87. İnsan ruhunun kökeni konusundaki bu tartışmalara *kalıpların kökeni* üzerine tartışma da girmiştir. Aristoteles ile ondan sonraki Skolastik felsefe, eylemin ilkesi olanı, eyleyende bulunanı *kalıp* diye adlandırdı. Bu iç ilke ya organik bir gövde içinde olduğunda 'ruh' diye adlandırılarak tözseldir ya da ilinekseldir, bu ise 'nitelik' diye adlandırıla gelir. Aynı filozoflar ruha tür adı olarak 'entelekya' ya da *edim* adını verdiler. Bu 'entelekya' sözcüğü kaynağını besbelli 'yetkin'i imleyen sözcükten alır, dolayısıyla ünlü Ermolao Barbaro onu harfi harfine çevirip Latincede *perfectihabia* diye dile getirdi: Çünkü edim, gizil gücün gerçekleştirilmesidir. Onun bunu öğrenmek için söylendiği

gibi şeytana danışması da gerekmezdi. Stagiralı filozof iki tür edim olduğunu varsayar: Kalıcı edim ile ardışık edim. Kalıcı ya da süren edim tözsel ya da ilineksel kalıptan başka bir şey değildir. Tözsel kalıp (örneğin ruh), en azından benim yargıma göre, tümüyle kalıcıdır, ilineksel kalıp ise ancak bir süre için böyledir. Ancak doğaca geçici olan bütünüyle anlık bir edim, eyleme dayanır. Başka bir yerde[81] entelekya kavramının büsbütün küçümsenemeyeceğini, onun yalnızca eylem yetisini değil 'güç', 'çaba', 'girişim' denilen şeyi de kalıcı olarak birlikte taşıdığını göstermiştim. Alıkoyan olmadıkça eylem ondan çıkmak zorundadır. Yeti olsa olsa bir *yüklemdir* ya da kimi zaman da bir kiptir. Ne ki güç, tözün kendisindeki ögelerden biri değilken (açıkçası ilk güç, değil ikincil, türemiş güçken) tözden seçik, ayrılabilir bir *niteliktir*. Ruhun türemiş ya da ikincil güçler ya da niteliklerle dönüştürülmüş, eylemlerde uygulanmış birincil bir güç sayılabileceğini göstermiş bulunuyorum.

88. Filozoflar tözsel kalıpların kökeni sorusunu kendilerine son kertede dert etmişlerdir. Çünkü bir kalıp ile özdek birleşiminin üretildiğini, kalıbın da yalnızca *birlikte üretildiğini* söylemek hiçbir şey demek değildir. Genel kanı, bu kalıbın özdeğin gizil gücünden türetildiğidir, buna *Çıkarma*[82] denir. Bu da hiçbir şey demek değildir. Olsa olsa bir anlamda biçimlerle bir karşılaştırmadır. Çünkü bir yontunun biçimi ancak gereksiz, fazla mermerin ortadan

---

[81] Leibniz 1695'te yayınlanan "*Tözlerin Doğası ile İletişiminin Yeni Dizgesi*"ne değiniyor. Orada özdeği salt yer kaplama olarak gören Kartezyen özdek kuramının, cismin devinimine, doğru, uygun bir açıklama getiremediğini ileri sürer. Devinimde saklı gücü açıklamak için bize özdeğin üzerinde bir şey gerekir. Leibniz'e göre tam da bu nedenle Skolastikçilerin tözün kalıpları kuramını korumak gerekir.

[82] Eduction.

kaldırılmasıyla üretilir. Kalıp salt sınırlamadan oluşsaydı bu karşılaştırma, biçimde olduğu gibi doğru olabilirdi. Bazıları kalıpların gökten ya da cennetten gönderildiğini, kesin olarak gövdeler üretildiğinde yaratıldığını bile düşündüler. Julius Scaliger kalıpların özdeğin edilgin gizil gücünden çok etkin nedenin etkin gizil gücünden türetilmesinin (açıkçası ya Yaradılış söz konusu olduğunda Tanrıdan ya da soy yürümesi durumunun başka kalıplardan) olanaklı olduğunu gösterdi. Soy yürümesi durumunda aktarmaya bir geri dönüş anlatılmak istendi Wittenberg'li ünlü dokor, hekim Daniel Sennert, özellikle tohum aracılığı ile çoğalan diri gövdelerle ilintili olarak bu kanıyı benimsedi. Hollanda, Belçika, Lüksemburg gibi ülkelerde yaşayan Julius Caesar della Galla ile Johan Freitag adlı Groningenli doktor, Sennet'e karşı pek ateşli yazılar yazdı. Wittenberg'de profesörlük eden Johann Sperling, ustasını savundu, sonunda da Jena'da profesör olan, insan ruhunun yaratıldığı inancını savunan Johann Zeisod ile çatışmaya girdi.

89. Ne var ki ruhun kökenini bulma sorunu söz konusu olduğunda, çıkarma ile aktarma, eşit biçimde açıklanamazdır. Olsa olsa tözlerin küçük çaplı değişimleri olduklarından, ilineksel kalıplar için durum böyle değildir. Onların kökeni, biçimlerin kökeni gibi, çıkarma (aduction) ile, açıkçası sınırlamaların değişimiyle açıklanabilir. Gelgelelim tözün kökeni ile ilgilendiğimizde bu bambaşka bir sorundur, onun başlangıcını açıklamak da yıkımını açıklamak da aynı ölçüde güçtür. Sennert ile Sperling, dört ayaklı hayvanlar ile öteki ilkel kalıpların ruhlarının, bölünmez, özdek dışı olduğunu kabul etseler de onları kalıcı, yıkılmaz saymayı göze alamadılar. Gelgelelim onlar gerçekte yıkılmazlığı ölümsüzlükle karıştırıyorlardı. Böylece insan söz konusu olduğunda bu yalnızca ruhun değil kişiliğin de kalıcı olması diye anlaşılır. İnsan ruhunun ölümsüz olduğu söylenirken, dolaylı olarak, kişinin özdeşliğini oluşturan, onun törel niteliklerini alıkoyan, neliğinin *bilincini* koruyan ya

da olduğu şeyin iç duygusunu düşünen bir şeyin sürüp gitmesi anlatılır. Böylece o, cezalandırma ile ödüllendirmeye duyarlı kılınır. Ne var ki ruhun bu korunumu hayvanlarda yok. Onlara ölümsüz demektense yok olmaz demeyi yeğlememin nedeni bu. Gelin görün ki bu yanlış kavrayış Thomasçılar ile başka iyi filozofların öğretisinde büyük bir tutarsızlığa neden olmuştur. Onlar bütün ruhların özdek-dışılığını ya da bölünmezliğini kabul etti; ancak onların bozulmaz olduklarını kabul etmek istemediler. Oysa bu, insanın ölümsüzlüğünün zararına oldu büyük ölçüde. Demonairli Louis ile oğlunun çağının ünlü yazarı John Scot, açıkçası bir İskoçyalı (bu daha önceleri Hibernian ya da Erigena'yı imliyordu), bütün ruhların korunmasından yanaydı. Epikür ile Gassendi'nin atomlarını kalıcı kılmaya daha az karşı çıkıp, doğanın biricik gerçek atomları olan bütün gerçekten yalın, bölünmez tözlerin kalıcılığını daha az onaylamamızın neden gerekli olduğunu anlamıyorum. Pythagoras Ovid'in ona söylettiği gibi

Morte carent animae.[83]

demekte genelde haklıydı.

90. Ben olanaklı pek az kural dışı durum kabul eden geçerli ilkeleri sevdiğim için, bana bu önemli sorunda her anlamda en usa uygun görünen şey şu: Ben, ruhlar ile yalın tözlerin tümünün, yaratma dışında başlayamayacaklarını ya da yok edilmedikçe sona eremeyeceklerini düşünüyorum. Üstelik organik diri cisimlerin doğa düzenindeki oluşumu, *önceden oluşturmanın* zaten organik olduğu kabul edilmedikçe açıklanamaz gibi göründüğünden ben şu sonucu çıkarıyorum: Bizim bir hayvanın yaratılması dediğimiz şey, olsa olsa bir dönüşüm, bir çoğaltmadır. Dolayısıyla aynı gövde zaten organlarla donatıldığından, onun zaten diri olduğu, aynı ruha sahip olduğu kabul edilmelidir. Böylece,

[83] Yunus'un 'Canlar ölesi değil' dizesiyle anlamdaş bir dize. (Ovidius, *Met.* XV, 158).

tersine, ruhun bir kez yaratıldığında korunmasından yola çıkarak, görünürdeki ölümün bir örtme olduğunu, doğanın düzeninde ruhların bütün gövdeden ayrı var olması olasılığının, doğal olarak başlamayanın doğal güçlerle kesilebilme olasılığının olmadığını kabul ediyorum.

91. Hayvanlar bakımından kurulan düzenin böylesine saygıdeğer, konulan kuralların böylesine genel oluşunu göz önünde bulundurarak, insanın bu düzenin tümüyle dışında tutulması, onun ruhu ile ilintili her şeyin onda bir tansıkla ortaya çıkması gereği usa aykırı görünüyor. Ayrıca ben, Tanrının bilgeliğinin özünden ötürü, onun yapıtlarındaki her şeyin uyumlu olacağını, doğanın kayrayla koşut olacağını gösterdim durdum. Dolayısıyla benim inancım şu: Bir gün insan ruhu olacak ruhlar, öteki türlerdeki gibi tohumdadır, Adem'e değin geri giderek atalardadır. Sonuç olarak da onlar şeylerin başlangıcından beri, bir tür organik cisim içinde var ola gelmişlerdir. Sanırım M. Swammerdam, Peder Malebranche, M. Bayle, Mr. Pitcaire, M. Hartsoeker ile sayısız başka yetenekli kişi bu noktada benim görüşümü paylaşıyor. Bu öğreti, M. Leeuwenhoek ile başka iyi gözlemcilerin mikroskopla yaptıkları gözlemler ile de yeterince doğrulanır. Ne var ki aynı zamanda başka nedenlerden ötürü bence onlar, o zaman, algı ile duyu bağışlanmış ustan yoksun, duyusal ya da salt hayvansal ruhlar olarak var oldular. Üstelik ben onların, ait oldukları adamın soyunu sürdürdüğü zamana değin bu durumda kaldıklarına; ancak usu sonradan aldıklarına inanıyorum. Bu, duyusal usu, uslamlayan us kertesine yükselten doğal araçlarla da olmuş olabilir (benim gözümde canlandırmakta güçlük çektiğim bir şey) ya da Tanrı bu ruha usu bazı özel işlemlerle vermiş olabilir ya da (dilerseniz) bir tür yaratma aktarımıyla (*transcreation*). Açınsama Tanrının ruhlarımız üzerinde başka doğrudan çalışma biçimleri konusunda birçok şey öğrettiği için bu sonuncusunu kabul etmek daha kolay. Görünüşe göre bu açıklama, felsefede ya da tanrıbilimde

bu konuyu kuşatan bütün engelleri ortadan kaldırıyor. Çünkü böylece kalıpların kaynağı konusundaki güçlük bütün bütün ortadan kalkıyor. Ayrıca tanrısal adaletin daha önceden *fiziksel olarak* ya da hayvansal yanı Adem'in günahı ile bozulmuş ruha, yeni bir yetkinlik, açıkçası us vermesi, içinde *törel olarak* yozlaşacağı bir gövdeye, yaratma ya da başka bir biçimde, uslamlayan bir ruh koymasından çok daha uygundur.

92. İmdi ruh bir kez günahın egemenliği altında olunca, insan, usu kullanmaya uygun olur olmaz edimsel olgu içinde günah işlemeğe hazır olunca, yeni bir soru doğar; açıkçası vaftiz ile yeniden doğmayan bir adamdaki bu eğilim - olabileceği, sık sık da olduğu gibi- o hiçbir zaman günah işlememiş, ayırt etme yıllarına ulaşamadan ölmüş ya da usunu kullanmadan önce duyuları körleşmiş olsa bile, onu kargışlamaya yeter mi yetmez mi? Nazianzoslu Ermiş Gregory'nin bunu yadsıdığı kabul edilir (*Orat. De Baptismo*). Gelin görün ki Ermiş Augustinus onaylayıcıdır. O, ilk günahın cehennem ateşini yakmaya yeteceğini ileri sürer. Gerçi bu kanının kendisi, en azını söylersek pek yeğindir. Ben burada kargışlanmadan ya da cehennemden söz ederken yalnızca Tanrısal mutluluktan yoksun kalmayı değil acıları da anlatmak isterim, demek istediğim *poenam sensus, non damni.*[84] Riminili Gregory, Augustinusçuların generali başka birkaç kişiyle birlikte çağının Okullarının kabul gören kanılarına karşı çıkarken Ermiş Augustinus'u izledi. Bundan ötürü ona çocukların işkencecisi, *tortor infantum* dediler. Skolastikçiler, çocukları cehennem ateşine göndermek yerine onlara özel bir Limbo[85] ayırdı. Onlar burada acı çekmez, yalnızca vaftiz görüsünden yoksun kalmakla cezalandırılırlar. Roma'da çok saygı gören

[84] Yoksun bırakmayla değil fiziksel cezalandırma.

[85] Katolik Tanrıbiliminde vaftiz edilmeden ölen çocuklarla İsa'dan önce yaşamış olanların ruhlarının bulunduğu yer.

Ermiş Birgitta'nın Açınsamaları (böyle adlandırılırlar) da bu öğretiyi destekler. Salmeron ile Molina, onlardan da önce Ambrose Catharin ile başkaları çocuklara doğal bir mutluluk bağışlar; bilgili, dindar bir adam olan Kardinal Sfondrati de bunu onaylar. Sonradan işi, onlar için mutlu suçsuzluk durumunu yeğlemeye vardırdı. Onun *Nodus Praedestinationis Solutus*'unda görebildiğimiz gibi, bu, kurtarılan günahkarın durumudur. Ancak bu çok ileri gitmek gibi görünüyor. Elbette gerçekten aydınlanmış bir ruh günaha girmek istemez, bu yolla göz önüne getirilebilecek bütün hazları elde edecek olsa bile. Ne ki günah ile gerçek mutluluk arasında seçim durumu düpedüz uydurmadır. Ondan sonsuza dek yoksun kalmaktansa (pişmanlıktan sonra bile olsa) mutluluğu elde etmek yeğdir.

93. Fransa'nın Molina'dan ayrılıp Ermiş Augustinus'a katılmayı isteyen birçok piskoposu ile tanrıbilimcisi, vaftiz edilmeden önce, saflık yaşında ölen çocuklara bengi ateş yargısı veren bu yüce doktorun kanısına yatkın gibidir. Yukarıda anılan, mektuptan görülen budur. Fransa'nın yüksek orunlu beş seçkin din adamı, bu mektubu Kardinal Sfondrati'nin ölümünden sonra yayınlanan kitabına karşı Papa XII. İnnocent'e yazdılar. Ancak saygıdeğer Thomas Aquinas ile başka adamların onayladığını görerek, onlar bu mektupta vaftiz edilmeden ölen çocuklara salt yoksun bırakma cezası verme öğretisini kınamayı göze alamadılar. Bir yandan Jansenci öte yandan Ermiş Augustinus'un çömezleri diye adlandırılanlardan söz etmek istemiyorum. Çünkü onlar, bütünüyle, sağlam bir biçimde bu Baba'nın kanısından yana olduklarını söylerler. Ancak bu kanının ne usta ne de Kutsal Kitap'ta yeterli temeli olmadığı, aşırı ölçüde yeğin olduğu belirtilmeli. M. Bayle *Bir Taşralının Sorularına Yanıt*'ının 178. bölümünde onun yanını tutsa da M. Nicole, Jurieu'ya karşı yazdığı, *Kilise'nin Birliği* üzerine kitabında bu konuyu oldukça zayıf bir biçimde

savunur. M. Nicole Hıristiyan dininde yeğin görünen başka öğretiler de olduğu sözde gerekçesine sığınır. Şu da var ki bu, böyle davranmanın doğru olduğunu gösteren kanıtlar yokken yeğinlik örneklerinin çoğaltılabileceği sonucuna götürmez. Beri yandan, M. Nicole'ün andığı öteki öğretilerin, açıkçası ilk günah ile cezalandırmanın bengiliğinin, yalnızca dışardan bakıldığında yeğin, adaletsiz olduğunu da hesaba katmalıyız. Oysa gerçekte suçsuzlar kargışlanacağı için, gerçek bir günah işlemeden, soyunu sürdürmeden ölen çocukların kargışlanması, düpedüz yeğinlik olurdu. Bu kanıyı savunan yanın Roma Kilisesi'nde hiçbir zaman bütünüyle ağır basmayacağına inanıyorum. Bu sorun konusunda Evangelist tanrıbilimciler, bu ruhları Yaratıcının yargısına, acımasına teslim etmek konusunda dürüst bir ölçülülükle konuşmaya alışmışlardır. Biz ruhların aydınlanması için Tanrının seçebileceği bütün harika yolları bilemeyiz.

94. Yalnızca ilk günahı suçlu bulanların, sonuçta da vaftiz edilmeden Sözleşme'nin dışında ölen çocukları suçlu bulanların, bir anlamda, bilinçsizce, insanın eğilimine, Tanrının ön-bilgisine karşı, başkalarında onaylamadıkları bir tutum takındıkları söylenebilir. Onlar, Tanrının, ona direneceklerini önceden gördüklerine kayrasını vermeyeceğini anlamazlar; bu beklentinin, bu eğilimin bu kişilerin kargışlanmasına neden olacağını da anlamazlar. Gene de ilk günahı oluşturan, Tanrının çocuğun usunun erdiği yaşa gelir gelmez günaha gireceğini önceden gördüğü eğilimin, bu çocuğun daha önceden kargışlanmasına yettiğini ileri sürerler. Birini koruyup ötekini geri çevirenler öğretilerinin birliğini, bağlantısını yeterince koruyamazlar.

95. Onları uçurumun kıyısında durdurmak ya da düştükleri uçurumdan çıkmaları için kayranın zorunlu yardımını almamışlarsa, erginlik yaşına ulaşıp, yoz doğalarına uyarak günaha batanların durumu da sorunludur. Çünkü yapmamak için kendilerini tutma güçleri olmayan bir şeyi yaptılar diye onları sonsuza değin kargışlamak yeğinlik gibi

görünüyor. Usu ermeyen çocukları bile kargışlayanlar, erişkinler konusunda daha da az canlarını sıkar. Onların insanların acı çektiğini görme beklentisi yüzünden nasırlaştıkları söylenebilir. Ancak öteki tanrıbilimciler bakımından durum böyle değildir. Ben, bütün insanlara bu yardımdan yararlanmaya yeterince eğilimli olmaları, onu isteyerek geri çevirmemeleri koşuluyla, onları kötülükten çekip uzaklaştırmaya yetecek ölçüde kayra bağışlayanlardan yanayım daha çok. Uygar halklar arasında olsun, barbarlar arasında olsun, Tanrı ile İsa'nın, kurtuluşun olağan çığırlarına ayak basacaklar için zorunlu bilgisini hiçbir zaman edinememiş sayısız insan vardı, şimdi de var diye karşı çıkılır. Ne var ki onların olsa olsa felsefi olan günahları bağışlanmazsa, saltık yoksun bırakma cezasında, burada tartışma olanağımız olmayan şeylerde durulmazsa şundan kuşkulanılabilir: Onların bizim bilmediğimiz türde sıradan ya da sıra dışı bir yardım alıp almadıklarını nasıl bileceğiz? Şu ilke *Quod facienti, quod in se est, non denegatur gratia necessaria*,[86] bana bengi bir doğruluk gibi görünür. Thomas Aquinas, Başpiskopos Bradwardine ile başkaları bu bakımdan bizim farkına varmadığımız bir şeyler olup bittiğini sezdirdiler (Thom. Est. XIV, *De Veritate*, artic. XI, ad I et alibi. Bradwardine, *De Causa Dei*, non procul ab initio[87]). Roma Kilisesi'nde büyük yetkisi olan bazı tanrıbilimciler içten bir Tanrı sevgisi ediminin her şeyin üzerinde olduğunu, İsa'nın sevgisi onu uyandırdığında bunun kurtuluşa yettiğini öğrettiler. Peder Francis Xavier, Japonları yanıtlarken ataları doğal ışığı iyi kullanmışsa, kurtuluş için zorunlu kayranın onlara da verildiğini söyledi. Cenova Piskoposu Salesli Francis bu yanıta tam onay verir (Kitap 4, *Tanrı Sevgisi Üzerine*. bl. 5).

---

[86] Üstüne düşeni yapandan zorunlu kayra sakınılmayacak.
[87] Başlangıçtan uzak değil.

96. Bir süre önce, Roma Kilisesi'nin birinci ölçüt olarak belirtik inancı kullanmakla, Protestanlardan daha ileri giderek, kendi topluluğunun dışında, hatta Hıristiyanlığın dışında kalanları bütünüyle kargışlamadığını sergilemek için bunu üstün M. Pelisson'a gösterdim. Doğruyu söylersem, *Düşünceler*'inin dördüncü bölümünde yayınlanan bana verdiği pek ince yanıtta o da beni yalanlamadı, ona benim mektubumu da ekleyerek beni onurlandırdı. O zaman ona göz önünde bulundursun diye, Trento Kurulu elçisi Jacques Payva Andradius adlı Portekizli ünlü tanrıbilimcinin, aynı Kurul sırasında Chemnitz'e karşı bu konuda yazdığını sundum. İmdi başka birçok güvenilir yazarı belirtmeksizin, kendimi Cizvit Peder Friedrich Spee'nin adını vermekle sınırlayacağım. O, topluluğunun en seçkin kişilerinden birdir, aynı zamanda Tanrı sevgisinin etkisi ya da yararı üzerine yaygın kanıyı kabul eder. Bu, Hıristiyan erdemleri üzerine Almanya'da yazdığı saygıdeğer kitabın önsözünden besbellidir. Spee, bu gözlemden dindarlığın pek yüce bir gizi diye söz eder; Tanrı sevgisindeki erkin, günahı, Katolik Kilisesi'nin törenleri olmadan da silip attığını büyük bir açıklıkla, ayrıntılı biçimde yazar. Ancak kişi bu törenlere burun kıvırmamalıdır; çünkü böylesi bu sevgiyle bağdaşmaz. Onu bana ilk tanıtan pek büyük bir kişilikti. O, Roma Kilisesi'ndeki en yüce kişiliklerden biridir. Peder Spee, Westphalia'nın soylu ailelerinden birindendir (geçerken söylenmeli); Başrahiplerin onayı ile Köln'de bu kitabı yayınlayanın tanıklığına göre kutsallık onuruyla ölmüştür.

97. Bu seçkin adamın anısı, bilgi adamları, sağduyulu kişiler için şimdi de değerli olmalı; çünkü o çok heyecan yaratan, çeşitli dillere çevrilen *Cautio Criminalis circa Processus contra Sagas*[88] adlı kitabın yazarıdır. Mainz'ın

[88] *Suçlunun Sakınımı, Cadılığa Karşı Kovuşturma Konusunda.*

Yüce Seçicisi, şimdiki Seçici ekselanslarının amcası Johann Philipp von Schonborn'dan aşağıdaki öyküyü öğrendim. Bu peder, sözde büyücüleri yakmak için orada bir çılgınlık yaşanırken Franconia'daydı; Birçok kişinin odun yığına da eşlik etti; onların itiraflarından, bu konudaki kendi araştırmalarından onların tümünün suçsuz olduğunu saptadı. O çağda, bu konu üzerinde doğruluğu dile getiren birinin düştüğü tehlikeli duruma karşın, bu yapıtı kaleme almaya karar verdi; ancak kitaba kendi adını koymadı. Bu yapıt büyük bir meyve verdi, bu konuda o sırada yalnızca bir kilise kurulu üyesi olan, sonradan Würzburg piskoposu, sonunda aynı zamanda Mainz başpiskoposu olan Seçici'nin düşüncesini değiştirdi. Bu kişi başa geçer geçmez bu yakmalara son verdi. Brunswick Dükü bu konuda onu izledi, sonunda da Almanya'nın öteki prensleri ile devletleri de ona uydu.

98. Bana bu arasözün zamanı gibi göründü; çünkü bu yazar daha iyi bilinmeyi hak eder. Şimdi konuya geri dönerek başka bir gözlem yapıyorum. Bugün, insanoğluna göre, İsa'nın bilgisinin kurtuluş için kesin zorunlu olduğunu, öğretme bakımından da gerçekte en güvenlisinin o olduğunu varsayarak şunu söylemek olanaklı: İnsanca konuşursak Tanrı, bunu bir tansıkla vermesi gerekse bile, bu bilgileri, onların içerdiği şeyleri yapanların tümüne verecektir. Üstelik biz ölüm anında bir ruhta neler geçtiğini bilemeyiz. Bazı bilgili, ciddi tanrıbilimciler çocukların vaftiz sırasında sonradan bu konuda sorgulandıklarında anımsamasalar da bir tür inanç aldıklarını ileri sürüyorlarsa niçin ölümden sonra sorgulayamadıklarımızın başına da ölürlerken yapıca buna benzer, belki daha bile kesin bir şey geldiği ileri sürülmesin? Dolayısıyla Tanrıya açılan sayısız yol var, bunlar onun adaletinden, iyiliğinden hoşnut olmanın araçlarını sağlar.

99. Islah etme erki olan ama iyi istemesi olmayanlara geçelim. Kuşkusuz onlar bağışlanmamalı. Ne var ki Tanrıy-

la ilgili olarak her zaman büyük bir güçlük kalmaktadır; çünkü bu iyi istemeyi vermek onun işidir. O istemelerin beyidir, kralların yüreği de öteki insanlarınki de onun ellerindedir. Kutsal Kitap, Tanrının onları cezalandırarak gücünü sergilemek için ara ara günahkârları katılaştırdığını söyleyecek ölçüde ileri gider. Bu katılaştırma Tanrının insanlara bir tür karşı-kayra, açıkçası iyilik tiksintisi ya da onun verdiği kayranın bir tür iyilik eğilimi olmasındaki gibi, kötülüğe bir eğilim esinlemesi anlamında alınmamalı. Bu, daha çok, Tanrının, kurduğu şeylerin dizisini göz önünde bulundurarak, daha üstün gerekçeler bakımından tanrısal bilgeliğin bu kötülükten bir iyilik türetmek istemesidir. Örneğin firavuna onun kendi günahkârlığını arttıracağı türden *koşullar*da olmasına izin vermesi

100. Dolayısıyla sık sık şeylerin bir birleşimi olan durumlar oluşur. Din, inanç değiştirmeye ya da dinden saptırmaya hizmet eden küçük durumların sayısız örneği var. Ermiş Augustinus'un, kendi kendine

Quod vitae sectabor iter?[89]

diyerek iki yola bölünmüş Hıristiyanlar arasında hangi yanı tutması gerektiğini düşünürken, komşu evde duyduğu *Tolle, lege* (Al, oku) bağırtısından daha iyi bilineni yoktur.

Bu, onun önündeki Kutsal Kitap'ı gelişigüzel açıp gözünün önüne geleni okumasına yol açtı. Bunlar onun sonunda Maniciliği bırakmasına neden olan sözlerdi. Danimarkalı iyi bir steno olan, Piskoposluğu bir sandan öteye gitmeyen Titianopolis piskoposu, (adlandırıldığı gibi) Hanover ile yöresinin vekil apostoliği, dininin Dük Vekili iken başına gelen bu tür bir şeyden söz etti. Büyük bir anatomiciydi, doğa bilimlerinde derin bilgisi vardı, gelin görün ki buradaki araştırmalarını talihsiz bir biçimde bıraktı. Büyük bir hekim iken olağan bir tanrıbilimciye dönüştü. Doğanın

[89] Yaşamda hangi yolu izlemem gerekiyor?

harikaları konusundan daha fazla hiçbir şeye kulak vermiyordu. M. Thevenot'un ondan rica ettiği gözlemleri ondan almak için neredeyse Papa'dan *in virtue sanctae obedientiae*[90] açık bir buyruk gerekiyordu. Sonra bize onun Roma Klisesi'nin yanında yer almasına Floransa'daki bir kadının sesinin büyük bir yardımı olduğunu anlattı. Kadın bir pencereden ona bağırmıştı, 'Bayım gitmek üzere olduğunuz yere gitmeyin, öbür yana gidin'. Bize 'Bu ses beni çarptı; çünkü tam da din üzerine düşünceye dalmıştım' dedi. Bu bayan onun bulunduğu evde bir adamı gözlediğini biliyordu, adamın başka bir eve yollandığını görünce arkadaşının odasının nerede olduğunu göstermek istemişti.

101. Cizvit Peder John Davidius, *Veridicus Christianus* adlı bir kitap yazdı. Bu bir tür kitap falı gibidir. Bundan rastgele bir bölüm Ermiş Augustinus'un *tolle, legge* (Al, oku. Çn.) örneğine göre alınır. Bu, adanmışlıkla ilgili bir oyun gibidir. Gelin görün ki bizim kendimize karşın etkisine açık olduğumuz rastlantılar insanlara kurtuluş getirmekte ya da onları kurtuluştan uzaklaştırmakta çok büyük rol oynuyorlar. İkiz Polonyalı çocukları göz önüne getirin. Biri Tatarlarca alınıp Türklere satılır, dini değiştirilir, dinsizliğe daldırılır, yılgınlık içinde ölür; öteki bazı rastlantılarla kurtarılır, uygun bir eğitimden geçirileceği iyi ellere düşer, dinin en sağlam inançlarıyla doyurulur. Onların bize salık verdiği erdemleri uygulayarak, iyi bir Hiristiyan'ın bütün duygularıyla ölür. İnsan, kardeşi gibi kurtarılması küçük bir durum yüzünden önlenen ilkinin kötü talihine ağlar, bu belli belirsiz rastlantının onun yazgısını sonsuza dek belirlemiş olmasına şaşar.

102. Belki bazıları Tanrının aradaki bilgi ile ilkinin Polonya'da kalsa bile günahkâr, kargışlı olacağını önceden gördüğünü söyleyecektir. Bu tür şeylerin yer aldığı olaylar olmuş olabilir. Ne var ki öyleyse bunun genel bir kural

[90] Kutsal boyun eğiş aracılığıyla.

olduğu, Hıristiyanlar arasında olsalardı, puta tapanlar arasında kargışlananların bir tekinin bile kurtarılmayacağı söylenir mi? Bu, onu işitmek için iyi talihleri olmuş olsaydı, Sur kenti ile Sayda kentinin onun öğütleriyle Kefar Nachum'dan[91] daha çok yarar sağlayacağını söyleyen Beyimizle çelişmez miydi?

103. Ne var ki bu aradaki bilginin bütün görünüşlere karşı kullanımı burada bile kabul edilseydi, bu bilgi yine Tanrının bir adamın şu şu durumlarda ne yapacağının göz önüne almasını belirtirdi. Tanrının onu daha uygun başka koşullara yerleştirebileceği, ruhta var olan en derin günahkârlığı yenmesini sağlayacak iç dış yardımı verebileceği her zaman doğru kalır. Bana Tanrının böyle yapmak zorunda olmadığı söylenecektir ancak bu yetmez. Daha büyük gerekçelerin onu iyiliğinin tümünü herkese duyurmaktan alıkoyduğu eklenmeli. Dolayısıyla seçim için gereklilikler olmalı; ancak insanların iyi ya da kötü doğası bakımından gerekçe aramanın zorunlu olduğunu düşünmüyorum. Bazı insanlar Tanrının en iyiyi üreten ancak günah ile kargışlanmayı da içeren bir planı seçtiğini; Tanrının bilgeliğinin, bu planı en iyi doğaları seçmek için desteklendiği varsayarlar. Bu kişiler Tanrının bunu, en iyi yaradılışları kayrasının nesneleri kılmak için yaptığını kabul ederler. Ancak onlarla birlikte bu kabul edilseydi bu kayra yeterince özgür bir armağan gibi görünmezdi. Buna göre insan bir tür doğuştan değer ile ayırt edilebilecekti. Bu varsayım Ermiş Paul'ün hatta Yüce Us'un ilkelerinden uzak görünmektedir.

104. Tanrının yaptığı seçimin gerekçeleri olduğu, konunun, açıkçası insan doğasının göz önüne alınmasının bu gerekçeler arasına girmesi gerektiği doğru. Ne var ki bu seçim, bizim kavrayabileceğimiz, insan gururunu okşayabilecek türden bir kurala bağlı olabilirmiş gibi görünmüyor. Kimi ünlü tanrıbilimciler, Tanrının, daha az direnç göste-

[91] Galile Denizi kıyısında bir kent.

receklerini önceden gördüklerine daha fazla kayrayı daha uygun bir yoldan sunduğuna, geri kalanı başına buyruk bıraktığına inanır. Bunun genelde böyle olduğunu kolayca kabul edebiliriz; insanı, doğasındaki uygun bir şey aracılığıyla ayırt edilebilmesini sağlayan yollar arasında bu yol Pelagiusçuluk'tan[92] en çok uzaklaştırandır. Ne var ki ben gene de onu genel bir kural yapmayı göze alamıyorum. Üstelik bu kendi kendimizle övünmemize neden olmasın diye Tanrının seçim gerekçeleri konusunda bilgisiz olmamız zorunludur. Bu gerekçeler, bizim bilemeyeceğimiz ölçüde çok çeşitlidir; Tanrı ara sıra, kimse yılgınlığa kapılmasın ya da gururla şişinmesin diye en inatçı direnci aşarak kayrasının erkini gösteriyor olabilir. Ermiş Paul kendisini bir örnek olarak sunarken, görüleceği gibi, bunu düşünüyordu. O, 'sabrına büyük bir örnek vermek için Tanrı bana acıdı' dedi.

105. Belki de bütün insanlar temelde eşit ölçüde kötü; sonuçta da onlar birbirinden iyi ya da daha az kötü olan doğal nitelikleriyle ayrılamaz. Ne var ki, onların tümü aynı biçimde kötü değildir; çünkü Önceden Kurulmuş Düzenin kanıtladığı gibi, ruhlar arasında içkin bireysel bir fark vardır. Bazıları belli bir iyiliğe ya da belli bir kötülüğe ya da onların karşıtlarına daha az ya da daha çok eğilimlidir. Bunların tümü onların doğal yaradılışlarına göre olur. Ne var ki Tanrının üstün gerekçelerle seçtiği evrenin genel planı insanların değişik durumlarda olmasına neden olduğundan, doğalarına daha uygun türde niteliklerle buluşanlar daha kolayca daha az günahkâr, daha erdemli, daha mutlu olacaklardır. Gene de bu her zaman Tanrının durumlarla birleştirdiği iç kayranın etkisinin yardımıyla ola-

[92] İnsan istemesini ön plana alan, Tanrının kayrasını yadsıyan, İngiliz (ya da İrlandalı) keşiş Pelagius'un öğretisi. Pelagius'un öğretileri 418'de Papa Zosimus tarafından suçlandı.

caktır. Ara ara insan yaşamının ilerleyişi içinde, eğitim eksikliği ya da fırsat bulamama yüzünden daha yetkin doğanın daha az başarılı olduğu da olabilir. İnsanların yetkinliklerine göre değil Tanrının planına uygunluklarına göre seçilip sıralandıkları söylenebilir. Öyle olsa bile, düşük nitelikli bir taş, belli bir deliği doldurmaya özellikle uygun olduğunu kanıtladığından, bir yapıda ya da bir öbekte kullanılıyor olabilir.

106. Ne var ki özetle, bütün bu gerekçeler bulma girişimleri, belli varsayımlara bütünüyle bağlanmaya gerek olmayan bir yerde, bize açıklasa açıklasa Tanrının yönetimini haklı kılmanın bin tane yolu olduğunu açıklamaya hizmet eder. Gördüğümüz bütün elverişsizlikler karşılaştığımız bütün engeller, birinin kendine çıkarabileceği bütün güçlükler, daha önce gösterdiğim, daha sonra daha açık göstereceğim gibi, bu inanç kesin kanıtlama üzerinde duramadığında bile, usa dayalı bir inanca engel değildir. Çünkü Tanrının bilgeliği ölçüsünde yüce, onun yargılamaları ölçüsünde adil, onun kutsallığı ölçüsünde saf, onun iyiliğinden daha engin hiçbir şey yoktur.

Tanrı varsa kötülük nereden geliyor,
yoksa iyilik nereden geliyor?

Kötülüğü tanrısal kayraya karşı bir kanıt olarak gösterenleri çürütmek üzere yazılan Theodicee'de Leibniz dünyamızın olanaklı dünyaların en iyisi olduğunu ileri sürer.

Ayrıca Theodicee, Leibniz felsefesinin bütün yönlerini barındıran biricik yapıttır. İnanç ile usun doğruluk bakımından sorgulanması, insan özgürlüğünün tartışılması, tanrısal adaletin irdelenmesi, çağın önde gelen felsefe sorunlarıyla, filozoflarıyla hesaplaşmalar, monadlar öğretisi, önceden kurulmuş uyum düşüncesi bu yapıtın içerdiği konulardan bazıları.

ISBN 975-605-5960-04-9

9 786055 960049

KİTAP
SKB 0767175 VHH